

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Mücahit SÖYLEMEZ

1960-2000 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE DEĞİŞEN
YÖNLERİYLE VATANDAŞLIK VE VATANDAŞLIKTAN
ÇIKARILMA SORUNU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2023

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Mücahit SÖYLEMEZ

1960-2000 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE DEĞİŞEN
YÖNLERİYLE VATANDAŞLIK VE VATANDAŞLIKTAN
ÇIKARILMA SORUNU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Sabit DUMAN

MUŞ-2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖN SÖZ.....	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
TABLolar DİZİNİ	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

VATANDAŞLIK KAVRAMININ TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ GELİŞİMİ

1.1. BİR KAVRAM OLARAK VATANDAŞLIK	4
1.1.1. Vatandaşlık Kavramının Tarihsel Gelişimi.....	5
1.1.2. Orta çağ Avrupa'sında Vatandaşlık Kavramı	7
1.1.3. Aydınlanma ve Fransız Devrimi Sonrası Vatandaşlık Kavramı	8
1.2. VATANDAŞLIK KAVRAMININ OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ SEYRİ	9
1.2.1. Tanzimat Dönemi Vatandaşlık Kavramı.....	11
1.2.2. Islahat Fermanında Vatandaşlık Kavramı	12
1.2.3. I. Meşrutiyet Döneminde Vatandaşlık	13
1.2.4. II. Meşrutiyet Döneminde Vatandaşlık	14
1.3. CUMHURİYET DÖNEMİ VATANDAŞLIK	15
1.3.1. Lozan Antlaşması ve Vatandaşlık	18
1.3.2. Tek Parti Döneminde Vatandaşlık Kavramının Gelişimi	20
1.3.2.1. Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyası	23
1.3.3. Çok Partili Siyasal Hayat Geçiş Dönemi	26

İKİNCİ BÖLÜM

1960-2000 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE VATANDAŞLIK VE VATANDAŞLIKTAN ÇIKARILMALAR

2.1. 1960 SONRASI TÜRKİYE'NİN GENEL DURUMU VE MEYDANA GELEN GELİŞMELER.....	30
2.1.1. 1960 Darbesi ve 1961 Anayasası	30
2.1.2. 1312 Sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu	31

2.1.3 1964 İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin Feshi ve Rumların Sınır Dışı Edilmeleri	34
2.1.4. 1967 Arap-İsrail Savaşı.....	30
2.1.5. 1960-2000 Yılları Arasında Türkiye'nin Siyasal İklimi	34
2.1.6. Vatandaşlık Kavramının 1960-2000 Yılları Arasındaki Muhtevası	44
2.1.7. 1960-2000 Yılları Arasına Görev Yapan Hükümetler ve Vatandaşlıktan Çıkarılmalar.....	48
SONUÇ.....	72
KAYNAKÇA.....	77
EKLER.....	101

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

1960-2000 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE DEĞİŞEN YÖNLERİYLE VATANDAŞLIK VE VATANDAŞLIKTAN ÇIKARILMA SORUNU

Mücahit SÖYLEMEZ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sabit DUMAN

2023, 117 sayfa

Bu tezin amacı vatandaşlık kavramının tarihsel süreç içerisinde değişen muhtevasını ele alarak 1960-2000 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti’nde alınan vatandaşlıktan çıkarılma kararlarını dönemin siyasal ve sosyal olayları ekseninde ele almaktır. Bu amaçla 1960-2000 yılları arasında görev yapan hükümetler ve bu hükümetler döneminde alınan vatandaşlıktan çıkarılma kararları arşiv belgelerinden taranarak baz alınan dönemle ilişkilendirilmiştir. Elde edilen mevcut verilere göre vatandaşlıktan çıkarılmalar devletin talebiyle veya vatandaşın talebiyle alınmış olsun dönemin sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik gelişmelerinden bağımsız değildir. Vatandaşlık kavramına her dönem iç ve dış gelişmelere bağlı olarak yeni anlamlar yüklendiği ve buna paralel olarak her dönemin vatandaşlık anlayışının kapsayıcılığının farklı olduğu sonucunu doğurmuştur.

Her ne kadar vatandaşlıktan çıkarılmalar hukuki kararlar olsa da nedenleri ve sonuçları itibariyle aynı zamanda siyasi kararlardır. Bu nedenle siyasi ortam değiştikçe vatandaşlık kavramı da hukuki ve siyasi olarak yeniden şekillenmiştir. Aynı zamanda vatandaşlık kavramı ve vatandaşlıktan çıkarılmaların bir ülkenin dış politikası ve dünyadaki gelişmelerle de yakından ilişkili olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık, Siyaset, Etnisite, Vatandaşlıktan Çıkarılma.

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
CITIZENSHIP AND THE PROBLEM OF DISCONTINUATION IN TURKEY
BETWEEN 1960–2000, WITH CHANGING ASPECTS

Mücahit SÖYLEMEZ

Advisor: Prof. Dr. Sabit DUMAN

2023, Page: 117

The aim of this thesis is to examine the changing content of the concept of citizenship in the historical process and to investigate the decisions to remove citizenship taken in the Republic of Turkey between 1960-2000 in the axis of the political and social events of the period. For this purpose, the governments that served between the years of 1960-2000 and the decisions to remove citizenship taken during these governments were scanned from archive documents and associated with the period taken as a basis. According to the available data obtained, deprivation of citizenship is not independent of the social, political, cultural and economic developments of the period, whether at the request of the state or at the request of the citizen. It has resulted that the concept of citizenship has been given new meanings in each period depending on external and internal developments, and in parallel with this, the inclusiveness of the understanding of citizenship in each period is different. Although deprivation of citizenship are legal decisions, they are also political decisions in terms of their causes and consequences. For this reason, as the political environment changed, the concept of citizenship was reshaped legally and politically.

At the same time, it has been determined that the concept of citizenship and deprivation of citizenship are closely related to a country's foreign policy and developments in the world.

Key Words: Citizenship, Politics, Ethnic, Denationalization.

ÖN SÖZ

1960-2000 yılları arası Türkiye’de birçok alanda yeni gelişmelere sahne olmuştur. 1960 askeri darbesiyle Türk siyasi hayatı yeni bir evreye geçmiştir. 1961 yılında yeni anayasanın kabulüyle başta siyaset ve hukuk alanında olmak üzere Türkiye yeniden şekillenmiştir. 1960-2000 yılları arasında 1971 askeri muhtırası, 1980 askeri müdahalesi ve 1997 yılında hükümeti istifaya zorlayan bir girişim meydana gelmiştir.

Bu askeri müdahalelerle birlikte bazı kavramlar yeniden ele alınmıştır. Bu kavramların başında vatandaşlık kavramı gelmektedir. Her dönemde devleti yönetenler kendi görüşleri, kendi inançları, kendi ideolojileri çerçevesinde vatandaşlık kavramını yeniden ele aldılar. Değişen sosyal ve siyasi iklimde bazı kesimler dönemin vatandaşlık kavramında kendilerine yer bulurken bazıları bu kavramın yeni şeklinde kendilerine yer bulamadılar.

Kendilerine yer bulamayan kesimler, devlet gücünü elinde bulunduranlar tarafından tehlikeli bulunarak vatandaşlıktan çıkarılmaya kadar gidecek olacak bir yola maruz kalmıştır. Tezimizin ana teması 1960-2000 yılları arasında vatandaşlık kavramının değişimi ve bu zaman diliminde vatandaşlıktan çıkarılanlara ilişkin detaylı araştırma yapmaktır.

Vatandaşlıktan çıkarmaların nedenleri, çıkarılanların sayısı, cinsiyeti, ortak yönleri, vatandaşlıktan çıkartıldıktan sonra yaşadıkları, başta başbakanlık arşivleri ve konuyla ilgili daha önceki araştırmalardan faydalanılarak ortaya koymuştur. Vatandaşlık konusu daha çok hukukçuların ele aldığı ve hukuki değerlendirmelerin yapıldığı bir alandır. Bu nedenle siyasi ve sosyal olarak konunun üzerinde çok durulmamıştır. Bu eksikliğin giderilmesi ve vatandaşlık kavramının süreç içerisinde değişiminin kavranması ve bugünkü vatandaşlık kavramına yüklenen anlam ve algının anlaşılması açısından tezimiz önem arz etmektedir.

Tez yazım süreci boyunca bana yol gösteren bilgi ve birikimiyle destek olan saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Sabit Duman’a, görüşleriyle tez çalışmamda bana yardımcı olan Doç. Dr. İrşad Sami Yuca’ya ve bana birçok konuda yardımcı olan Enes Karaağaç’a çok teşekkür ederim.

Son olarak öğrenim hayatımın başından bugüne kadar, benim bu günlere gelmemde karşılığı ödenemeyecek emekleri olan annem Gülbeyaz Söylemez ve ağabeyim Vasıf Söylemez'e yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Muş-2023

Mücahit SÖYLEMEZ

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	:	adı geçen eser
a.g.m.	:	adı geçen makale
a.g.t.	:	adı geçen tez
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
BM	:	Birleşmiş Milletler
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
EOKA	:	Kıbrıslı Savaşçıların Milli Örgütü (Organosis Kiprion Agoniston)
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	:	Demokrat Parti
TSK	:	Türk Silahlı Kuvvetleri
MBK	:	Milli Birlik Komitesi
AP	:	Adalet Partisi
YTP	:	Yeni Türkiye Partisi
CMKP	:	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
TİP	:	Türkiye İşçi Partisi
MGP	:	Milli Güven Partisi
MNP	:	Milli Nizam Partisi
MSP	:	Milli Selamet Partisi
ANAP	:	Anavatan Partisi
HEP	:	Halkın Emek Partisi
DEP	:	Demokrasi Partisi
DEHAP	:	Demokratik Halk Partisi
HADEP	:	Halkın Demokratik Partisi

RP : Refah Partisi
DİSK : Devrimci İşçi Sendikası
MHP : Milliyetçi Hareket Partisi
PKK : Kürdistan İşçi Partisi (Partiyê Karkerên Kurdistan)

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. 1990-2000 Yılları Arasında Görev Yapan Hükümetler Döneminde

Vatandaşlıktan Çıkarmalar..... 48

GİRİŞ

Vatandaşlık kavramı Antik Yunan'da şehirde yaşayan kişileri tanımlamak için kullanılan siyasal bir kavramdır. Ancak zaman içerisinde farklı anlamlar kazanmıştır. Roma'da ise bir topluluğa üyeliği tanımlamak için kullanılmıştır. Bir kişinin, başka bir kişiye, bir kuruma ya da devlete bağlılığı ifade eden vatandaşlık kavramı, günümüzde daha çok siyasi olmakla beraber hukuki bir anlam da kazanmıştır. Devlet-vatandaş ilişkisinde kişi tarafını ifade etmek için kullanılan kavram hızla gelişen uluslararası ilişkilerle birlikte yeni bir bakış açısıyla yeniden yorumlanmıştır. Dünyada yaşanan küreselleşmeyle ve göçlerle birlikte vatandaşlık bir ulus ya da devletin tek başına tanımlayacağı bir kavram olmaktan çıkmıştır.

Devletlerarası insan hareketleri vatandaşlığa kabul, çifte vatandaşlık, vatandaşlıktan çıkarılmalar gibi vatandaşlık kavramıyla ilgili yeni birtakım hukuki ve siyasi konuların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Gelişen insan haklarıyla birlikte vatandaşlık kavramı uluslararası birçok sözleşmede yerini almıştır. Vatandaşlık kavramının dünyadaki değişiminin Osmanlı Devleti'ne de yansımaları olmuştur. İmparatorluğun yıkılmasıyla birlikte yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde anayasal vatandaşlık yaklaşımı, dünyadaki gelişmelerin de etkisiyle kendini göstermeye başlamıştır. Bir ulus devlet olma özelliği taşıyan Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni rejimine uygun şekilde vatandaşlık kavramı yeniden şekillenmiştir. Ayrıca yeni devletle birlikte çeşitli sebeplerden dolayı hâkim siyasete uygun görülmeyen ya da devlet için tehlike arz ettiği düşünülen birçok kişi vatandaşlıktan çıkarılmıştır.

Bunun yanı sıra savaş sebebiyle Anadolu'ya Balkanlardan birçok kişi gelmiş ve yeni devletin vatandaşı olmuştur. Cumhuriyet dönemi, vatandaşlık kabullerine ve vatandaşlıktan çıkarılmalara sahne olmuştur. Bu dönemde vatandaşlıktan çıkarılmalar siyasi nedenlerle yapılmıştır. Millî Mücadele'ye destek vermeyenler ve dönemin siyasetine muhalif tavır takınanlar vatandaşlıktan çıkarılma durumuyla karşı karşıya karşılaşmışlardır. İsmet İnönü döneminde de vatandaşlıktan çıkarılmalar devam etmiştir.

1960 askeri darbesinin ardından yeni bir anayasa yapılmış ve vatandaşlık kavramı anayasal düzeyde tekrar ele alınmıştır. 1971 yılında yine bir askeri müdahaleye sahne olan Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasi ve hukuki alanda birçok yeni gelişme ortaya

çıkılmıştır. Bu dönemin siyasi atmosferiyle birlikte devleti yönetenler tarafından devlet vatandaş ilişkisi yeniden ele alınmıştır. 1980 yılına gelindiğinde tekrar bir darbe olmuş ve darbeyi yapanlar her alanda radikal değişikliklere gitmişlerdir. Sokak olaylarını artması nedeniyle askeri müdahalenin kaçınılmaz olduğunu savunan askerlerin yaptığı darbe Sağ-Sol çatışmalarına son vermiştir.

Her iki kesimden yoğun tutuklamalar olmuştur. Her iki kesiminin önde gelenleri başta olmak üzere kadroları tasfiye edilmiştir. Yeni düzende hem sağdan hem soldan birçok kişi vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Ancak Solcuları daha büyük bir tehdit olarak algılayan dönemin siyasi otoritesi bu kesime daha fazla baskı yapmıştır. Ayrıca 1984 'ten itibaren ülkenin güneydoğusunda silahlı eylemlere başlayan PKK, devletin güvenlik algısının değişmesine neden olmuştur. 1980'lerden itibaren yeni siyasi eğilimler Türk siyasi hayatında yerini almıştır.

Tezimizin ana konusunu oluşturan 1960-2000 yılları arasında, Türkiye siyasal ve sosyal olayların yoğun görüldüğü bir dönem olmuştur. Askeri darbeler, siyasi çalkantılar, öğrenci olayları, ideolojik çatışmalar, sokak olayları, dış politika sorunları, Kıbrıs sorunu, AB süreci gibi Türk siyasi hayatının derinden etkileyen olaylar görülmüştür. Bu olaylar ekseninde politikalar hükümetler tarafından şekillendirilmiştir.

1960-2000 yılları arasında vatandaşlıktan çıkarılmaların 2000'lere doğru geldikçe arttığı gözlemlenmiştir. Vatandaşlıktan çıkarılmalarla ilgili araştırmaların hukukçular tarafından yapılan araştırmalar olduğunu ve vatandaşlıktan çıkarılma konusunun daha çok hukuki açıdan ele alındığını fark ettik. Ancak vatandaşlıktan çıkarılmalar her ne kadar hukuki kararlar olsa da hem nedenleri hem sonuçları bakımından siyasi kararlar olup toplumsal yapıyı da etkiledikleri aşîkârdır. Bu nedenle olayın siyasal ve sosyal boyutunun anlaşılması ve dönemin mevcut politikalarıyla vatandaşlıktan çıkarılmalar arasındaki ilişkiyi irdelemek tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır.

Tezimizin amacı 1960-2000 yılları arasında vatandaşlıktan çıkarılanlara ilişkin bilgi ve belgelere ulaşmak, vatandaşlıktan çıkarılmaları gerekçelerini, vatandaşlıktan çıkarılanların varsa ortak noktalarını belirlemek, vatandaşlıktan çıkarılanların varsa kimlik ve ait oldukları milletlere ilişkin verilere sahip olmak ve dönemin siyasi ve sosyal ortamının vatandaşlıktan çıkarılmalarla ilgili kararlarda ne derece etkili olduğunu

saptamaktır. Bunu yaparken vatandaşlık kavramının, hem dünyadaki değişimini hem de Türk tarihindeki değişimini göz önünde tuttuk.

Tezimizi yazarken öncelikle literatür taraması yaptık. Karşılaştırmalı yöntemi kullanarak olaylar arasında bağlantı kurup analiz yaptık. Vatandaşlık konusu daha çok hukukçuların ilgilendiği bir konu olduğundan daha çok hukuki literatür karşımıza çıktı. Bizim tezimizin de amacı hukuki olarak birçok kez ele alınan vatandaşlık konusunu siyasi ve sosyal açıdan ele almaktır.

Tezimizi yazarken yararlandığımız belgeler Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki vatandaşlıktan çıkarmalarla ilgili resmî belgelerdir. Tezimin konusuyla ilgili olarak siyasal olayları ele alan eserlerden faydalandık. Özellikle Kemal H. Karpat'ın “Türk Siyasi Tarihi”, “Türk Siyasi Tarihi” ve “Kısa Türkiye Tarihi” adlı eserleri, Tanıl Bora'nın Türkiye'deki siyasi ideolojileri konu alan “Cereyanlar” adlı eseri ve Eric Jan Zürcher'in “Modernleşen Türkiye'nin Tarihi” adlı eseri, yararlandığımız ilk kaynaklar oldu. Tezimizin ana konusu olan vatandaşlıktan çıkarılmalar konusunda arşiv belgelerinin yanı sıra Ezgi Güzel Polat'ın “Anayasal Vatandaşlık” adlı doktora tezi ve Bülent Batur'un “Türkiye Cumhuriyeti'nde Vatandaşlıktan Çıkarma ve Vatandaşlığa Kabul (1923-1950) ” adlı doktora tezi, yararlandığımız diğer kaynaklarımız arasındadır.

Ezgi Güzel Polat, eserinde vatandaşlık konusunu hukuki olarak ele almıştır. Vatandaşlık kavramının kuramsal alt yapısını ele alarak farklı ülkelerdeki tanımlarını karşılaştırmıştır. Bülent Batur ise doktora tezinde 1923-1950 yılları arasındaki vatandaşlıktan çıkarılma ve vatandaşlığa kabul konusunu ele almıştır. Konuya daha çok hukuki açıdan yaklaşmış, vatandaşlıkla ilgili kanun ve düzenlemeler üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca faydalandığımız kaynaklardan bir diğeri de Füsun Üstel'in Makbul Vatandaşın Peşinde adlı eseridir. Füsun Estel vatandaşlık eğitimini II. Meşrutiyet'ten günümüze kadar ele almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

VATANDAŞLIK KAVRAMININ TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ GELİŞİMİ

1.1. BİR KAVRAM OLARAK VATANDAŞLIK

Vatandaşlık kavramına tarih boyunca farklı anlamlar yüklenmiştir. Farklı toplumlarda farklı kelimelerden türeyen vatandaşlık kavramı, bu toplumların vatandaşlık anlayışını da yansıtmaktadır. Antik Yunan’da şehirde yaşayanları ifade etmek amacıyla kullanılan kelimelerin bir devamı niteliğinde vatandaşlık kavramı gelişmiştir.

Antik Yunan’ da şehir devletlerine “cite” ya da “citi” denirdi. Vatandaşlık kavramı bu iki kavramdan yola çıkılarak oluşturulan “citizen” ve “citoyen” kavramlarından ortaya çıkmıştır.¹

Vatandaşlık kavramı yerine dilimizde birçok farklı kavram da kullanılagelmiştir. Tabiiyet, uyruklu ve yurttaşlık kavramı bu kavramlar arasındadır. Söz gelimi Almancada vatandaşlık kelimesini karşılayan birden fazla kavram vardır. Staatsangehörigkeit, Nationalität, Landsmannschaft vatandaşlık kavramının Almancadaki karşılığı olan kelimelerdir. Vatandaş kelimesi de aynı şekilde Almancada farklı kavramlara denk gelmektedir. Staatsbürger, Bürger, Landsmann, Mitbürger vatandaş kavramını karşılamaktadır. Almancada vatandaş kelimesi devlet anlamına gelen Staat kelimesinden türetilmiştir. İngilizcede vatandaş kelimesinin karşılığı olarak citizen kullanılır. Vatandaşlığın karşılığı olarak da citizen ya da nationality kavramları kullanılmaktadır. Bu iki kelime ayrıca tabiiyet kelimesini de karşılamaktadır. Fransızcada yurttaş citoyen kelimesine karşılık gelir. Vatandaş kelimesi ise patriot kelimesiyle ifade edilir. Oysa bizde bu yurttaş ve vatandaş kavramları eş anlamlı iki kavram olarak kullanılır. Vatandaşlık kavramı başka kavramın da yerine kullanılan bir kavramdır. Bunun sebeplerinden biri tarihsel süreç içerisinde kavramda meydana gelen değişimlerdir. Aynı zamanda bir devlete bir kişiye ya da bir topluluğa bağlılığı ifade eden kavram devletler tarihinde meydana gelen siyasi gelişmelerden dolayı da farklı kelimelerle ifade edilmiştir.

¹ Ezgi Güzel Polat, “Anayasal Vatandaşlık”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2010), s.5.

Sömürgecilik faaliyetlerin başlamasıyla sömürgeci devletler kendi vatandaşlarını ifade eden kavramlar dışında dışarıdan gelenleri ifade etmek için farklı ifadeler kullanılmıştır. Tabiiyet (uyrukluk) ve vatandaşlık (yurttaşlık) kavramlarını aynı anlamı taşıyıp taşımadıkları tartışmalıdır. Ancak tabiiyet kelimesi monarşilerde daha çok kullanılmaktadır. Çünkü bu yönetim biçiminde egemenlik tek kişiye aittir. Oysa demokrasilerde egemenlik tek kişiye ait olmadığından vatandaşlık kavramı tek bir kişiye değil devlete bağlılığı ifade eder. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde tabiiyet kullanılırken Türkiye Cumhuriyeti'nde vatandaşlık kavramı kullanılmaktadır. Ayrıca vatandaşlık ve tabiiyet kavramları arasında kapsam bakımından da farklılık vardır. Vatandaşlık kavramı gerçek kişilerin devlete bağlılığını ifade ederken tabiiyet kelimesi gerçek kişilerin yanında tüzel kişiler ve bazı şeylerin devlete bağlılığını kullanmak için de kullanılabilir.²

Yukarıda belirtildiği gibi vatandaşlık kavramı birden fazla kelimeyle ifade edilegelmiştir. Farklı dillerde farklı kelimelerden türeyen kavram zaman içerisinde değişime uğramış, değişen siyasi gelişmelerle kavram yeni anlamlar kazanmıştır. Türkçede de vatandaşlık kavramını ifade etmek için birden fazla kavram vardır. Bunların bir kısmı eş anlamlı olmasına rağmen farklı bağlılıkları ifade etmek için de kullanılmıştır. Vatandaşlık kavramı etimolojik olarak farklılık gösterse de hemen her ifade biçiminde kişi, topluluk ya da devlete bağlılığı ifade etmektedir.

1.1.1. Vatandaşlık Kavramının Tarihsel Gelişimi

Vatandaşlık kavramı ilk kez Antik Yunan'da şehirde yaşayanları ifade etmek için kullanılmıştır. Antik Yunan filozoflarından Aristo insanı tanımlarken politik hayvan tanımını dile getirmiştir. Yunan felsefesinin temelinde doğa vardır. Bu nedenle her şeyin temelinde de doğa vardır. Siyasal hayatın temeli de doğaya dayanmaktadır. İnsan siyasi toplumun bir ferdidir. Siyasal hayata katılım Antik Yunan' da ancak şehirde yaşamakla mümkündür. Fakat Antik Yunan'da vatandaş olabilmek şehirde yaşamının yanında bazı özelliklere de sahip olmayı gerektirir. Erkek olmak, 20 yaşını doldurmak, aile reisi olmak, köle sahibi olmak bu özellikler arasında sayılabilir. Burada da

² Cihan Osmanağaoğlu, “*Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyyetinin (vatandaşlığının) Gelişimi*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, 2004, s.7.

belirtildiği gibi Antik Yunan’da vatandaşlık belli şartlara bağlanmış ve toplumun her kesimini kapsamaktan uzak bir kavram olarak ortaya çıkmıştır.³

Roma İmparatorluğu’nda ise vatandaşlık kavramına yaklaşım Antik Yunan’daki vatandaşlık anlayışından farklılık gösterir. Roma İmparatorluğu geniş sınırlara ulaştığından toplumsal yapı daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenle vatandaşlık kavramı da genişlemeye uyum sağlayacak şekilde bir siyasi çizgi izlemiştir. Roma İmparatorluğu’nun sınıfsal yapısı sebebiyle sınıflar arası mücadeleleri azaltmak için ve kaynakların paylaşımı konusunu yeniden ele alan bir yaklaşımın sağlanması için bir etken olarak vatandaşlık kavramı önemli bir konuma sahip olmuştur. Roma kendisi dışında kalan farklı kesimlere kısmi olsa da bir vatandaşlık hakkı tanımıştır. Bu Roma İmparatorluğu’nda bir üst kimlik oluşmasında bir evre olarak oldukça önemlidir. Bu durum vatandaşlık kavramının evrensel bir tanım olma yolundaki ilk örneğini oluşturmaktadır. Roma’nın bu anlayışı sınırları çok geniş olan imparatorluğun bir arada tutulması için vatandaşlık kavramını imparatorluğun birleştirici bir unsuru olarak kullanılmasını da sağlamıştır.⁴

Antik Yunan ve Roma’daki vatandaşlık anlayışı birbirine benzer birçok özellik barındırmaktadır. Her iki devlette de vatandaş sayılabilmek için erkek olmak, köle olmamak ve kadın olmamak gerekli özelliklerdendi. Roma vatandaşlığını kazanmak farklı yollarla gerçekleşebilirdi. Azat etme ve bağış bu yolların başında gelmektedir. Ayrıca Roma, yeni bir yeri ele geçirdiğinde toplu bir şekilde veya istediği kişiye vatandaşlık verebiliyordu. Roma büyüyünce sınırları içinde yaşayan herkese vatandaşlık vermiştir. Roma dışında yaşayanlar iki vatandaşlığa sahipti. Bunlardan biri kendi yaşadıkları şehrin vatandaşlığı, diğeri Roma devletinin vatandaşlığıdır. Roma İmparatorluğu’nun merkezi yönetiminin güçlenmesiyle birlikte hükümdar kişilerin efendisi konumunu elde etmiş ve artık bağlılık doğrudan hükümdara bağlılık haline gelmiştir. Burada vatandaşlık kavramını daha ziyade tebaa olarak ifade etmek gerekir.⁵

³ Levent Korkut, “Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye’de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları”, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Yıl 2015, s.6.

⁴ Polat, “Anayasal vatandaşlık”, s.11.

⁵ Osmanağaoğlu, *a.g.t.*, s.22.

1.1.2. Orta çağ Avrupa'sında Vatandaşlık Kavramı

Roma İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesiyle özellikle Avrupa'da vatandaşlık anlayışı kökten değişmiştir. Antik Yunan ve Roma'da vatandaşlık ayrıcalık bildiren bir durumdu. Ancak Orta Çağ'da Avrupa'da vatandaşlık bu özelliğini kaybetmiştir. Bunun sebebi Hristiyanlık inancının insanlar arasında ayırım yapılmasına hoş bakmamasıdır. Kardeşlik, sevgi gibi kavramların ön planda olduğu bir dönem olmuştur. Kilise siyasi hayatın da merkezinde yer almıştır. Toplum bir cemaat olarak görülmüş ve dezavantajlı sayılan gruplar da cemaatin birer üyesi kabul edilmiştir. Tanrıya itaat ortak bir amaç olmuştur. Artık Tanrı tek hükümdardır ve Tanrıya itaat insana düşen en önemli görevdir.

Orta Çağ'da siyasi dengelerin değişmesiyle ortaya çıkan feodaliteyle birlikte vatandaşlık kavramı yeniden şekillenmiştir. Lordlar ve vasalların egemenlik sürdüğü bu dönemde lord tarlalarını süren ve hiçbir ayrıcalığı olmayan serfler, merkezi bir devlet olmadığından tamamen kendi lordlarına bağlıydılar.⁶ Lorda bağlılık lordun tebaası olmak demektir. Antik Yunan'da şehirliliği ifade eden vatandaşlık, Roma döneminde devlete bağlılığı ifade etmiş, feodalitenin görüldüğü Avrupa'da lorda bağlılığı ifade etmiştir. Bu değişim vatandaşlık kavramını siyasal değişimlerden ne şekilde etkilendiğinin bir göstergesidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Avrupa da vatandaşlık lordlara bağlılığı ifade eden bir kavramdır. Ayrıca Hristiyanlığın yayılmasıyla vatan kavramı önemini kaybetmiştir. Tek vatan vardır o da gökler ülkesidir. Bu nedenle vatandaşlık sadece bu gökler ülkesine bağlılığı ifade eder.⁷

13.yy, monarşilerin güçlenmeye başladığı bir dönem olmaya başlamıştır. Monarşilerin güçlenmesiyle vatandaşlık kavramının Antik Yunan ve Roma'nın ilk dönemlerine benzer bir yönelime girdiği görülmektedir. Hristiyanlığın yayılmasıyla önemini kaybeden vatan kavramı tekrardan önem kazanmaya başlamıştır. Vatandaş, monarşinin tebaası haline gelmiştir. Bu dönemde vatandaşlık ayrıcalık bildiren bir özelliğe sahip değildir.⁸

⁶ Polat, "Anayasal vatandaşlık", s.13.

⁷ Cemil, "Şaar, Vatandaşlık Kavramının ve Özellikle Gerçek Bağ Teorisinin Tarihi, Karşılaştırmalı ve Eleştirel Bir İncelemesi", (Ankara Üniversitesi SBE:2021), s.53.

⁸ Şaar, a.g.t., s.54.

Avrupa’da 16.yüzyıla girildiğinde yeni bir vatandaşlık kavramı gelişmeye başlamıştır. Bu dönem mutlak monarşilerin görüldüğü bir dönem olmuştur. Bu dönemde ticaretin gelişmesi bazı yeni güvenlik ve yasa anlayışlarının ortaya çıkıp gelişmesine vesile olmuştur. Bu dönemde Orta Çağ Avrupa’sında görülen tanrısal öğelere yoğun ilgi gittikçe azalmaya başlamıştır. Dünyevi yönelim giderek artmış egemenliğin kaynağı da bu dünyevi yönetime doğru bir ivme kazanmıştır. Bunun gerçekleşmesinde Avrupa’da meydana gelen bilimsel gelişmeler ve siyasal olayların payı vardır. Merkezileşme çabalarının arttığı bu dönemde öncesinde tanrıya dayandırılan egemenlik kaynağı devlete kaydığından devlet bir nevi tanrılaştırılmıştır. Devlete atfedilen bu mutlak güç nedeniyle vatandaş ve vatandaşlık devlet karşısında eski önemini kaybetmiştir. Ancak her ne kadar vatandaşlık kavramı bu dönemde önemini korumasa da modern dönemdeki vatandaşlık anlayışının temeli bu döneme dayanmaktadır.⁹

1.1.3. Aydınlanma ve Fransız Devrimi Sonrası Vatandaşlık Kavramı

Ulus devletlerin ortaya çıkışı mutlak monarşilerin olduğu dönem olarak kabul edilir. Avrupa’nın zenginleşmesi refah seviyesini iyice artırmıştı. Tonlarca maden Amerika’dan Avrupa’ya getirilmişti. Bununla birlikte belirli bir toprak parçasının üstünde yaşayan ortak kültüre ve değerlere sahip insanların siyasi bir otoriteye bağlı olarak örgütlenmesi biçiminde tezahür eden ulus devlet, Fransız Devrimi’yle birlikte tam olarak günümüz anlamına kavuşmuştur.¹⁰

Fransız Devrimi beraberinde birçok kavram getirmiştir. Ulus devletlerin artık tarih sahnesindeki yerini almasıyla vatandaşlık kavramı da yeniden şekillenmiş ve modern anlamını kazanmaya başlamıştır. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi insanların sahip olduğu temel hakların yanı sıra Rousseau’nun genel irade ve egemenliğin ulusa dayalı olmasını destekleyen öğeler içermektedir. Fransız Devrimi’yle “hak” kavramı önem kazanmıştır. Hakların kullanılmasıyla birlikte sorumluluk kavramı da belirginleşmeye başlamıştır. Bu iki kavram, yani hak ve sorumluluk, arasındaki denge modern vatandaşlık kavramının belirleyicisi olmuştur.

⁹ Polat, “Anayasal Vatandaşlık”, .s.14.

¹⁰Osmanağaoğlu, *a.g.t.*, .s.37.

Modern vatandaşlık anlayışının gelişmesinden önce bağlılık vatandaşlığın temelini teşkil etmekteydi.¹¹

Oysa Fransız Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan yurttaşlık anlayışı sınırları belli olan bir toprak parçası üzerinde var olan ve hayatına devam eden insanların devlete bağlı olarak siyasal herhangi bir ayrıcalığa sahip olmadan bazı hak ve yükümlülüklerle sahip olma durumunu ifade etmektedir. Burada yurttaş ve devlet arasındaki ilişkiyi düzenleyen ise hukuk kurallarıdır. Burada yurttaş olanlar arasında dil, din, mezhep, ırk, cinsiyet ayrımı yoktur. Yasalar herkese uygulanır. Burada yurttaş düşen devlete olan sadakattir. Yurttaş olduğu devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmelidir. Yurttaş kelimesiyle hukuksal açıdan aynı anlama gelen uyruk kavramı vardır. Ancak iki kavram siyasal açıdan birbirinden farklıdır. Şöyle ki; uyruk kelimesi daha tebaa kelimesiyle ilişkilidir. Burada uyruk kavramı pasif bir bağlılığı ifade etmek için kullanılır. Oysa yurttaşlık siyasal süreçlerde aktif katılımı da ifade eder. Fransız Devrimi'ne kadar olan vatandaşlık anlayışı daha sınırlı bir alanda kalmıştır. Kavramın evrensel bir anlam kazanması Fransız Devrimi'yle gerçekleşmiştir. Devlet karşısında birtakım haklar elde eden kişiler ve devlet arasında yeni bakış açıları cereyan etmiştir. Özellikle büyük çapta uluslararası devlet organizasyonlarının ortaya çıkmasıyla klasik ulus devlet ekseninde şekillenmiş olan vatandaşlık kavramı yeni tartışmalara neden olmuş ve uluslararası bir tanıma ihtiyaç duyulmuştur.¹²

Yukarıda belirtildiği üzere ulus devletlerin ortaya çıkışı modern vatandaşlık kavramını ortaya çıkmasına neden olmuştur. Burada modern kavramının ortaya çıkmasında milliyetçilik akımının da etkisi vardır. Milliyetçilik akımıyla birlikte biz ve onlar ayrımı yapılmış daha sonra bu ayrım vatandaş ve yabancı ayrımına dönüşmüştür.

1.2. VATANDAŞLIK KAVRAMININ OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ SEYRİ

Osmanlı Devleti 13. yüzyılın son dönemlerinde kurulmuştur. Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılışına kadar her anlamda dönüşüm ve değişim yaşamıştır. Özellikle II. Mehmet dönemine kadar olan dönem kuruluş aşaması olarak değerlendirilir. II. Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle birlikte devlet yeni aşamaya geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin merkezi yapısının güçlendiği bu dönemde Batı dünyasıyla daha fazla temas

¹¹ Polat, "Anayasal Vatandaşlık", s.18.

¹² Fatma Nalbant, "Türkiye'de Vatandaşlık Anlayışının Gelişimi", III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi, Bildiriler Kitabı I, 2014, sayfa 81.

gerçekleşmiş olup dönemin anlaşılması için önemlidir. Osmanlı toplumunda iki temel grup göze çarpmaktadır. Bunlardan biri yönetenler diğeri ise yönetilen kesimdir. Bu iki grup birçok yönden farklı olmasına rağmen Avrupa’da bazı bölgelerde görülen sınıfsal ayrıma benzemez. Bu iki grubun ayrışmasındaki temel etken vergilendirme düzenidir. Yönetenler (askeri) sınıftan kasıt sadece askerler değildir. Devlette görevli olan memurlar da bu grup içerisinde yer almaktadır. Askeri kavramı geniş bir kesimi kapsayan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Askeri sınıfa yani yönetenler grubuna dâhil olmak birtakım özelliklere sahip olmayı gerektirir. Bu özellikler Müslüman olmak ve İslam dinine uygun yaşamak, padişah ve devlete sadakat göstermek, Osmanlı Devleti’nin yaşam tarzını bilip kültürel yaşamında uygun bir yaşam tarzını benimsemektir. Ancak bu özelliklere sahip olursa bile bir kişinin yönetenler sınıfına dâhil olması için padişah beratına ihtiyaç vardır. II. Mehmet’e kadar ulema sınıfı da askeri sınıfın içerisinde yer alır. Ancak bu daha sonra ulemanın yargı, din, eğitim işlerine bakan ayrı bir sınıf oluşturacaktır. Ulemanın dışında kalanlar padişahın kullarıdır. Burada kul kavramı köle manasındadır. Çünkü bu kesim padişahın emri altındadır. Kulun hukuki bir hakkı yoktur. Padişahın emriyle her türlü cezayla karşı karşıya kalabilmekteydi.¹³

Osmanlı Devleti’nin vatandaşlık anlayışını anlamak için toplumsal yapının nasıl şekillendiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca devletin temelini oluşturan fikri temeller de vatandaşlık kavramının anlaşılması için önemlidir. Osmanlı Devleti’ne bakıldığında genel anlamda son dönemine kadar devletin dayandığı esas fikir Osmanlılıktır. Yani devletin sınırları içerisinde yaşayan herkesin devlete bağlılığını ifade eden bu düşünce uzun yıllar etkili olmuştur. Ancak dünyada meydana gelen birtakım değişimler Osmanlı Devleti’nde yaşayan ulusları da etkilemiş ve devletin siyasi ve sosyal hayatı buna paralel olarak değişmiştir. Milliyetçilik akımının uluslar nezdinde meydana getirdiği değişimler Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü tehlikeye sokmuştur. Osmanlı Devleti buna karşı önlemler almak istemiştir. Avrupa devletlerinin de etkisiyle birtakım siyasi ve hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı Devleti’nin klasik vatandaşlık anlayışı da değişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti’nde temel ayrım din farklılığı üzerine kuruluydu. Millet sistemi adı verilen sistem Müslüman gayrimüslim ayrımı getirmiştir. Hukuki, sosyal ve siyasi olarak birbirinden

¹³ Osmanağaoğlu, *a.g.t.*, s. 45.

farklı haklara ve statülere sahip bu iki kesim devlet karşısında da vatandaş olarak farklı konumlarda olmuşlardır.¹⁴

1.2.1. Tanzimat Dönemi Vatandaşlık Kavramı

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda birçok reformu hayata geçirmiştir. Bu reformlar sayesinde reaya olarak adlandırılan kavram da değişime uğramıştır. 1839 tarihinde yayımlanan Tanzimat Fermanı'yla Osmanlı Devleti'nin yaşanan hukuki değişim devlet ve devlet sınırları içerisinde yaşayanlar arasındaki ilişkiye dair birtakım yeni düzenlemeler getirmiştir.¹⁵

Osmanlıcılık fikrinin Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde kişiler arasındaki eşitsizlikleri kaldırmak amacıyla ve Avrupa devletlerinin baskısıyla beraber Tanzimat Fermanı 1839 yılında ilan edildi. Fermenda yer alan aşağıdaki ifadeler kişiler arasındaki eşitliği sağlamak için çıkarılmıştır.

...tebaayi saltanati seniyemizden olan ehli İslam ve milleti saire (öbür milletler, mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinden (...)) kaffei (tüm) memaliki mahsuramız ahalisine tarafı şahanemizden emniyeti kamile (tam güvence) verilmiştir.¹⁶

Tanzimat Fermanı ile millet sistemi ortadan kalkmıştır.¹⁷ Avrupalı devletler etkisi olsa da Osmanlı'daki bu değişikliklerin yaşanması ve milletlere hak tanınması 19. yüzyılda siyaset ve devlet geleneğinin değişiminin bir devamıydı.¹⁸

Tanzimat Dönemi, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen bir dönüşüm ve modernleşme sürecidir. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iç ve dış zorluklar karşısında çağdaş dünyaya uyum sağlama amacıyla gerçekleştirilen reformlarla karakterize edilir. Bu reformlar, birçok alanda değişikliklere yol açarken, vatandaşlık anlayışı da önemli bir odak noktası haline gelmiştir. Tanzimat dönemi vatandaşlık anlayışı, geleneksel Osmanlı toplumunda var olan ayrımcılık ve

¹⁴ Ezgi Polat, "Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı," Ankara Barosu Dergisi, Sayı 3, Yıl 2011, s. 133.

¹⁵ Korkut, a.g.m., s.16.

¹⁶ Oğuzhan Koca, "Ulus Devletin Kültürel Dışlayıcılığı: Anayasal Yurttaşlık Bağlamında Alevilerin Eşit Yurttaşlık Taleplerine Yönelik Bir Saha Araştırması", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, 2020), s. 19.

¹⁷ Murat Belge, "Yeni Birlik Biçimleri ve Azınlıklar" Birikim Dergisi, Sayı 71-72, Mart-Nisan 1995, s.13

¹⁸ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul: Hil Yayınları, 1995, s. 101.

aidiyet kavramlarını değiştirmeyi hedeflemiştir. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm bireylerin eşit haklara sahip olduğu ve vatandaş olarak kabul edildiği bir anlayışın oluşması amaçlanmıştır. Bu yeni anlayışın temelinde, hukuki ve siyasi hakların, etnik veya dini köken yerine vatandaş olmanın bir sonucu olarak verilmesi yatmaktadır.¹⁹

Tanzimat dönemi vatandaşlık anlayışının oluşumunda, Batı Avrupa'daki aydınlanma düşüncesi ve eşitlik ilkesi etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, Batı Avrupa ülkelerindeki gelişmelere yetişmek ve uluslararası arenada saygınlığını korumak amacıyla bu ilkelere uyum sağlama çabası içerisine girmiştir. Bu bağlamda, Tanzimat reformları vatandaşlık kavramının yeniden tanımlanmasına ve genişletilmesine yol açmıştır. Tanzimat döneminde vatandaşlık, sadece müslümanlara değil diğer etnik ve dini gruplara da tanınan haklarla ilişkilendirilmiştir. Gayrimüslim tebaa da Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık haklarından yararlanma imkânı bulmuştur. Bu dönemde, vatandaşlık, etnik veya dini aidiyet yerine bireyin devlete sadakatini ve hukuki eşitliğini temel almıştır. Tanzimat dönemi vatandaşlık anlayışının bir diğer önemli özelliği, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı prensibine dayanmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu dönemde kabul edilen birçok kanun ve düzenleme, vatandaşların haklarını koruma ve hukuki süreçlerde adil bir şekilde davranılmasını sağlama amacını taşımıştır. Vatandaşlık, yasaların uygulanması ve yargı sistemi tarafından garanti edilen bir statü olarak kabul edilmiştir.²⁰

1.2.2. Islahat Fermanında Vatandaşlık Kavramı

Islahat Fermanı 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndaki hakları teyit etti. Millet sisteminin dayandığı temel ilke mezhep ve din farklılığıdır. Bu nedenle bu sistemde Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında farklı haklar öngörülmüştür. Müslümanlar gayrimüslimler karşısında birtakım ayrıcalıklar elde etmiştir. Gayrimüslümler “zımni” olarak adlandırılmıştır.²¹

¹⁹ Osmanağaoğlu, *a.g.t.*, s. 60.

²⁰ Levent Korkut, *a.g.m.*, s. 6.

²¹ Murat Belge *a.g.m.*, s. 13.

Burada kastedilen gayrimüslimler müslüman olmayan azınlıklardır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde müslüman olup Türk olmayan azınlık olarak görülmemektedir.²² Islahat Fermanı gayrimüslim-müslüman ayrımını ortadan kaldırmıştır. Bu farklılıkların ortadan kalkması toplumun bazı kesimlerinde rahatsızlık yaratmıştı. Çünkü müslüman kesim gayrimüslimlerle aynı haklara sahip olmuştu. Islahat Fermanı'nın hayata geçmesinde dış devletlerin etkisi vardı. Zaten Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılda meydana gelen gelişmelerin çoğunda doğrudan veya dolaylı olarak dış devletlerin etkisi vardı.²³

Osmanlıda tabiiyet/yurttaşlık yönünden önemli bir yeri olan diğer bir belge de 1869 yılında yasalaşan Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesidir. Bu kanunun çıkmasında dönemin koşulları etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlere sağladığı ayrıcalıklar yabancıların Osmanlı Devleti sınırları içerisinde rahat bir şekilde ticaret yapmalarını sağlıyordu. Bu nedenle bazı gayrimüslimler bu ayrıcalıklı ülkenin vatandaşlığına geçmek için girişimlerde bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti gayrimüslimlerin bu girişimlerinin önüne geçmek amacıyla 1851 yılında Fransa'da kabul edilen Fransız Kanunu'ndan yola çıkarak Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesini çıkartmıştır.²⁴

Osmanlıcılık akımı Tanzimat Fermanı'yla başlamıştır. 1876'da Kanun-i Esasi'nin kabul edilmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır. Kanun-i Esasi'nin 8. maddesi konuyla ilgili olarak "Osmanlı Devleti'nin tabiiyetinde bulunan ferdin cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise bila istisna Osmanlı sıfatı kanuna muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir".²⁵

1.2.3. I. Meşrutiyet Döneminde Vatandaşlık

1876 yılında kabul edilen Kanun-i Esasi vatandaşlık kavramıyla hukuki düzenlemeler içeren önemli bir belge niteliğindedir. Kanun-i Esasi'yle birlikte vatandaşlık anlayışı klasik anlayıştan modern anlamını kazanmaya doğru bir ivme kazanmıştır. Osmanlı tebaası Kanun-i Esasiyle birlikte vatandaş olma yolunda en

²² Mithat Sertoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Azınlık Meselesi ", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 32, Ekim 1987, s. 44.

²³ Ayşe Kadioğlu, *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s. 37.

²⁴ Koca, a.g.t., s. 21.

²⁵ Suna Kili ve Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 32.

önemli kazanımlarından birini elde etmiştir. Burada amaç Osmanlı Devleti'nde var olan farklı kesimleri kapsayacak bir çerçeve oluşturmaktır. Bu çerçevede, farklı din ve ulusların kendini bulacağı hukuki bir çerçevedir. 1876 Anayasası eşitlik temelinde oluşturulmuştur. Ancak vatandaşların siyasal hayata katılımıyla ilgili kapsamı çok dar tutmuştur. Dernek kurma, gösteri yapma ve toplantı hakkı gibi konularla ilgili bir hükme yer verilmemiştir.²⁶

18.yy. da dünyanın birçok yerinde etkisini göstermeye başlayan milliyetçilik Osmanlı Devleti'ni de etkiledi. Osmanlı Devleti içerisinde yaşamlarını sürdüren kimlikler ayrılmanın yollarını aramaya başladılar. Dağılma riskine karşılık Osmanlı Devleti büyük çaplı reformlara başvurdu. İlk hedef merkezi otoriteyi daha güçlü hale getirmektir. Özellikle II. Mahmut'un reformları bu amaca yönelik en önemli girişimlerdir.²⁷

1.2.4. II. Meşrutiyet Döneminde Vatandaşlık

II. Meşrutiyet 24 Temmuz 1908'de ilan edilen ve siyasal alanda birçok yeniliği beraberinde getiren bir gelişmedir. Cemaatten topluma geçişin önemli bir aşamasıdır. Yeni bir siyasal anlayışın hayata geçmesiyle tam anlamıyla modern bir vatandaşlık anlayışının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. İkinci Meşrutiyetin getirdiği en önemli kazanım eşitlik anlayışıdır. Vatandaşın görev ve sorumluluklarının çerçevesi belirlenmiştir. Kanunlara uymak, vergi vermek ve askere gitmek vatandaşların görevi olarak tanımlanmıştır. Bu görevler Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan herkesi kapsamaktadır. Bu nedenle eşitlik temelli bir bakış açısının bir yansıması olarak değerlendirilmeye değerli olmayacaktır. Çağdaş bir toplum olma yolunda atılan önemli bir adım olarak görülen İkinci Meşrutiyet yeni bir insan tipi ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti'nde reaya ve tebaa olarak görülen kesim vatandaş statüsünü elde etmiştir.²⁸

İkinci Meşrutiyetle birlikte iktidarın en büyük ortağı olan İttihat ve Terakki'nin amacı bir ulus devlet inşa etmektir. Bu minvalde eşitlik temelli bir anlayışla vatandaşlık konusunun elzem olduğuna inanarak merkezi bir yönetim kurmak amacıyla birtakım çalışmalar yapmıştır. Özellikle vergi vermeyen asker göndermeyen kesimlerin devletin

²⁶ Nihal Bulut, "Türkiye'de Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi Açısından 1909 Anayasa Değişikliklerinin Önemi", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1-2, 2008, s.115.

²⁷ Vahap Coşkun, "Cumhuriyet Anayasalarında Vatandaşlık", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 2009, s. 4.

²⁸ Polat, "Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı", s.136.

merkezi yapısına bağı olmaları amacıyla merkezi bir eğitim sistemi kurma planlarını hayata geçirmek istemişlerdir. İttihat ve Terakki'nin buradaki temel amacı imparatorluğu bu yolla bir arada tutmaktır. Ancak her ne kadar merkezi bir sistemle bir birliktelik düşünülüyse de aradaki kültürel bağların zayıflığından dolayı bu fikir amacına ulaşamamıştır. İttihat ve Terakki buna yönelik Türk kimliği etrafında klasik bir ulus devlet anlayışını kültürel bağları kullanarak inşa etmeye çalışmıştır.²⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1913 yılına kadar olan dönemde vatandaş devlet ilişkisin düzenlemek amacıyla yasalar ve mevzuatlar çıkarmıştır. Kanun-i Esasi kişilerin örgütlenmesiyle ilgili yasal düzenlemeler öngörmüyordu. Dernek kurma ve toplanma haklarıyla ilgili 1909 yılında çıkan Cemiyetler Kanunu ve aynı yıl çıkan Tatil-i İşgal Kanunu vatandaşların siyasal hayata katılımlarının sağlanmasına yönelik çıkarılan kanunlardır.³⁰

1.3. CUMHURİYET DÖNEMİ VATANDAŞLIK

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrılmasının resmî belgesi Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf (Orbay)'ın başkanlık yaptığı Osmanlı Heyeti ile İngiliz kumandan Amiral Arthur Calthorpe arasında Limni Adası'na bağı Mondros Limanı'nda 30 Ekim 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi'dir. Osmanlı Devleti açısından ağır hükümler içeren mütareke Osmanlı ordusunun terhis edilmesi, ulaşım ve haberleşme ağının kontrol altına alınması, Boğazların İtilaf devletlerin kontrolüne geçmesi, Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletlerinin masraflarını karşılaması gibi hükümler içeriyordu. Bu maddelerin yanı sıra İtilaf devletlerinin kendilerini güvende hissetmedikleri yerleri işgal etme yetkisi de mütarekede yer alıyordu. Ayrıca Vilayat-ı selase olarak anılan Diyarbekir, Elaziz, Erzurum, Sivas, Bitlis ve Van'ı kendileri açısından bir karışıklık olarak gördükleri bir durum olduğunda işgal etme hakları da mütareke maddelerinde yer alan hükümlerdendi.³¹

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan Anadolu'ya geçmenin yollarını arıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Cephesi'nde, Anafartalar'da elde ettiği başarılar onun devletin üst kademesinde tanınmasına sebep olmuştu. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa

²⁹ Taner Akçam, *Hızla Türkiyeleşiyoruz, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Nuri bilgin (hızl), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.145.

³⁰ Fisun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.27.

³¹ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, Timaş Yayıncılık, İstanbul, 2021, s.111.

padişahın fahri yaveri konumundaydı. Bu dönemde Samsun'da Rum ve Türk kesimi arasında yaşananlar ve İngilizlerin Samsun'u işgal etme amacına gerekçe göstermeye çalıştıkları bu kargaşayı önlemek amacıyla Mustafa Kemal Paşa askeri ve idari makamlara emir verme yetkisi kendisine verilerek 3. Ordunun Kıtaat Müfettişliği'ne tayin edildi. 16 Mayıs 1919'da Bandırma Vapuru'yla İstanbul'dan deniz yoluyla harekete geçen Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun limanına vardı. 15 Mayıs 1919 İzmir'in Yunanlar tarafından işgali halkta büyük bir tepkiye neden olmuş ve bu da halk, ordu ve milliyetçilerin birlikte hareket etmesini sağlamış, Millî Mücadele'nin temelini oluşturmuştur.³²

Mustafa Kemal Paşa Samsun'dan Havza'ya oradan da Amasya'ya ulaştı. Amasya'da Mustafa Kemal Paşa tanınmış büyük komutanlarla temasa geçti. Rauf (Orbay) ve Ali Fuat (Cebesoy) ile bir toplantı yaparak direniş hareketlerini birleştirmek amacıyla bir genelge hazırladı. Telgraf yoluyla Kazım Paşa'yla irtibat kurduktan sonra Anadolu'daki sivil ve askeri birimlere bir genelge gönderildi. Genelgede vatanın tehlikede olduğu ve İstanbul Hükümeti'nin devleti korumada yetersiz kaldığı ve vatanın kurtuluşunun milletin azmiyle kararıyla olacağı belirtiliyordu. 23 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplandı. Ermeni taleplerinin Paris'te hoş karşılanması Erzurum'da siyasi birtakım gelişmelere neden olmuştu. Kongre, Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgelerde toprak bütünlüğünün korunacağını bildiriyordu. Ulusal bağımsızlığı sağlamak, saltanat ve halifeliği korumak için ulusal güçlerin mücadelesinin kaçınılmaz olduğu belirtiliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu girişimleri İtilaf Devletlerinin tepkisine neden oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınacağı haberi kendisine ulaşmıştı. Ancak doğunun komutanı Kazım Paşa (Karabekir), Mustafa Kemal Paşa'yı kendisinin üstü olarak görmesi ve ordunun bu yönde bir tavır alması olayların seyrini değiştirecekti. Sivas'ta daha önce toplanması kararlaştırılan kongre engelleme girişimlerine rağmen gerçekleştirildi. Kongrede önceden Erzurum'da alınan kararlar tekrar edildi. Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye'nin başına seçildi. Aynı yılın aralık ayında Heyet-i Temsiliye Ankara'ya geldi. 1919 yılında Osmanlı Devleti'nin son seçimleri yapıldı. Mebusların çoğu Anadolu'dan seçilmişlerdi. Meclise gitmeden önce Mustafa Kemal ile mebuslar görüştüler. Misak-ı Milli'yi kabul eden meclis, İngilizler

³² Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, s.115.

tarafından basıldı. Tutuklamalar oldu. Bunun üzerine Mustafa Kemal milletvekillerini Ankara'ya davet etti. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi ilk kez toplandı.³³

Millî Mücadelenin hazırlık aşaması olarak değerlendirilen bu aşamaya kadar olan dönemde Mustafa Kemal ve arkadaşları Osmanlı Devleti'nde yaşayan halkı vurgularken Misak-ı Milli sınırları içerisindeki tüm kesimleri kapsayan bir dil kullanmaya oldukça önem vermiştir. Her ne kadar yeni bir devletin kurulma aşaması olan Millî Mücadeleye giden yolda ilerde yeni vatandaşlık ve rejimin emareleri görülse de henüz Türk milliyetçiliği esasına dayanan ifadelerden ziyade daha geleneksel birleştirici ifadeler olan Osmanlılık ve Müslümanlık ön plandaydı. Bunun sebebi Millî Mücadeleye katkı sunacak kesimlerin tepkisini çekmemek veya en azından Millî Mücadele başarılı olana kadar farklı toplumsal kesimleri bir arada tutma çabası olarak değerlendirilebilir. Mustafa Kemal burada kan bağına dayalı bir vatandaşlık tanımından uzak durmuş daha çok toprak yani vatan merkezli bir söylemi geliştirmiştir.³⁴

Yeni devlet oluşumunun ilk anayasası olan 1921 Anayasası, egemenlik hakkının millete ait olduğunu belirtmiştir. TBMM'nin yönetme yetkisinin, halk adına kullanması ve bunun yeni anayasada yer bulmasıyla yeni ulus devletin temelleri atılmış oluyordu. Yeni devlerin sınırları içerisinde yaşayan ve göçle gelip yeni devlette ikamet edenler Türklük üst kimliği altında bir arada tutulmak istenmiştir. Bunun altında yatan esas neden, dini ve etnik farklılıklarının yeni devlette çatışma ve ayrılıklara sebep olmasının önüne geçmektedir.³⁵

Ulus devletler, kendi sınırları içerisinde yaşayan insanları bir arada tutmak için birtakım ortak inanç, ortak tarih, ortak değerler etrafında bir birlik oluşturmayı amaç edinmişlerdir. Bu ortak alanları temel alarak ulusal bir kimlik yaratmak ulus devletlerin tipik bir özelliğidir. Benzer bir yaklaşım bir ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nde de görülmüştür. Mustafa Kemal'in önderliğinde kurulan yeni devlette egemenlik hakkı halka tanınmıştı. 1923'te ilan edilen Cumhuriyet rejimiyle ümmetin yerini millet, tebaanın yerini ise vatandaş almıştır. 1924 Anayasası'nda "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur."denilerek artık padişaha bağlılığı ifade eden tebaanın yerini anayasal olarak vatandaş kavramının aldığı yeni bir

³³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.181.

³⁴ Polat, "Anayasal vatandaşlık", s.285.

³⁵ Polat, "Anayasal vatandaşlık", s. 292.

dönem başlamıştır. Yeni inşa edilen ulusal kimlik, üst kademelerin topluma yukardan aşağıya hayata geçirilmeye çalışılan bir uluslaşma projesidir. Millî Mücadele topyekûn bir mücadeleydi. Bu nedenle Türk milliyetçiliği söyleminin çok dile getirilmediği bir dönem oldu. Ancak Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasıyla tek ve milli bir kimlik devletin ideolojisi olarak benimsenmeye başlandı. Bu anlayışla din olgusunun yerini laiklik almıştır. Ulus ve devlet kavramları bir bünyede birleştirilmiştir. Meşruiyetin kaynağı olarak ulus kabul edilmiştir.³⁶

Cumhuriyeti ilan edildiği dönem ve sonrasında açıkça görülmektedir ki vatandaşlık anlayışı Türk kimliği etrafında bir gelişim göstermişti. Bunun sebeplerinin başında Mustafa Kemal ve kurucu kadroların Türk milliyetçisi olmaları gelmektedir. Yeni bir ulus devlet inşasını sağlamak amacıyla ulusal kimlik yaratma çabaları ve laik devlet anlayışını benimsemek gibi hedefler doğrultusunda vatandaşlık kavramının ele alınıp yeniden yorumlandığı ve uygulamaya geçirildiği bir dönem karşımıza çıkmaktadır.

1.3.1. Lozan Antlaşması ve Vatandaşlık

Lozan'daki konferans 20 Kasım 1922'de başladı. Antlaşmanın sağlanması 24 Temmuz 1923 tarihindedir. Müzakereler aylarca devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bugünkü sınırları içerisinde yer alan toprakların neredeyse tamamında Türk hükümetinin egemenliğinin tanınmasıyla sonuçlanan antlaşma, yeni Türk devletinin uluslararası arenada tanınmasına kaynaklık etti. Birinci Dünya Savaşı'nın yenik devletleri arasında yeni bir devlet kuran tek ülke Türkiye oldu. Misak-ı Milli kararlarının uluslararası düzeyde karşılık bulduğunun bir kanıtı da olmuştu. Milliyetçilerin kazandığı askeri zafer dünya tarafından da bir antlaşmayla kabul edilmişti.³⁷

TBMM hükümetinin Lozan'a giden heyete verdiği talimatlar Lozan'daki konferansa ilişkin vatandaşlıkla ilgili TBMM'nin tutumunu yansıtmaktadır. Bu maddeler şu şekildedir;

1. Madde: “Doğu sınırı: Ermeni Yurdu” söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir.

³⁶ Polat, “Anayasal vatandaşlık”, s.294

³⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2021, s.343

6. Madde:“Batı Trakya: Misak-ı Milli maddesi yani orada yaşayan Müslümanların halkoyuna başvurulacaktır.”

8. Madde:“Kapitülasyonlar: Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır.”

9. Madde: “Azınlıklar: Esas mübadeledir.”³⁸

Lozan Antlaşması’nın azınlıklarla ilgili bölümlerinde Ermeni ve Rumlar gündeme gelmiştir. Yahudilerle ilgili herhangi bir konu tartışılmamıştır. Antlaşmanın “Azınlıkların Korunması” başlığı altındaki bölümünde azınlıklarla ilgili alınan kararlar düzenlenmiştir. Madde 38’ de azınlıkların serbest dolaşım ve göç hakkı, madde 39’ da vatandaşlık hakkı ve siyasal haklar, kamu hizmeti ve görevlere kabul edilmemesi herhangi bir kısıtlamaya mahal verilmemesi öngörülmüştür. Madde 40’ta müslüman olmayan azınlıkların hem hukuken hem de uygulamada Türk uyruklarıyla aynı haklara sahip olduğu, giderlerini kendileri karşılamaları halinde her türlü dini amaçlı, sosyal yardımlaşma amaçlı, hayır amaçlı ya da eğitim öğretim-öğretim amaçlı kurumları kurmak, yönetmek, denetlemek aynı zamanda bu kurumlarda kendi dillerini kullanmak dinsel törenlerini özgürce yerine getirmek haklarına sahip oldukları kabul edilmiştir. 41. madde de ise müslüman olmayan azınlıkların belli bir oranda oturdukları il ve ilçelerde bu kesimin çocuklarına yönelik ana dilde eğitim imkanlarının sağlanması için gerekli olan kolaylaştırmanın sağlanması kaleme alınmıştır.³⁹

Lozan Antlaşması’nın azınlıklarla ilgili maddelerine bakıldığında azınlıkların Osmanlı Devleti döneminde sahip oldukları ayrıcalıkların devam ettiği görülmektedir. Burada özellikle üç azınlık grup üzerinden birtakım düzenlemeler yer almıştır. Bu azınlıklar Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdir. Bu azınlıklara oranla daha az sayıda olan azınlıklar ile ilgili herhangi bir ifade yer almamıştır. Oysaki millet sisteminde bu tür bir ayırım gözetilmiyordu. TBMM’nin Lozan’a giden heyete verdiği talimatlardan anlaşılacağı gibi Misak-ı Milli sınırları içerisinde vatandaşlık anlayışının bir bütün olarak görülmüş ve bunun böyle kabul edilmesi için de her ne gerekiyorsa yapılması

³⁸ Bilal N. Şimşir, “*Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*”, Cilt 1, (Kasım 1922-Şubat 1923), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.14.

³⁹ M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 61

konusunda ısrarcı olunmuştur. Bu doğrultuda Lozan heyeti de görüşmelerde azınlıklar konusundaki tutumlarını belirlemişlerdir.

Lozan heyetinin tavrına karşı karşı tarafın tezi heyetin isteklerinin tam aksi yönündeydi. Azınlıklar konusunda Lord Curzon müslüman olmayan azınlıkların yanı sıra Türk olmayan müslümanların da azınlık sayılmasıyla ilgili beyanatlar veriyordu. Türk tarafı ise müslüman azınlık diye bir şeyin olamayacağını gelenek görenek, tarih ve sosyolojik olarak Türk sınırları içerisinde yaşayan herkesin ortak bir kesimi ifade ettiğini belirtmiştir. Çünkü Müslümanlar arasında hukuki farklılıklar yoktu. Tüm Müslümanlar aynı hukuka tabiydi. Hak ve özgürlüklerden eşit derecede faydalanıyorlardı.⁴⁰

1.3.2. Tek Parti Döneminde Vatandaşlık Kavramının Gelişimi

Lozan Antlaşması'nın imzalanıp onaylanmasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın antlaşmadan önce güçlenmeye başlayan konumunun daha da güçlendiği birçok gelişme meydana geldi. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişikliklerle yapılan seçimler ve Halk Fırkası'nın kurulmasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın tam kontrolü altında olan bir parti ve meclis oluşmuştu. Ancak yeni kurulan devletin nasıl bir devlet olacağı konusu henüz tam olarak belli değildi. Saltanat kaldırılmıştı. Halifelik makamı ise yerinde duruyordu. Halife ve meclis arasındaki ilişkilerin nasıl olacağı henüz belli değildi. Halifelik makamı bazı kesimler tarafından devletin başı olarak görülmeye devam ediliyordu. Ayrıca halifelik ulusal sınırların ötesine uzanan bir kurumdu. Mustafa Kemal basına verdiği demeçlerde cumhuriyet fikrinden bahsediyordu. Nitekim Mustafa Kemal'in teklifiyle 29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edildi. Mustafa Kemal yeni rejimin ilk cumhurbaşkanı, İsmet (İnönü) ise ilk başvekili oldu.⁴¹

Cumhuriyetin ilanıyla yeni rejimin adı konulmuştu. Geride hilafet sorunu kalmıştı. Mustafa Kemal 1 Mart 1924'te meclisin açılış konuşmasını yaparken cumhuriyetin korunmasından, milli eğitimin birleştirilmesinden ve İslam inancının etkisinden kurtarılmasından bahsetti. Bir gün sonra Halk Fırkası'nın cumhurbaşkanı bir dizi önerilerde bulundu. Grup toplantısında öneriler tartışıldı. Bazı öneriler kabul edildi. Bunlar arasında halifelik makamının lağvedilmesi, Osmanlı hanedanının tüm üyelerinin

⁴⁰ Bülent Batur, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Vatandaşlıktan Çıkarma ve Vatandaşlığa Kabul (1923-1950)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2014, s.64.

⁴¹ Zürcher, *a.g.e.*, s.199.

sınır dışı edilmesi gibi öneriler vardı. 3 Mart 1924'te mecliste bu iki öneri önerge haline getirilerek meclise sunuldu ve kabul edildi. Halife Abdülmecid sürgüne gönderildi. Mustafa Kemal halifelik makamını ortadan kaldırmıştı.⁴²

Bir devletin içerisinde geçtiği dönemi hukuki olarak anlamak için o dönemde yapılan anayasalara bakmak faydalı olacaktır. Nitekim cumhuriyetin ilanından sonra yapılan 1924 Anayasası da yapılmış olduğu dönem ve dönemin siyasi ve hukuki havasının anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Yeni devletin ilk anayasası olan 1921 anayasası bazı yönleriyle diğer anayasalardan ayrılmaktadır. Bu anayasada yerel yönetimlerin özerk hareket etmesi, devletin adının Türkiye Devleti olması, bu devlette yaşayanların Türkiye halkı olarak tanımlanması gibi konular yer almıştır. Vatandaşlık kavramına ilişkin herhangi bir anayasal ifade 1921 Anayasası'nda yer almamıştır. Ancak 1924 Anayasası'nda vatandaşlık kavramı güçlü bir siyasi idarenin ortaya koyduğu bir anayasaydı. Bu yeni anayasada vatandaşlık kavramı Türklükle eş değer görülmüştür. Yani devletin sınırları içerisinde yaşayan her kesim Türk olarak ifade edilmiştir. 1924 Anayasası'nın mecliste vatandaşlıkla ilgili maddelerinin görüşmeleri esnasında İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Bey konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

*“Türk harsını kabul ediniz. Ondan sonra size Türk deriz. Fakat siz lisan ayrılığı, mezhep ayrılığı, devlet ayrılığı güdünüz. Ondan sonra geliniz ve bana deyin ki, bizi Türk telakki et. Eğer böyle muhalif iseniz, elimden gelmez. Çünkü ruhumun inanmasına imkân yoktur.”*⁴³

Buradan da anlaşılacağı üzere azınlıkların Türk kabul edilmesi söz konusu değildir. Hamdullah Suphi Bey'in savunduğu meclisin büyük kesimin ortaklaştığı fikirlerdir. Burada azınlıkların Türk sayılmaması Türklük gibi bir kimliğin azınlıkları kendi içerisinde alacak şekilde genişletilmesinin azınlıklara birtakım ayrıcalıklar kazandıracağı düşüncesidir. Azınlıklar sadece anayasal düzeyde farklı inanç ve kimlikler dikkate alınmadan vatandaşlık yönünden Türk kabul edilecektir.⁴⁴

⁴² Lewis, a.g.e., s. 355.

⁴³ Balci, a.g.t., s. 58

⁴⁴ Kubilay Düzenli, “Yerel Yönetimler, Kent Ve Çevre Çalışmaları Bilim Dalı”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, 2020, s. 90.

1924 Anayasasında monarşinin yerini artık cumhuriyet rejimi almıştır. Monarşiden farklı olarak bu dönemde devletin sınırları içerisinde yaşayan kişilerin devlete olan bağlılığını ifade etmek amacıyla yurttaşlık kavramı ön plana çıkmaya başlamıştır. Daha önce imparatorluğun sosyal yapısını oluşturan din, ırk, dil farklılıkları anayasal düzeyde ortadan kaldırılmıştır. Anayasada eşitlikçi bir anlayış bu anlamda kendisini bulmuştur. 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde “*Türkiye ahalisine din ve ırk olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur.*” ifadesine yer verilerek toplumda farklılıkların olduğunu kabul ediliyor ancak burada vatandaşlık kavramı siyasi bir biçimde ele alınıyor. Türkiye kavramına ise daha çok coğrafi bir anlamın yüklendiğini söylemek mümkündür. 1924 Anayasası'nda azınlıkların Türklük sıfatı kazanması sadece yurttaşlık itibariyle olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁵

1924 Anayasası'nın, vatandaşlık kavramına ele alışına bakıldığında toplumdaki farklılıkları anayasal düzeyde varlığını kabul eden ancak bu farklılıkları Türklük kimliği etrafında birleştiren ve homojen bir toplum yaratma amacının güdüldüğü açıkça görülmektedir.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlayan ve Türk siyasi hayatının önemli bir dönemini oluşturacak olan tek partinin egemen olduğu dönem ve bu dönemin vatandaşlık kavramına yaklaşımı yeni devletin vatandaşlık anlayışının sınırlarını belirlemiştir. Tek partili dönemin 1930'dan itibaren iyice belirginleşen ulusalcı bakış Türkcülük olarak adlandırılan bir anlayışta kendisine yer edinmiştir. Modern bir devlet olarak ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlara ödevler yükleyen bir devlet olma yolunda politikalar da izlemiştir.

Tek parti dönemi vatandaşlık anlayışının temelinde ulusçu düşüncenin olmasının sebebi yeni cumhuriyetin ulus devlet olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin vatandaşlık anlayışından farklı olan bu yeni yaklaşımın farklılaşmasının temelinde de yine ulus devlet düşüncesinin hâkim olması vardır. Osmanlı Devleti'nde müslüman ve gayrimüslimler arasında farklılıklar vardı. Gayrimüslimler ticaretle uğraşan kesimdi. Müslüman tebaa ise daha çok tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Ekonomik olarak eşitsizlik olarak görülen bu durumu ortadan kaldırmak ve Türkleri gayrimüslimlere

⁴⁵ Deniz Balcı , “*Türk Anayasalarında Yurttaşlık Kavramı*”, (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi SBE, 2016), s. 65.

karşı daha avantajlı bir konuma getirmek amacı izlenen siyasette de etkisini ciddi bir biçimde göstermektedir.⁴⁶

1924 Anayasası tek partinin egemen olduğu dönem boyunca yürürlükte kalmıştır. Tek partinin iktidarda olduğu bu dönemde Türk kimliği dışında kalan kesimleri dışlayıcı bir vatandaşlık anlayışı hâkim olmuştur. Türk ve Türklük gibi kavramların bir avantaj olarak görüldüğü bu dönemde cumhuriyetin laik ve çağdaş yapılanmasına paralel olarak vatandaşların da laik ve çağdaş kimlikli olması yönünde politikalar izlenmiştir.⁴⁷

1.3.2.1. Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyası

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde farklı azınlık grupları yaşamaktaydı. Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklar kendi inançlarını yaşayabilecekleri cemaatler altında bir araya gelebiliyorlardı. Kendi dillerini kullanmakta özgürlerdi. Ayrıca kendi dillerinde ve farklı yabancı dillerde eğitim alma hakları da mevcuttu. Yahudiler ise kendi dilleri olan İbranice'den ziyade İspanyolca ve Fransızca'yı daha yoğun kullanmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra yeni ulus devletin temel niteliklerinden biri olan ortak tarih ve ortak dil vurgusu farklı dilleri konuşanlar açısından birtakım zorluklara sebebiyet vermiştir. Dâr-ül-fünûn Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin 13 Ocak 1928 tarihinde düzenlenen yıllık kongresinde bir fikir ortaya atılmıştı. Bu fikre göre azınlıkların kendi dillerinin yerine Türkçe konuşmaları için bir kampanya düzenlenecekti. Kampanyanın adı da ‘‘Vatandaş Türkçe Konuş ‘’ tu. Kendi dillerini konuşmakta ısrar eden azınlıkların bundan vazgeçmesi için afişler hazırlandı. Sloganlar üretildi. Ancak İstanbul, İzmir ve Edirne gibi dönemin yoğun nüfuslu azınlık barındıran şehirlerinde kampanya yoğunlaştırıldı. Ancak bir süre sonra kampanya azınlıkları zorla Türkçe konuşturmaya, konuşmayanlara karşı fiziksel ve sözsöz şiddete varan eylemlere dönüştü.⁴⁸

1.3.2.2. 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler

1934 yılında Trakya bölgesinde meydana gelen olaylar tek parti döneminde azınlıklara karşı izlenen politikalar açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Sistemli bir şekilde baskı ve şiddete maruz kalan Yahudilerin göç etmesine neden olan olaylar, Yahudi vatandaşların devletin o dönemki politikaları karşısında karşılaştıkları sorunları

⁴⁶Düzenli, *a.g.t.*, s.92.

⁴⁷Balcı, *a.g.t.*, s. 67.

⁴⁸Avram Galanti, *Vatandaş Türkçe Konuş*, Ömer Türkoğlu (çev.) Ankara: Kepikeç Yayınları, 2000, s.7.

aydınlatması açısından iyi bir örneklik teşkil etmektedir. Yeni kurulan cumhuriyet rejiminin ideolojisi Türk kimliği etrafında homojen bir toplum yaratmaktı. Bu ideolojiden en çok etkilenecek olanların başında azınlıkların gelmesi kaçınılmazdır. Osmanlı Devleti'nin imparatorluk döneminden kalma azınlık sorunu vardı. Azınlık sorununun geçmişe dayanmasına rağmen Cumhuriyet rejimiyle birlikte yeni bir aşamaya geçmişti. 1934 yılında yaşanan olaylara da bu bağlamda bakmak önem arz etmektedir.

“Trakya Olaylarının başlamasına sebep olan sürecin analizi, kurucu ideolojinin tek tipçi anlayışı ile olaylar arasındaki nedensellik ilişkisinin anlaşılması bakımından önemlidir. Bu olayları hazırlayan gelişmeler, İkinci Dünya Savaşı'na kaynaklık edecek koşulların oluştuğu bir uluslararası konjonktürde şekillenmeye başlamıştır. İtalya'nın faşist lideri Mussolini'nin yayılmacı dış siyasetinin Türkiye'yi de tehdit edecek bir noktaya varması üzerine, tek parti yönetimi muhtemel bir savaş durumu için hazırlıklara girişmiştir. Hazırlıklar kapsamında, 19 Şubat 1934 tarihinde Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale mıntıklarını içine alan Edirne merkezli 'Trakya Umumi Müfettişliği' kurulmuştur.”⁴⁹

Trakya Umumi Müfettişliğinin kurulması 1934 yılındaki olaylarının önemli bir aşaması olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü Trakya Umumi Müfettişinin bölgede Yahudilere karşı alınmasını istediği tedbirlere ilişkin yazdığı mektup bu değerlendirmeyi haklı çıkaracak bir mahiyete sahiptir.

“Tali Bey, bu mektubunda, Trakya'da yaşayan Yahudilerin Türk varlığı aleyhine gelişen ekonomik kazanımlarına ve yabancı istihbarat örgütleri için çalıştığına atıfta bulunmakta ve resmi uygulamalar şeklinde olmamak kaydıyla, bazı özel tedbirlerin alınmasına ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Tali Bey, alınmasını istediği söz konusu tedbirleri dört madde içinde özetlemektedir. Bunlar, sırasıyla, halkın bilinçlendirilmesi yoluyla Yahudilerin vilayet, kaza, nahiye ve köylerde işyeri açmasına engel olunması, köylere giriş çıkışlarına müsaade edilmemesi, Trakya Umumi Müfettişlik mıntikasına yeniden yerleşmek ve iş yapmak için gelenlerin ivedilikle müfettişliğe bildirilmesi ve vilayet dâhilindeki Yahudilerin iş ve aile bilgilerini içeren raporların oluşturularak kendisine iletilmesini ihtiva etmektedir.”⁵⁰

1934 yılında yaşanan olaylara giden süreçte dünya yeni bir savaşa doğru hızla ilerlemekteydi. İtalya'nın bu dönemdeki yayılmacı politikasına karşı önlemler almak için harekete geçen hükümetin azınlıkları bu dönemde tehdit olarak gördüğü

⁴⁹ Ahmet Kızılkaya, “1934 Trakya Olayları Bağlamında Yahudi Azınlık Sorunsalı”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 54, Sayı 1, (Mart 2021), s.62.

⁵⁰ Kızılkaya, a.g.m., s.63.

anlaşılmaktadır. Buna yönelik alınan tedbirlerin Yahudileri tedirgin edebilecek tedbirler olduğu anlaşılmaktadır.

Olaylar ilk olarak Çanakkale’de başlamıştır. Çanakkale’de yaşayan Yahudi halkına yönelik tehdit mektupları yayınlanmış ve şehri terk etmeleri istenmiştir. Yahudi dükkanlarına saldırılar olmuş ve Yahudilere fiziksel şiddete varan olaylar yaşanmıştır. Mustafa Kemal’in şehri ziyaret etmesiyle olaylar kısa bir süreliğine durulsa da ardından devam etmiş ve yaklaşık 1500 Yahudi Çanakkale’yi terk ederek İstanbul’a yerleşmiştir. Çanakkale’de başlayan olaylar Kırklareli, Lüleburgaz, Gelibolu ve Edirne’ ye kadar yayılmıştır. Evleri taşlanan ve saldırıya uğrayan Yahudilerin çoğu bölgeyi terk ederek başka şehirlere taşınmak zorunda kalmıştır. Olayların büyümesi üzerine Yahudilerin önde gelen kesimlerinden bazıları Mustafa Kemal’den randevu talep ederek görüşmek istemişlerdir. İsmet İnönü mecliste yaptığı konuşmada Yahudilere karşı yapılanları doğru bulmadığını ifade etmiştir.⁵¹

Her ne kadar İsmet İnönü olayları doğru bulmadığını ifade etse de olaylara giden yolda hükümetin yaptıkları ve izlediği politikaya bağlı olarak olayların geliştiğini söylemek yanlış olmaz. Uzun zamandır devletin azınlıklara karşı bir güvensizlik beslediği bir gerçektir. Vatandaşlık anlayışının Türk kimliği etrafında şekillendiği bir dönemde azınlıklara yönelik politikaların homojen bir toplum idealinin önünde ciddi bir engel olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Buna paralel olarak Yahudiler başta olmak üzere azınlıkların kendilerini güvende hissetmemeleri olağan bir durumdur. Büyük bir kısmının bu nedenle göç etmesi de Yahudiler açısından anlaşılabilir bir durumdur.

Tek partili dönemin 1920’lerde vatan teması üzerinden ele aldığı vatandaşlık kavramı 1930’larda Türklüğün ön planda olduğu bir anlayışa evrilmiştir. Ancak her iki dönemde vatandaşlık siyasal katılımın öncelenmediği vatandaşların devletin kendisine verdiği ödev ve sorumlulukları yerine getirdiği ve sınırların devlet tarafından çizildiği bir dönem olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde siyasal katılım olarak adlandırabilecek durum vatandaşın oy kullanmasıdır. Laik ve ulusçu olan yeni devlet bu dönemde dini grupları ve farklı etnik grupları devlet için tehlike ifade eden gruplar olarak görmüştür. Daha sonraları Türkiye’de öteki kavramında ifade edilecek olan bu gruplar devlet nezdinde kendilerini ikinci sınıf olarak görmeye başlayacaklardır.

⁵¹Halil Şimşek, “Çanakkale Bağlamında 1934 Trakya Yahudi Olayları”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi , Yıl 5, Sayı 9, (Bahar 2009), s.146

Devletin ötekilerin içine zaman zaman farklı gruplar koyduğu da gözden kaçmamaktadır. Ancak hemen her dönem devletin dikkatle izlediği ve tehlikeli olarak gördüğü gruplar olmuştur. Öteki olarak görülen toplumsal kesimlerin de devletin bu tutumuna karşı anayasal düzeyde tanınmak ve öteki sıfatından kurtulmak için mücadele ettikleri görülmektedir.⁵²

1.3.3. Çok Partili Siyasal Hayat Geçiş Dönemi

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya yeni gelişmelere sahne olmuştu. Bu gelişmelerin Türkiye'ye de yansımaları da görülmeye başlandı. İkinci Dünya Savaşı müttefik devletlerin zaferiyle sonuçlanmış ve bir nevi müttefiklerin temsil ettiği demokratik değerler kazanmıştı. Savaşın sonunda Amerika Birleşik Devletleri süper güç olarak ortaya çıkmıştı. 1945 yılında Türkiye BM sözleşmesini imzalayarak Batı dünyası ve ABD'ye yakın bir pozisyonda durduğunu ve demokratik dünyada yer aldığını ilan etmiş oluyordu. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti için Sovyetler Birliği hayati bir öneme sahip olmuştur. ABD ve Sovyet Birliği arasında ikinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan rekabet ve Türkiye'nin SSCB'yi kendisine bir tehlike olarak görmesi Türkiye'yi ABD'ye daha çok yakınlaştırmıştı. Komünist rejimler ABD tarafından büyük bir tehlike olarak görülüyordu. Türkiye de komünizmi kendisi için bir tehlike olarak görmekteydi. Böyle bir dönemde ABD başkanı Truman doktrini fikrini ortaya attı. Bu doktrine göre komünizm dışı kalan özgür uluslar ABD tarafından korunacaktı. Bu ülkelerin başında Türkiye ve Yunanistan gelmekteydi. Böylece ABD Sovyetlere yakın coğrafi bölgelerde egemenlik kurmak istiyordu.⁵³

Dış dünyada bunlar yaşanırken içerde de yeni gelişmeler yaşanıyordu. İnönü hükümeti halkın gözünden epey düşmüştü.

Böyle bir ortamda Kemalist dönem sonrasının en önemli olayı olan 1950'nin Mayıs ayında yapılan seçimlerdi. Bu seçimler o tarihe kadar yapılmış ilk adil ve serbest seçimlerdi. Seçimler iktidar için büyük bir yenilgiydi. Muhalefet büyük bir zafer kazanmış ve 27 yıllık tek parti döneminin sonunu getirmişti.⁵⁴

Türk siyasi tarihinin dönüm noktalarından biri olarak görülen bu seçimler demokrasiye geçişin önemli bir aşamasını oluşturmaktaydı. Artık Demokrat Parti'nin

⁵² Düzenli, *a.g.t.*, s. 108.

⁵³ Zürcher, *a.g.e.*, s.243.

⁵⁴ Lewis, *a.g.e.*, s. 405.

iktidar olduğu ve 27 Mayıs 1960 yılına kadar sürecektir olan Adnan Menderes ve Celal Bayar gibi siyasilerin etkili olduğu dönem başlamıştı.

1.3.3.1. Varlık Vergisi'nin Çıkarılması

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde her ne kadar savaşa fiili katılım sağlamasa da Türkiye savaştan oldukça etkilendi. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve akabinde Millî Mücadele'yle kurulan Türkiye Cumhuriyeti ekonomik olarak birtakım hamleler ve kalkınma planları yapsa da yeni bir dünya savaşı ekonomik koşulları oldukça zorlamaktaydı.

Varlık Vergisi ekonomik olarak zor durumda olan devleti rahatlamak amacıyla Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun ortaya koyduğu sosyal politikaların bir sonucu olarak gündeme gelmiştir.

Varlık vergisi kanununun 1.maddesi vergiye dair şu ifadeleri kullanmaktadır: Servet ve yüksek düzeyde kazanç elde edenlerden bir defa olmak kaydıyla varlık vergisi adıyla alınmıştır. Bu nedenle varlık vergisi İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan olağanüstü durumdan kaynaklı bir defa olarak alınan bir vergi de denilebilir. Verginin ortaya çıkmasının nedeni olağanüstü gelirlerdi. 1942 yılında TBMM'deki görüşmelerden sonra kabul edilen 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasal ve kültürel açıdan da önemli bir kanun olmuştur. Varlık vergisi kendisinden önceki vergilerden farklı bir uygulamadır. 15 gün içinde verginin nakit olarak ödenmesi öngörülüyordu. Vergiyi ödemeyen azınlıklar Aşkale'ye çalışmaya gönderilecekti.⁵⁵

Varlık vergisi her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı zorlu ekonomik şartlarla mücadele etmek amacıyla çıkarılmış olsa da kanun çıkarılmadan daha önce CHP kongresinde gündeme gelmesi ve vergiye muhatap olan kesimlerin gayrimüslim kesimi daha çok kapsaması bu kararın sadece ekonomik bir karar olmadığını göstermektedir. Varlık vergisinin hedefi olan kesimlerin kanundan sonra bir kısmının Türkiye'den göç etmesi de bu değerlendirmeyi doğrulamaktadır. Vergi bir kereye mahsus alınacak olsa da vergi miktarının çok yüksek olması ve o dönemde ticaret erbabı olan azınlıkların devlete olan güvenlerini sarsmış olduğu açıktır. Varlık

⁵⁵Kerem Akbulut, "11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisine Bir Bakış", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27, 2005, s.326.

vergisinin çıkarılmasının politik amacının da azınlıkların elinde olan sermayenin millileştirilmesi konusunda atılan bir adım olarak görülebilir.

1.3.3.2. Kıbrıs Meselesi ve 6-7 Eylül Olayları

Kıbrıs Akdeniz'in en büyük adalarından biri olup stratejik bir öneme sahiptir.⁵⁶ Kıbrıs tarih boyunca devletlerin çıkar amaçlarına ve Akdeniz ticaretinin ele geçirilmesi için yapılan mücadelelere sahne olmuştur. 1517 yılına kadar Venediklilerin kontrolünde olan Kıbrıs Adası, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'i kontrol etmek istemesi üzerine Venediklilerle yaptığı mücadeleler sonucunda Osmanlı Devleti'nin denetimi altına girmiştir. Bu dönemde adadaki Türk nüfusu kayda değer şekilde artmıştır. 1878 yılından itibaren adanın kontrolü İngiltere'ye geçmiştir. İngiltere'nin adaya ve Akdeniz'e hâkim olması adadaki dengeleri değiştirmiştir.

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra 24 Temmuz 1924 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'nın 16, 20, ve 21. maddeleri uyarınca Türkiye Cumhuriyeti Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğunu kabul etmiştir. Kıbrıs Türkleri için kendi vatandaşlıklarını seçme hakkı tanınmıştır. İngiliz vatandaşlığına geçmek istemeyenlerin büyük bir kısmı Türkiye'ye göç etmiştir. Türkiye de göç etmek isteyenlere yardımcı olmuştur. Ada her ne kadar İngiliz kontrolünde olsa da adadaki Rumlar Yunanistan'la birleşme fikrinden vazgeçmemişlerdir. Türkiye adadaki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Türkiye, adadaki Türklerin kendisine olan bağlılıkları vesilesiyle adaya sağlık, eğitim ve sosyal alanda birçok yardım götürmüştür. Kıbrıs'ta yaşayan Rumlar Yunanistan'la birleşmek amacıyla EOKA isimli bir örgüt kurup Türklere olan saldırıları artırmıştır. Buna karşılık Türk Mukavemet Teşkilatı bu saldırılara karşı mücadele etmiştir.⁵⁷

Rumların bu girişimleri Türk kamuoyunda tepkilere neden olmuştur. EOKA'nın faaliyetleri adada yaşayan Türk kesimini rahatsız etmiş ve rahatsızlığın Türkiye kamuoyunda yansımaları olmuştur. Kıbrıs konusu Türkiye ve Yunanistan arasındaki iplerin gerilmesine yol açmıştır. Bu dönemde iktidarda bulunan Adnan Menderes ve hükümetinin sert tedbirler almasına da yol açmıştır.

⁵⁶ Müge Vatansever, "Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 12 Özel Sayı, 2010, s. 1488.

⁵⁷ Mehmet Özalper, "Kıbrıs Meselesi'nin Yerel Basına Yansımaları (1950-1960): Vansesi Gazetesi Örneği", *Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021, Sayı Van Özel Sayısı, s.330.

Kıbrıs meselesiyle birlikte azınlık gruplara karşı milliyetçi duyguların yoğunlaştığı yeni döneme girilmiştir. 1953 yılından itibaren bazı gazetelerde Rum ve Patrikhane'ye karşı karalama kampanyası başlamıştı. 1955 yılına gelindiğinde tarihe 6-7 Eylül Olayları olarak geçen olaylar baş gösterecekti. Bu olayların gelişmesinde hükümetin de payının olup olmadığı konusu oldukça tartışılmıştır. Özellikle Kıbrıs sorunun bilinçli olarak gündemde tutulması ve Atatürk'ün evine bombalı saldırı iddiasını ortaya atan gazetenin hükümete yakınlığı, bu olayların meydana gelmesinde hükümetin haberi olduğu söylentilerini güçlendirmektedir.

Menderes, bu dönemde Celal Bayar'a gerekirse bütün Avrupa'yı karşısına almak dâhil olmak üzere de olsa izin verilmeyeceğini belirterek "Taksim" konusunda bir tavır alır. Başka bir iddia ise Demokrat Parti'nin o dönemki siyasi ve ekonomiyle ilgili gündemi değiştirmek için toplumun dikkatini Kıbrıs sorununa çevirmek için bu yola başvurmasıdır. Bu dönem tartışılan bir diğer husus Türkiye Cumhuriyeti'nin aşama aşama homojen bir toplum yaratma fikridir. Yunanistan'la yapılan mübadele antlaşmasına rağmen 1934 yılında Yahudilere yönelik gerçekleştirilen kampanya, Varlık vergisinin çıkartılması, Ermenilerin İstanbul'da toplanmasının akabinde yaşanan 6-7 Eylül olayları farkı etnik unsurların uzun yıllar bir arada yaşayan bu coğrafyada yeni yaklaşım ulus devlet ekseninde Türk eksenli ve Türk ağırlıklı bir yaklaşımla aynı zamanda milli bir ekonomi inşa etmesi,⁵⁸ çabası olarak da değerlendirilebilir.

6-7 Eylül olaylarıyla birlikte Rumlara ait ev ve işyerleri saldırıya uğramıştır. Çıkan olaylarda ölü ve yaralıları olmuştur. Rumların bir kısmı olayların akabinde can ve mal güvenlikleri tehlikede olduğu için İstanbul'dan ayrılmışlardır. Cumhuriyetin Türk kimliği etrafında şekillenen vatandaşlık anlayışının homojen bir toplum ideali zaman zaman yükselen milliyetçilik duygusuyla beslenip azınlıklara karşı öfkeye dönüşmüştür. 6-7 Eylül olaylarının meydana gelmesinde Kıbrıs meselesi nedeniyle hassas olan Türklerin Rumlara karşı milliyetçi tutumlarının eyleme dönüşmesindeki rolü yadsınamaz.

⁵⁸ Ulvi Keser, "Kıbrıs Sorunu Bağlamında Türkiye'de 6/7 Eylül Olaylarına Kesitsel Bir Bakış", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 25, 2012, s.200.

İKİNCİ BÖLÜM

1960-2000 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE VATANDAŞLIK VE VATANDAŞLIKTAN ÇIKARILMALAR

2.1. 1960 SONRASI TÜRKİYE’NİN GENEL DURUMU VE MEYDANA GELEN GELİŞMELER

2.1.1. 1960 Darbesi ve 1961 Anayasası

27 Mayıs sabahında İstanbul Radyosundan, “*Dikkat, Dikkat! Büyük Türk Milleti!*” diye başlayan anonsta TSK’nın yönetime el koyduğu ve vatandaşlardan , *bütün ulusça ümit edilen demokratik rejimin kısa zamanda kurulmasına yardımcı olmaları*” istenmiştir. Bir saat sonra radyoda Kurmay Albay Alparslan Türkeş’in sesi duyulmuştur. Türkeş yönetime neden el konulduğunu açıklayan bildiri okuyordu. Bildiri uluslararası antlaşmalara ve kurumlara bağlılığı da ifade ediyordu.⁵⁹

1960 askeri darbesi Türk siyasi tarihinin ilk askeri darbesidir. Askeri darbenin ardından 1961 Anayasası yapılmıştır. 1961 Anayasası birçok yönüyle kendisinden önceki anayasalardan farklıdır. Güçler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir. Bu durum Türk siyasi hayatında daha önce görülmemiş bir durumdur. İki meclisli bir yönetim sistemi Türk siyasal hayatındaki yerini almıştır. Cumhurbaşkanının görev süresi 7 yıl olarak düzenlenmiştir. Anayasa Mahkemesi kurularak yapılan yasaların anayasaya uygunluğu denetlenmek istenmiştir. Hak ve hürriyetler konusunda ise çok kapsamlı bir özgürlük anlayışı çerçevesinde hareket edilmiştir. Hak ve özgürlüklerin genişletilmesi Türk demokrasisinin ilerlemesi açısından önemli bir kazanım olmuştur.⁶⁰

1961 anayasasıyla birlikte devletin karşısında vatandaş, saygın bir yerde konumlanmıştır. 1924 Anayasası’ndaki gibi vatandaşlık herhangi bir etnik, din, dil, kültüre dayanarak bir tanımlama yapmamıştır.

1961 Anayasası yurttaşlığı ; “*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’tür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlık durumu kanunla düzenlenir. Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir.*

⁵⁹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2019, sayfa 13.

⁶⁰ Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 174.

Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça, vatandaşlıktan çıkarılamaz. Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz.'' şeklinde 54. maddede düzenlenmiştir.⁶¹

1961 Anayasası'nın vatandaşlıkla ilgili olan 54. maddesine bakıldığında vatandaşlık kavramının kan bağına bağlandığı açıkça görülmektedir. Vatandaşlık bağının önemli olarak görülmesi nedeniyle yargı yolunun kapatılmaması vatandaşlar açısından önemli bir kazanımdır. Devlet karşısında vatandaşın lehine olan bir düzenlemedir. 1961 Anayasası vatandaşların ödevlerini de tanımlamıştır. Askerlik herhangi bir ayırım gözetmeksizin herkes için bir ödev olarak düzenlenmiştir. Yabancı olan vatandaşların da hakları uluslararası hukuk ve insan haklarıyla ilgili metinlere aykırı olamayacak biçimde kaleme alınmıştır.

1961 Anayasası'nda vatandaşın kim olduğundan daha çok Türk'ün kim olduğu tanımlanmıştır. Bir nevi Türk kavramı vatandaşlık kavramının yerine kullanılmıştır. Burada vurgu yapılan kavram vatandaşlık yerine Türk kavramı olmuştur. Türk devletine bağlılık vatandaşlık bağı olarak görülmüştür. Siyasi ve sosyal haklar açısından en geniş çerçeveyi çizen 1961 anayasasıyla vatandaş özellikle siyasi konularda aktif bir konuma geçmiştir. Bu 1961 anayasasını kendisinden önceki 1921 anayasası ve 1924 anayasasından ayıran en önemli farklardan biridir.

1961 anayasası eşitlik kavramı ekseninde yazılmıştır. Anayasanın 12. maddesi *"Herkes dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz."* diyerek eşitlikçi bir bakış açısını anayasaya yansıtmıştır. Yurttaşlık kavramının eşitlik kavramıyla olan ilişkisi yurttaşlığın tanımlanması anlaşılması bakımından önemli bir parametredir. Bu nedenle anayasadaki eşitlikçi yaklaşım yurttaşlık anlayışının anlaşılmasında elzemdir.⁶²

2.1.2. 1312 Sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu

1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, Türk vatandaşlığına ilişkin temel yasal düzenlemeleri içeren önemli bir kanundur. Kanun, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının hak ve sorumluluklarını belirlerken, aynı zamanda vatandaşlık kazanma ve kaybetme

⁶¹ Balcı, a.g.t., s.72.

⁶² Balcı, a.g.t., s.74.

süreçlerini de düzenlemektedir. Kanun, Türk vatandaşı olmanın koşullarını belirler. Buna göre, Türk vatandaşlığı doğumla kazanılır. Türkiye'de doğan çocuklar otomatik olarak Türk vatandaşı kabul edilir. Ayrıca, Türk vatandaşı olan anne veya babaya sahip olan yabancı çocuklar da doğumla Türk vatandaşlığı kazanabilir.⁶³

Ancak, doğumla Türk vatandaşı olmayan bireyler de Türk vatandaşlığına başvurarak bu hakka sahip olabilirler. Kanun, belirli koşulları yerine getiren yabancıların Türk vatandaşlığına geçişini düzenler. Bu koşullar, genellikle Türkiye'de sürekli ikamet, Türkçe dil bilgisi ve vatandaşlık bağına ilişkin diğer şartları içermektedir. Adaylar, başvurularını yaparak Türk vatandaşlığına geçebilirler. Başvuru süreci, vatandaşlık hakkı kazanmaya yönelik bir değerlendirme ve inceleme sürecini içerir.

Kanun ayrıca, Türk vatandaşlığının kaybedilmesi durumlarını da belirler. Örneğin, Türk vatandaşı olan bireyler, isteğe bağlı olarak çifte vatandaşlık talebinde bulunursa Türk vatandaşlığını kaybedebilir. Aynı şekilde, belirli suçlar işleyen veya ulusal güvenlikle ilgili faaliyetlere katılan bireyler de Türk vatandaşlığını kaybedebilir. Bu durumlar, vatandaşlığın korunması ve Türkiye'nin güvenliği açısından önem taşımaktadır. Kanun ayrıca, Türk vatandaşlarının haklarını ve sorumluluklarını da düzenlemektedir. Vatandaşlar, seçme ve seçilme hakkına sahiptir ve Türkiye'deki seçimlerde oy kullanabilirler. Ayrıca, vatandaşlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları olarak devletin sunduğu sosyal haklardan ve hizmetlerden yararlanma hakkına sahiptir. 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, Türkiye'nin vatandaşlık ilişkilerini düzenleyen ve Türk vatandaşlığının kazanılması ve kaybedilmesi süreçlerini belirleyen önemli bir yasadır. Kanun, vatandaşlık konularında yönlendirici bir rol oynamakta ve Türk vatandaşlığına ilişkin ana hatları çizmektedir. Türk vatandaşlarının haklarını koruma ve vatandaşlık süreçlerini yönetme amacıyla Türk hükümeti tarafından uygulanmaktadır.⁶⁴

2.1.3. İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin Feshi ve Rumların Sınır Dışı Edilmesi

Türk- Yunan ilişkileri tarih boyunca çok farklı aşamalardan geçmiştir. Osmanlı Devleti'nde en büyük azınlık gruplardan biri Rumlar olmuştur. Bunun böyle olmasına

⁶³ Duygu Yılmaz ve Didem Konya, "Cumhuriyet'in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu Ve Uygulamaları", *Belgi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 17, 2022, s.21.

⁶⁴ Türk Vatandaşlığı Kanunu, (1312 S.K.), *Resmî Gazete*, 11638, 11 2 1964.

İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girmesinden önce Rumların en önemli merkezi olması oldukça etkilidir. Cumhuriyetin kurulmasının ardından çeşitli nedenlerden dolayı Türkiye'deki Rum nüfus azalma göstermiştir.

Türkiye'deki Rum sayısının azalmasında Varlık Vergisi Kanunu'nun çıkarılması 6-7 Eylül olayları ve İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmasından Türkiye'nin ayrılması gibi nedenler rol oynamıştır. Türkiye'de yaşayan Rum vakıflara ait mallarla ilgili de birtakım sorunlar olmuştur. Lozan ve 1936 Beyannamesinde Rumların vakıf malların sahip olması düzenlemiştir. Ancak 1974 yılında çıkarılan yasayla Rumlara ait vakıf malları için senet istenmiştir. Vakıf mallarının kime ait olduğunu gösteren bu senetler Osmanlı Devleti döneminde padişah izniyle düzenlenen belgelerdir. Bu nedenle bu belgelere ulaşmak çok zordur. Ayrıca 1974 yılında çıkarılan kanunla azınlıkların mülk edinmesi yasaklanmıştır. Vakıf mallarına ilişkin en önemli belge 1930 yılında imzalanan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmasıdır. Bu antlaşmadan Türkiye 1964 yılında tek taraflı olarak çekilmiştir. Buna paralel olarak birçok hakkını kaybeden Rumların bir kısmı ülkeyi terk etmiştir.⁶⁵

2.1.4. 1967 Arap-İsrail Savaşı

1960-2000 hem dünyada hem Türkiye'de önemli olaylar meydana gelmiştir. Bu olaylardan biri de hiç şüphesiz Arap-İsrail savaşıdır. Bu savaşla birlikte Orta Doğu'daki dengeler değişmiştir. İsrail bu dönemde İngiltere ve Fransa'nın desteğinin alacak durumda değildi. ABD ise Vietnam sorunuyla meşguldu. Bu nedenle Araplar İsrail'e karşı üstün görünüyordu. Ancak savaş İsrail'in üstünlüğüyle sonuçlandı. İsrail topraklarını 4 katına çıkarmıştı.⁶⁶

1967 yılında yaşanan savaş Orta Doğu'da yaşayan Araplar ve Yahudiler arasındaki ilişkileri doğal olarak etkilemiştir. Dünyadaki tek Yahudi devlet olan İsrail kendi topraklarının tanrı tarafından verildiğini söylemektedirler. Bu nedenle dünyanın dört bir tarafına yayılmış olan Yahudiler İsrail'e yoğun bir göç hareketi başlatmıştır. Özellikle savaşın da etkisiyle Müslümanlar milliyetçiliğini yükseltmiş ve Müslüman ülkelerde yaşayan Yahudiler tedirgin olmuşlardır. Kendilerini en çok güvende

⁶⁵ Lale Ayhan İzmirli, "Çözülemeyen Problem ; Cemaat (Azınlık) Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmesi", *TEMAS Akademi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Ocak 2018, s. 105.

⁶⁶ Yavuz Pehlivan, "Arap- İsrail Savaşlarının Türk Kamuoyuna Yansımaları (1948-1967)", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, AİİTE, 2006), s.68.

gördükleri yer İsrail olmuştur. Bu dönemde Türkiye’de yaşayan Yahudilerin bir kısmı da İsrail’e göç etmiştir.

2.1.5. 1960-2000 Yılları Arasında Türkiye’nin Siyasal İklimi

Ordu, Türk tarihi içerisinde her zaman güçlü bir konumda bulunmuş ve orduyla siyaset arasındaki ilişki Türkiye’de en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Ordu hem Osmanlı Devleti’nde ıslahatların yapıldığı dönemde hem de Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerinde değişimlerin ilk görüldüğü kurumların başında gelmiştir.

Türklerin en eski kurumlarından biri olan ve Orta Asya’ya kadar uzanan tarihi köklere sahip olan ordu, cumhuriyet döneminde siyasetin merkezinde olmuştur. Tarihsel olarak da Türk devletlerinde siyasi liderler aynı zamanda askeri lider de olmuşlardır. Ordunun siyasette etkin bir konumda olmasının nedenlerinden biri Millî Mücadeleye önderlik eden başta Mustafa Kemal Paşa ve diğer milliyetçi destekçilerin asker olmasıdır. Millî Mücadele’nin başarıya ulaşmasından sonra bu milliyetçi komutanlar siyasette etkin rol oynamışlardır. Millî Mücadele’ye önderlik etmeleri onları halk nezdinde önemli bir konuma getirmiştir. Türk ordusu yeni kurulan cumhuriyetin korunması ve kollanması görevini de kendisinde görmüştür. Burada normal şartlar altında vatanın dış tehlikelere karşı korunması ordunun temel göreviyken ordu Kemalist cumhuriyeti aynı zamanda iç tehlikelere karşı da koruma görevini kendi sorumluluğu olarak görmeye başlamıştır. Bu yaklaşım zaman zaman ordunun siyasete müdahale etmesini de beraberinde getirmiştir. Bunlardan ilki 1960 askeri darbesi olmuştur. 1960 yılında gerçekleşen askeri müdahale sonraki yıllarda Türk siyasal hayatını derinden etkileyecek kırılmalara neden olmuştur. 1960’ta başlayıp ve 2000’li yıllara dek süren bu süreçte Türkiye her açıdan birçok değişim ve dönüşüm yaşamıştır.

1960 askeri müdahalesinin ardından siyasi faaliyetler yasaklandı. MBK’de ordunun üst kademesinde yer alan bir grup asker CHP’nin en kısa zamanda yapılacak bir seçimde iktidara geleceğini düşünüyordu. Bu seçimde iktidara gelen sivil yapının ordunun uygulamalarını devam ettirmesini orta sınıfa dayalı bir sosyal ve laik bir rejim düşüncesi hâkimdi. Bu aynı zamanda 1930’lardaki yönetim anlayışına uygun bir

yaklaşımıydı. Bu düşünceye göre sivil iktidar alt bir konumda olacak ordu ise daha üst bir konumda bulunacaktı. Bu düşünülen rejim devletçilik ilkesini benimseyecekti.⁶⁷

1960 askeri müdahalesinin başına Cemal Gürsel geçmesi için ikna edilmişti. Darbenin ardından MBK'nin başına Cemal Gürsel getirildi. Cemal Gürsel ordu içerisinde sevilen ve sayılan bir isimdi. Cemal Gürsel çok geniş yetkilerle MBK'ye başkanlık ediyordu. 1960 askeri müdahalesini gerçekleştirenler kısa bir zaman diliminde devlet yönetimini sivil idareye bırakmayı düşünüyordu. Ancak ordu içerisindeki alt rütbeli subayların bazıları ordunun siyasetten çekilmesini doğru bulmuyordu. Daha önce de birçok kez siyasete müdahalede bulunan bu grup üst düzey komutanlarda bir tedirginliğe yol açtı. Silahlı Kuvvetler Birliği adı altında varlık gösteren bu subaylar yeni bir darbenin habercisiydi. Nihayet Albay Talat Aydemir önderliğinde 22 Şubat 1961 ve 21 Mayıs 1963'te iki başarısız darbe girişimi gerçekleştirdi. İlk darbe girişiminden dolayı affedilen Talat Aydemir ikinci girişimde de bulunup başarısız olduktan sonra idam edildi. Bu darbe girişimleri de göstermiştir ki demokrasiye geçiş sanıldığı kadar kolay olmayacaktır.⁶⁸

1961 yılının 20 Kasım'ında yeni kurulan hükümet güvenoyu almıştı. Türkiye Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümetiydi. Bu koalisyon hükümeti İsmet İnönü'nün başkanlığında kurulan CHP-AP koalisyonuydu. Ancak bu koalisyon çok uzun sürmemişti. Tekrar başbakan olarak görevlendirilen İsmet İnönü CHP, YTP ve CKMP koalisyonunu kurdu. Bir önceki koalisyona oranla daha uzun süren bu dönem de İsmet İnönü'nün ortaklarının çekilmesi nedeniyle İsmet İnönü tarafından bitirildi. İsmet İnönü bu kez bağımsız parlamenterlerle yeni bir hükümet kurdu. Bu hükümet öncekilerden daha uzun soluklu oldu.⁶⁹

1965 yılında yapılan seçimlerinden sonra AP tek başına hükümet kurmuştu. Bu CHP içerisinde birtakım yeni gelişmelere yol açacaktı. Daha önce ordu desteğiyle 1961-1965 yılları arasında hükümet ortağı olan CHP'nin oyları giderek azalmaya başlamıştı. CHP tek parti dönemin getirdiği halktan kopan bir siyasete evrilmişti. Bu da CHP'nin halk nezdinde desteğinin azalmasına yol açmıştı. CHP'nin önemli bir kesimi bu kayıplarının sebebini hayata geçirilmeyen reformlar olarak görüyordu. Tabi olarak

⁶⁷ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 164.

⁶⁸ Zürcher, *a.g.e.*, s. 282.

⁶⁹ Turan, *a.g.e.*, s. 97.

bunun faturası İsmet İnönü'ye çıkarılıyordu. Seçimlerden sonra yapılan iki kongre parti yönetiminde önemli değişikliklere neden oldu. Bir gazeteci olan Bülent Ecevit partinin genel sekreteri seçildi. Bülent Ecevit hitabet yeteneği olan devletçi-sosyalist yanı ağır basan bir şahıstı. Bülent Ecevit, CHP'yi sola yaklaştıran bir siyaseti izleyecekti. Bu yeni siyasetin adı “ortanın solu” olarak adlandırılacaktı. Bu siyaset sosyal demokratik ilkeleri benimseyen, milliyetçilik ve Kemalizm'den uzaklaşan bir siyasetti. Laiklik savunulmaya devam etse de eski katı anlayış daha yumuşak bir şekil almıştı. CHP bu yeni siyasetle halka daha fazla yakınlaşmayı arzuluyordu.⁷⁰

1969 yılında yapılan seçimler Türkiye siyaseti açısından yeni gelişmelere sahne olacaktı. AP seçimleri kazanan olmasına rağmen ciddi bir kayıp yaşamıştı. Bu sonuçlarla birlikte yeni siyasi arayışlar ortaya çıktı. Bu arayışlardan biri 1965'te seçimlerde 15 mebus ile mecliste temsil edilen Türkiye İşçi Partisi'ydi. Ancak partinin buradaki başarısı sonraki seçimlerde kendini göstermemiştir. Her şeye rağmen TİP 1971' de kapatılana dek Türk siyasi hayatının önemli bir siyasi deneyimi olmuştur. Kürt sorununu Türkiye gündemine ilk kez getiren de TİP genel başkanı Mehmet Ali Aybar'dır. Bunun yanında parti kongrelerinde Kürtçe ve Arapça konuşmalara yer vermiş ve Alevilere de ilgi göstermiştir.

AP'nin 1969 seçimlerinde aldığı oylardan kendisine cesaret bulacak yeni bir siyasi parti Türk siyasi hayatında yerini almaya başlayacaktı. Bu siyasi parti Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın 1970'te kurduğu Milli Nizam Partisi'dir. Erbakan'ın partisi İslamcı bir partiydi. Diğer yandan siyasi hayatta başka gelişmeler de meydana geliyordu. Bu gelişmelerden biri Albay Alparslan Türkeş'in daha önceleri ele geçirmiş olduğu Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin adını değiştirerek Milliyetçi Hareket Partisi yapmasıydı. Türkeş'in partisinin temel anlayışı komünizm ve kapitalizm karşıtı milliyetçi bir ideolojydi. Bu dönemde CHP'de de siyasi çalkantılar vardı. Bu çalkantıların sonucunda Turhan Feyzioğlu önderliğinde Milli Güven Partisi kuruldu. Sonraları parti Cumhuriyetçi Güven Partisi adını alacaktı.⁷¹

1960-1970 yılları arasında Türk siyasi hayatında bir yandan Marksizm etkileri görülürken bir yandan İslamcı ve milliyetçi siyasi akımlar görülmektedir. Marksizm etkisiyle özellikle gençlik hareketleri ve sendikalaşma hareketlerin canlılık kazandığı bir

⁷⁰ Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 199.

⁷¹ Reşat Kasaba (ed.), *Modern Türkiye Tarihi 1839-2010*, Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 252.

dönem olmuştur. Siyasi hayatta ise milliyetçi ve İslamcı akımların daha aktif bir rol oynadığı dönem sonraki on yılların siyasi hayatının şekillenmesinde temel teşkil edecek bir dönem olmuştur. Ancak Türk siyasi hayatının bu döneminde meydana gelen gelişmeleri ele alırken olanları sadece iç dinamiklerle ele almak eksik bir yaklaşımdır. Marksizm ideolojisinin dünyadaki gelişimi iç siyasette yansımaları neden olmuş ve uzun vadeli olan gelişmelere yol açmıştır. Türk siyasi hayatının bu dönemde çok farklı gruplar ve siyasi partiler ortaya çıkarması 1961 Anayasasının ortaya koyduğu demokratik uygulamalarla doğrudan ilişkili olduğu su götürmez bir gerçektir.

1971 yılının Mart ayında Türkiye’de olaylar başlamıştı. Terör ve anarşi sokaklarda hâkimdi. Ordu bu durumdan rahatsızdı. Üniversitelerde de olaylar baş gösteriyordu. 1971 yılında Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının ABD’li 4 askeri kaçırmaları da olayların iyice çılgınlardan çıkması demekti. Ordu artık olaylara müdahale etme zamanının geldiğini düşünüyordu. 10 Mart 1971’de ordudaki 26 generalin katılımıyla bir toplantı gerçekleşti. Ertesi gün yapılan bir diğer toplantıda mutabakata varıldı. 12 Mart’ta hazırlanan muhtıra hükümete ve meclise uyarılar niteliğindeydi. Muhtıra şu maddelerden meydana geliyordu;

1. madde: *Parlamento ve Hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk’ün bize hedef gösterdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti’nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.*

2. madde: *Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla, Meclislerinizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa’nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap yasalarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.*

3. madde: *Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, yasaların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve*

*kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bilgilerinize.*⁷²

12 Mart 1971 muhtırasıyla Türk ordusu seçilmiş hükümete karşı sert bir uyarıda bulunuyordu. Ülkenin içinden geçtiği durumun sorumlusu olarak hükümet görülüyordu. Eğer hükümet üstüne düşen görevi yerine getirmezse TSK daha önce de yaptığı gibi Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Atatürk ilke ve inkılaplarını korumak amacıyla harekete geçeceğini ve yönetimi kendi idaresine alacağını açıkça belirtmekteydi. Bu muhtıra 1960 askeri darbesinden farklı olarak ordu, yönetimi fiili olarak ele alarak Nihat Erim'in başında bulunduğu 22 kişilik bir grup oluşturulmuştu.

Muhtıra sonrasında göreve gelecek olan hükümetin güvenoyu alması gerekiyordu. Ordunun amacı kendi isteklerini hayata geçirmekti. 1973 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ordunun desteklediği cumhurbaşkanı adayı Faruk Gürler'di. Ecevit ve Demirel'in desteklediği aday ise Fahri Korutürk'tü. Fahri Korutürk emekli bir askerdi. Seçim sonuçlarıyla birlikte Fahri Korutürk cumhurbaşkanı seçildi. Bu meclisin yani Ecevit ve Demirel'in orduya karşı bir başarısıydı. Demirel muhtıranın ardından orduya bir karşı hamle yapmıştı.⁷³

1971 Muhtırası Ecevit'in politikasına ciddi bir darbe vurmuştu. İnönü ve Ecevit arasındaki çekişme iyice gün yüzüne çıkmıştı. İnönü CHP'yi Ecevit ve Ecevit'in politikalarından temizlemek istiyordu. İnönü hem partisini savunuyordu hem de askerin yıpratılmasının önüne geçmek istiyordu. İkili arasındaki anlaşmazlık 1972' de yapılan parti kongresinde açığa çıktı. İnönü aynı yıl yapılan olağanüstü kongrede Ecevit'i saf dışı bırakmak için uğraşsa da başarılı olamadı. İnönü partisinin organlarına yönelik tehdit boyutuna varacak ifadeler kullanmaktan geri durmadı. Bir süre sonra da istifa etti. İnönü'nün istifası Türk siyasi tarihinin önemli olaylarından biridir. İnönü Millî Mücadele'nin önde gelen komutanlarından biriydi. Mustafa Kemal'den sonra CHP'nin genel sekreteri olmuş ve istifasına kadar bu görevi sürdürmüştü. İnönü'nün CHP içerisindeki yerinin kutsal olmadığı partililer tarafından bile dile getirilmeye başlanmıştı. 1973 yılında yapılan seçimlerde CHP yüzde 33,3 oy alırken AP ise yüzde 29,8 oy aldı. CHP oyunu artırmıştı. CHP bunu halkın kendi politikasına olan güvenin

⁷² Salim Gökçen, "İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980)", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 67, 2020, s. 256.

⁷³ Abdulvahap Akıncı, "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri" *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Nisan 2014, s. 68.

bir sonucu olarak değerlendirdi. Seçimlerden sonra ilk hükümet kurma girişimi Naim Talu tarafından gerçekleştirildi. Ancak hükümetin görev süresi uzun sürmedi. Yeni hükümeti Ecevit MSP ile koalisyon yaparak kurdu. İslamcı parti Milli Selamet Partisi'nin genel başkanı Necmettin Erbakan başbakan yardımcısı oldu.⁷⁴

1970'li yılların ortasına doğru giderken CHP ve MSP koalisyonunun olduğu bir dönemde Cumhuriyet tarihinin en önemli olaylarından bir patlak verecekti. Kıbrıs sorunu uzun süredir gündemdeydi. Ancak Kıbrıs sorunu yeni bir boyut kazanmış ve sorun Türkiye ve Yunanistan arasında gerginliğin had safhaya çıkmasına neden olmuştu.

1974 Kıbrıs Harekâtı'nın başlamasına neden olay, Makarios'a karşı Yunan cuntasının askeri bir müdahalede bulunmasıdır. Bu durum başta Ecevit olmak üzere konunun muhatabı olan Türk yetkililerinde Enosis'i hedefleyen bir girişim olarak değerlendirildi. İngiltere ile temaslar yapılmış ancak istenilen sonuç elde edilememiştir. Türkiye üst kademesinde askeri bir müdahalenin kaçınılmaz olduğu fikri ağır basmıştır.

22 Temmuz 1974'te başlayan harekât, 24 Temmuz 1974'e kadar sürmüştür. Türk ordusunun müdahalesi Garanti Antlaşmasının 4. maddesine dayanılarak yapılmıştı. Bülent Ecevit müdahalenin her kesimin yararına olacağını ısrarla vurguluyordu. Necmettin Erbakan da müdahalenin amacının adaya barış götürmek olduğunu söylüyordu. Müdahalenin gerçekleşmesiyle Yunan hükümeti istifa etmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin silahların susması talebine Türkiye 24 Temmuz 1974'te uyarak harekâtı sonlandırmıştır.⁷⁵ Rum yönetimi BM üyeliğini uluslararası sorumluluklarından kurtulmak amacıyla kullanmaya çalışmıştır⁷⁶.

Kıbrıs Harekâtı'nın hem iç politikada hem de dış politikada yansımaları olmuştur. Başbakan Ecevit'e olan teveccüh artmıştı. Ecevit'in bu başarılı hamlesi kendi geleceği açısından oldukça faydalı bir girişim oldu. Ecevit zamanından önce yapılacak bir seçimde yüksek bir oyla seçileceğini düşünerek 1974 yılının 16 Eylül'ünde istifa etti. Kıbrıs müdahalesiyle halk arasında itibarı artan Ecevit'e halk nezdindeki bu alaka muhalefet liderlerinin de gözünden kaçmamıştı. Ecevit'in istifasını bir fırsat olarak

⁷⁴Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 333.

⁷⁵ Emrah Utku Gökçe, "1974 Kıbrıs Krizinde CHP-MSP Koalisyon Hükümetinin Karar Alma Süreci", *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2018, s. 53.

⁷⁶ Çağrı Erhan ve Burça Kızılırmak (ed.), *Kıbrıs Sorunu: Hukuksal İnceleme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2009, s.120.

gören Süleyman Demirel Milliyetçi Cephe adı altında bir koalisyon kurulmasına öncülük etti. MSP ve MHP'nin koalisyonda kendi istekleri doğrultusunda girişimleri zor bela kurulmuş olan koalisyonu açmaza sokuyordu. Koalisyon 1977'ye kadar devam etti. 1977 yılında yapılan seçimlerde Ecevit'in Kıbrıs askeri müdahalesinden kaynaklanan karizması nedeniyle CHP daha önce almadığı bir oran olan yüzde 41,4 oy aldı. CHP'nin oyu artarken AP'de oyunu yüzde 36,9'a yükselmişti. 1978'de Ecevit'in kurduğu kabine 1979'a kadar ayakta kaldı. Ancak bu dönem artan şiddet olaylarında herhangi bir azalma görülmemişti. Kürt ayrılıkçılarının eylemsel döneme geçtiği zamana denk gelen bu evrede Ecevit tüm olanlara karşı yumuşak kalmakla itham ediliyordu. Ordunun üst düzey yetkilileri askeri bir darbe yapmanın kaçınılmaz olduğunu düşünüp hazırlıklara başlamışlardı.⁷⁷

1980 darbesine giden süreç içerisinde her alanda yeni birtakım gelişmeler vuku buluyordu. Ekonomik alanda da yeni gelişmeler kendini göstermeye başlamıştı. Demirel'in başbakanlık yaptığı dönemde gelecekte Türk siyasetinde isminden çokça söz ettirecek olan Turgut Özal gibi önemli biri siyaset sahnesine çıkacaktır. Demirel-Özal 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomiyle ilgili bir dizi kararı açıkladılar. Türk lirasının değeri yarı yarıya düşürüldü. Bunun dışında alınan kararların bir kısmı şöyledir;

İhracatın artması için teşvikler,

Fiyat ve faizlerin serbest bırakılması,

Yabancı sermayesinin gelmesi ve gerekli önlemlerin alınması,

Her gün döviz kurlarının yeniden belirlenmesi,

Fiyat artışlarında ve tarımsal ürünlerin desteklenmesinde ölçülü davranılması

Bu kararların alınmasından sonra zamlar üst üste gelmişti. Bülent Ecevit kamuoyuna açık açık kararları eleştiren beyanatlarda bulunuyordu. 24 Ocak kararlarının mimarı olan isim Turgut Özal ordudan gelecek olan tepkileri azaltmak için Kenan Evren ve yüksek rütbeli komutanlarla temas halindeydi.⁷⁸

1980 askeri darbesine giderken ekonomik olarak bunlar yaşanırken hiç şüphesiz dönemin en önemli olaylarından bazıları üniversitelerde meydana yaşanmaktaydı.

⁷⁷Zürcher, a.g.e., s. 299.

⁷⁸Turan, a.g.e., s. 427.

Üniversiteler asıl amaçları olan eğitim dışı bir dizi faaliyete sahne oluyordu. İdeolojik grupların varlığı üniversitelerde ağır bir şekilde kendini göstermekteydi. Sağ ve sol gruplar arasında görülen bu ideolojik ayrılıklar çatışmalara dönüşmüştü. Silahlı, sopalı ve bıçaklı kavgalar üniversitelerde sıradan olaylar gibi olmaya başlamıştı. Bu kavgaların ölümlere yol açması üniversitelerin birer anarşi merkezi haline gelmesi olarak nitelendiriliyordu.⁷⁹

Artan olayların durulmaması TSK'nin bir kez daha siyasi hayata müdahale etmesini beraberinde getirecekti. Bundan önceki askeri müdahalelerin gerekçesi olarak gösterilen ordunun Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama görevi bir kez daha gerekçe gösterilerek 12 Eylül 1980 askeri darbesi gerçekleştirilecekti. Binlerce tutuklama, idamlar, fişlemeler, işkenceler gibi olaylara sebep olacak bu darbe Türk siyasi tarihinde çok ciddi siyasi ve sosyal kırılmalar yaratacaktı.

1980 askeri müdahalesi tam bir kıyım getirdi. Siyasi partiler kapatıldı. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren cumhurbaşkanı oldu. Darbenin ardından 1982 yılında yeni bir anayasa hazırlandı. Yeni anayasa 1961 anayasasının getirdiği hak ve özgürlükleri kısıtlıyordu. Atatürk ilkelerinin korunmasına yönelik bir önceki anayasadan farklı olarak özellikle laiklik ilkesi tekrardan en önemli konulardan bir olmuştur. Bu konuda 1982 darbesini gerçekleştirenler laikliği savunmuşlardır. Darbenin ardından cumhurbaşkanının yetkileri artırılmıştı. Güçlü bir cumhurbaşkanı güçlü bir ordu demekti. Zaten darbenin lideri Kenan Evren cumhurbaşkanı olana kadar da Celal Bayar hariç diğer cumhurbaşkanları asker kişilerdi. 1980 askeri darbesinin bildiri metninde üzerinde en çok durulan konu Atatürk ilkeleridir. Atatürk ilkelerine güçlü bir vurgu yapılmıştır. Bu dönemde askerlerin temel hedefi kamplaşmanın ortadan kaldırılmasıdır. Milliyetçilik ise bu dönemde vurgulanan bir diğer önemli kavramdır. Burada Atatürk ilkeleri çerçevesinde bir birliktelik sağlamak temel amaç kabul edilmiştir. Ancak İslam ve Türk kavramı milliyetçi bir söylemle yoğrularak Türk-İslam sentezi olarak adlandırılacak yeni bir ideolojinin ortaya çıkmasına neden olacaktı. Bu yaklaşım

⁷⁹ Âdem Gürbüz, "İbrahim Ulvi Yavuzun Çalkantı ve Korkunun Bedeli Romanlarında 1980 Öncesi Toplumsal Olaylar", *Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 13, 2018, s. 54.

Kemalizm, İslam ve milliyetçiliğin bir karışımıydı. Yeni kurulacak düzen bu yaklaşıma göre dizayn ediliyordu.⁸⁰

1980 darbesiyle birlikte sokaklardaki olaylar bıçak gibi kesildi. Sağ- sol kesimler arasındaki sokak olayları son buldu. Her iki kesimden önemli sayıda kişi tutuklandı ve işkencelere maruz kaldı. Sağ ve sol kesimin örgütlü yapıları darbeyle birlikte dağıtıldı. Ancak darbe bazı örgütlerin yer altına inmesine ve hortlamasına neden oldu. Diyarbakır cezaevlerinde yaşanan olaylar o döneme kadar çok da ses getirmemiş olan Kürt ayrılıkçılarının Türkiye gündemine girmesine neden oldu. Uzun yıllardan beri var olan ancak darbeden sonra ete kemiğe bürünüp görünür hale gelen ayrılıkçı bir hareket olan PKK ve onunla paralel ortaya çıkan Kürt siyasal oluşumları bundan sonra Türkiye gündemini en çok meşgul eden konuların başında gelecekti.

1960-1980 yılları arasında Türkiye 1961 anayasasının getirdiği özgürlükler ortamının sağladığı imkânlar nedeniyle siyaset ortamının daha çoğulcu ve farklı kesimlerin kendisini rahat ifade edebileceği siyasal zeminin oluşmasına neden olmuştur. Bu dönemde örgütlenme özgürlüğü vatandaşların örgütlü yapılara katılımını kolaylaştırmıştır. Siyasi kültür lider bazlı devam etse de liderlerin önceki dönemlerdeki konumları zayıflamıştır.

1980 darbesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nde her anlamda yeni bir döneme girilmiştir. Askerlerin bir kez daha siyasete müdahalesi Türk siyasi hayatının yeniden şekillenmesine sebep olmuştur. Siyasi partilerin tamamı kapatılmış ve liderlerin büyük bir kısmı tutuklanmıştır. 1960-1980 yılları arasındaki politik bir hava Türk siyasi hayatına egemen olmuştu. Ancak 1980'den sonra bu durum değişmeye başlamıştır. Siyaset zıt kutuplardan merkeze doğru kaymaya başlamıştır. Toplumun belli bir kesimine hitap eden partilerin yerine toplumun büyük bir kesimine hitap eden partiler ve söylemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu partilerden biri de Turgut Özal'ın partisi Anavatan Partisi'dir. Darbenin ardından tanınmış siyasi aktörlerin çoğuna siyaset yasağı getirilmiş olması yeni siyasi figürlerin ortaya çıkmasına sebep olacaktı. Darbe öncesi var olan siyasi partilerden farklı siyasi partiler Türk siyasi tarihinde yerini alacaktır.⁸¹

⁸⁰ Alper Mumyalmaz (ed.), *Darbeler Tarihi Siyaseti Sosyolojisi*, Orion Yayınları, 2020, s. 132.

⁸¹ Süleyman Güven, "Türkiye'de Siyasal Hayatta Dönüşüm ve Lider Odaklı Siyaset", *Dergipark*, Vol. 9, No. 3, 2016, s.100.

Özal'ın siyaset yaklaşımı alışılan siyaset anlayışından farklılıklar arz etmekteydi. Özal 1980 öncesi hâkim olan sağ ve sol kutuplu siyaseti terk etmiştir. Uzun yıllar etkisini hissettirecek yeni politikalar benimsemiştir. 1982 Anayasası, küçük ölçekte siyasi partilerin varlığı siyasette bir tıkanıklığa yol açtığı düşüncesiyle uzun soluklu hükümetler kurulmasının önünde bir engel olarak görmüştür. Bu nedenle anayasada az oya sahip partileri olumsuz etkileyen birtakım düzenlemeler yer almıştır. Baraj uygulamasının ülke çapında uygulanmasıyla siyasi temsilde sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Siyasi partilerin yapısı yeni seçim yasalarıyla birlikte değişmeye başlamıştır. Önceki dönemlerde tekrar seçilmek isteyen vekiller halka karşı kendilerini sorumlu hissederken yeni durumda partinin üst kademesine karşı kendilerini sorumlu görmeye başladı. 1980'li yılların en göze çarpan özelliklerinden biri de yolsuzlukların önceki döneme oranla artmış olmasıdır. Devletin çeşitli kademelerinde görevli olanların bulundukları konumları kendi kişisel çıkarları için kullanmaları ve bunların bir bölümünün gün yüzüne çıkması siyasi çalkantıların yaşanmasına sebebiyet veriyordu.⁸²

1990'lı yıllara gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi hayatına yeni figürler eklenecekti. Bunlardan biri SHP içerisinde 1991 yılında seçimlere giren Halkın Emek Partisi'ydı.

Siyasi hayatı çok uzun olmayan Halkın Emek Partisi uzun ömürlü olmadı. Ardından açılan partiler de aynı sonu paylaştı. DEP'in milletvekillerinden ve üyelerinden bazıları faili meçhul cinayetlerde hayatını kaybetti. Aralarından Diyarbakır'ın eski belediye başkanı olan Mehdi Zana'nın eşi Leyla Zana'nın da olduğu bazı isimler 1994 yılından 2004 yılına kadar hapis yattı. HADEP ve DEHAP yüzde 5 ile yüzde 6,5 arasında bir oy alıyordu. Bu nedenle meclise giremediler. Yerel yönetimde birçok yeri aldılar. O dönem sivil toplum kuruluşları, hukukçular ve siyasetçiler Kürt sorununu çözmek için birtakım girişimlerde bulundular. Bunların içinde anayasal vatandaşlık ve Bask modeli yani bölgesel özerklik Kürtlerin kültürel taleplerin yerine getirilmesi de vardı. Bunlar arasında en ciddi olanı ise Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümüne yakın savunduğu Türkiye'de özerkliğin yerel yönetimlerde artırılması, Kürtlerin yasal olarak temsiliyetinin artırılması ve PKK üyelerinin affedilmesi suretiyle

⁸² Erdem Taşdemir, "1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı ve Basın-Siyaset İlişkisi", *Dergipark*, Cilt 3, No 4, 2005, s. 176.

siyasi hayata katılmalarına müsaade edilmesi vardı. Ancak bunların hiçbiri hayata geçmedi.⁸³

Türk siyasi hayatının önemli aşamalarından biri de İslam'ın siyasal ve kamusal alana girmesidir. Türkiye Cumhuriyeti laik temeller üzerine bina edilmiş bir devlettir. Laiklik yeni devletin en belirgin kodlarından bir olagelmıştır. Böyle olunca Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemlerinden beri din siyasi ve kamusal alanın dışında tutulmaya çalışılmıştır. 1950'lilere kadar İslamcı kesimler siyasette ciddi bir varlık gösterememişlerdir. Ancak 1980'li yıllardan itibaren İslamcı kesimlerin Türk siyasi hayatında önemli bir yer teşkil ettiği açıkça görülmektedir. Karşıt görüşlerin birbirini beslediği dönemlerde her iki gruba da ilginin arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Konuyla ilgili olarak Mehmet Karakaş'ın görüşleri şöyledir:

Türkiye'de kimlik siyaseti sonucunda ortaya çıkan farklılıklar, zıtlıkları besleyip gerginliklere yol açmaktadır. Gerilimlerin zirve yaptığı yer ise semboller ve kadınların kostümleri üzerinedir. Bu sembolik alanlardaki zıtlaşma İslam ve laiklik ikilisi arasında yaşanan bir gerilim olarak görülmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan gelişmeler İslamcılar ile Kemalist grupların siyasi hayat içerisindeki etkinliğini artırmıştır. Bu vesileyle İslamcılık dinamik bir hareket olma özelliğini de siyaset alanında gittikçe ön plana çıkarmıştır. İslamcılık muhalefetin ulaşamadığı diğer kesimlere ulaşma imkânını ele etmiştir.⁸⁴

2.1.6. Vatandaşlık Kavramının 1960-2000 Yılları Arasındaki Muhtevası

1960 yılında gerçekleşen askeri darbe Türk siyasi hayatının önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1960 askeri darbesinin ardından yürürlüğe giren 1961 Anayasası ile vatandaş devlet arasındaki ilişki yeniden ele alınmıştır. Burada vatandaşın görev tanımının yerini daha çok haklar ve ödevler almıştır. Aslında 1961 Anayasasının getirdiği yeniliklerle birlikte vatandaş devlet karşısında güçlü bir konum elde etmiştir. 1961 Anayasasının getirdiği özgürlükçü ortam vatandaşların lehine bir vatandaşlık anlayışının egemen olmasına da sebep olmuştur. Bu demokratik ortam farklı görüşlere ve farklı siyasi partilere mecliste kendilerini ifade etme imkânı sağlamıştır. Bu yeni gelişme bu dönemden önce Türk siyasi hayatında görülmemiş bir siyasi ortamın

⁸³ Kasaba, *a.g.e.*, s. 372.

⁸⁴ Mehmet Karakaş, "Türkiye'nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2013, s.29.

şekillendiğine kanıt niteliğindedir. Siyasi ortamın renkli bir görünüm kazanması dolaylı da olsa vatandaşlık kavramıyla ilgili çoğulculuk, kültürel çeşitlilik ve farklı kimliklere saygı gibi konulara da etki etmesi beklenirken bu etki gerçekleşmemiştir. Buna kanıt olarak 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu ile yabancıların Türkiye’de açmış oldukları özel okullarda görevli olan idarecilerin Türk veya Türk asıllı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaları şartının koyulması, 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile siyasi partilerin millet, din ve dil yönünden bir azınlık ifade edecek biçimde düzenlenmemiş olması ve bunun milli birlik ve beraberliği bozacak olmasının ileri sürülmesi ve 1587 sayılı Nüfus Kanunu’yla birlikte ebeveynlerin çocuklarına Türkçe isim verilmesi ve milli kültüre uymayan isim verilmesinin yasaklanması buna örnek teşkil edecek uygulamalardır.⁸⁵

1961 Anayasasının vatandaşlıkla ilgili olan 54. Maddesinde:

*“Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür. Türk babadan veya Türk ananın çocuğu olan Türk’tür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlık durumu kanunla düzenlenir. Vatandaşlık kanununun gösterdiği şartlarda kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça, vatandaşlıktan çıkarılamaz.”*⁸⁶ olarak düzenlenmiştir.

1961 anayasasında vatandaşlıkla ilgili maddede vatandaş olmanın koşulu anne ve babanın Türk olmasıdır. Burada vatandaşlık kan bağıyla anne ve babadan çocuğa geçmektedir. Ancak babanın Türk, annenin Türk olmaması durumunda ise bu durumun anayasayla değil kanunla yapılacak düzenlemede yer alacağı ifade edilmiştir. Annenin Türk, babanın yabancı olduğu durumda ise nasıl bir yol izleneceği anayasanın ilgili maddesinde yer almamıştır. Vatandaşlığın kaybedilmesi ise anayasada vatana bağlılıkla bağdaşmayan eylemlerin gerçekleşmesi durumuna bağlanmıştır. Ancak vatana bağlılıkla bağdaşmayan durumların ne olduğu açık bir şekilde yazılmamıştır. Vatana bağlılıkla bağdaşmayan eylemlerin dışında kalan fiiller vatandaşlıktan çıkarılmaya gerekçe yapılamayacağını anayasal düzeyde ifade edilmesi, vatandaşlık bağının güçlü olarak korunduğunu göstermektedir. Anayasadaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi vatandaşlık konusunun merkezinde Türk ve Türklük bağı ön plandadır. Bu anlamda 1961

⁸⁵ Düzenli, a.g.t., s. 109.

⁸⁶ Balcı, a.g.t., s.73.

Anayasasında da kendisinden önceki anayasalarda görülen Türk kimliği etrafında bir anlayış devam etmiştir.

1980 askeri darbesinin ardından gelen dönem, 1982 Anayasası vatandaşlık söylemine Türk kimliğinin yanında laik bir İslam unsuru da ekleyerek yeni bir anlayış zuhur etmesine neden olmuştur. Bu nedenle bu dönem Kemalist modernleşme adımının yeniden ele alınması olarak tekrar gündeme gelmiştir. Bu ele alış içinde vatandaşlık Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk zamanlardan itibaren türdeş bir toplum oluşturma temelinde bireylerin farklılıklarını bir kenara iterek bir kimlik oluşturma girişimiydi. Böylece 12 Eylül'ü ortaya çıkaran şartlar çerçevesinde birey, toplum ve devlet ekseninde devletin karşısında bireyin haklarını sınırlayan bir vatandaşlık anlayışının geliştiği görülmektedir. Bu anlayışta bir yandan Türk vurgusu varken, bir yandan İslam vurgusu vardır. İşte anayasal vatandaşlık da bu bağlamda ele alınan konulardan biridir.⁸⁷

Bu dönemin en belirgin özelliği devlet karşılığında vatandaş haklarının kısıtlandığı bir dönem olmasıdır. Vatandaşlık anlayışının değişmesiyle bireysel farklılıklar bir kenara itilmiş ve homojen bir toplum oluşturmak amaçlanmıştır. Ayrıca Kemalist bakış açısının getirdiği anlayışın yeniden yorumlandığı bir dönem de olmuştur.

1990'lar ise anayasal vatandaşlık kavramının ön plana çıkmaya başladığı bir dönemdir. Teknolojik gelişmelerin etkisiyle dünyanın hızlı değişimler gösterdiği bu dönem her anlamda yeni gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Cep telefonu ve internet gibi yeni dünyanın vazgeçilmez icatların hayatımıza girmesi, insanlar arası etkileşimi artırmıştır. Dünyanın giderek daha fazla etkileşimin olduğu bir yere dönüşmesi, küreselleşme denilen bir olgunun hayatımıza girmesine neden olacaktı. Ayrıca dünyada birden fazla devletin bir araya gelerek oluşturduğu devlet organizasyonların ortaya çıkması kutsal sayılan ulus devletin yeni bir aşamaya geçmesiyle sonuçlanmıştır. Avrupa Birliği farklı ulusların başta ekonomik amaçlı olarak kurulsun da sonraları siyasi ve hukuki bir birliğe dönüşmüştür. Sınır kavramının yeniden ele alınmasıyla birlikte vatandaşlık kavramı da yeniden ele alındı. Çünkü ülkeler arası geçişlerin artması, ulaşım imkânlarının artması, ticaretin gelişmesi, siyasi, sosyal gelişmeler çifte vatandaşlık gibi vatandaşlık kavramıyla ilgili yeni düzenlemeleri zorunlu kılmıştır.

⁸⁷ Fatma Nalbant, "Türkiye'de Vatandaşlık Anlayışının Gelişimi", *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi*, Bildireler Kitabı 1, 2014, s. 90.

Dünyadaki hukuk alanındaki gelişmelerin beraberinde getirdiği esintiler Türkiye’de de etkisini göstermeye başlayacaktır. Türkiye’nin AB’ye üyelik sürecinin başlaması demokratik kriterlerin daha iyi seviyelere gelmesine yardımcı olmaya başlamıştır. Ancak Türkiye’nin kendi iç sorunlarının getirdiği siyasal gerginlik ve devletin güvenlikçi yaklaşımı vatandaşlık konusunda devletin lehine bir yaklaşımın egemen olmasına sebep olmuştur. 1990’lı yıllarda İslamcı partilerin yükselişi ordunun üst kademesini rahatsız ediyordu. Ordu ve hükümet arasındaki gerginlik 28 Şubat 1997 yılında zirveye ulaştı. Postmodern bir darbe olarak isimlendirilen ve ordunun hükümetten yapmasını istediği birtakım isteklerin başbakan Necmettin Erbakan’a sunması, 1990’lı yılların önde gelen olaylarından biri olarak Türk siyasi hayatındaki yerini aldı. Dini hareketleri Türkiye Cumhuriyeti için tehlike ve tehdit olarak gören ve bu faaliyetleri irtica olarak değerlendiren ordu, bir kez daha Türk siyasetine müdahale etmiştir.

1990’lı yılların vatandaşlık anlayışının anayasal bir vatandaşlığa doğru bir ivme kazandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

1960-2000 yılları arasında vatandaşlıktan çıkarılmalar yoğun olarak görülmektedir. Vatandaşlıktan çıkarılmaların gerekçeleri dönemin siyasal iklimine göre farklılıklar göstermektedir. Vatandaşlıktan çıkarılma kararları Bakanlar Kurulu tarafından alınmaktadır. Vatandaşlıktan çıkarılmalarda en üst düzey yetkili imza sahibi Bakanlar Kurulu üyeleridir. Ancak vatandaşlıktan çıkarılacak kişilerin farklı bakanlıkların isteği üzerine Bakanlar Kurulu tarafından isteğin onaylanması şeklinde vuku bulduğu görülmektedir. Arşiv kaynaklarında vatandaşlıktan çıkarılmalarla ilgili kararnameler yer almaktadır. Hükümetler bazında bir değerlendirme yaparak vatandaşlıktan çıkarılmalar konusunda alınan kararları, gerekçelerini, dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik durumunu da ele alarak değerlendirmek konunun anlaşılması açısından elzemdir. Ancak bazı arşiv kaynaklarında vatandaşlıktan çıkarılanların isim listelerine ve vatandaşlıktan çıkarılma gerekçelerine yer verilirken çoğu zaman ise çıkarılan kişi sayısı ve gerekçeleri verilmemiştir.

2.1.7. 1960-2000 Yılları Arasına Görev Yapan Hükümetler ve Vatandaşlıktan Çıkarılmalar

1960-2000 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde kurulan hükümetler çoğu koalisyon hükümete olarak kurulmuştur. Farklı siyasi partilerin bir araya gelip oluşturdukları koalisyonlar dönemi uzun yıllar Türk siyasi hayatını şekillendirmiştir. Aşağıda yer alan tabloda bu dönemde görev almış hükümetler, görev süreleriyle birlikte verilmiştir. Aynı zamanda hükümetler döneminde alınan vatandaşlıktan çıkarılma kararlarının toplamı sayı olarak tablonun sağ tarafına eklenmiştir.

Tablo 2.1. 1960-2000 Yılları Arasında Görev Yapan Hükümetler Döneminde Vatandaşlıktan Çıkarılmalar

Hükümetler	Görev tarihi	Görev süresi	Parti	Vatandaşlıktan çıkarılanların toplam sayısı
V. Menderes hükümeti	25 kasım 1957 27 mayıs 1960	2 yıl, 184 gün	Demokrat parti	150 kişi ⁸⁸ (01.01.1960 tarihinden 27 mayıs 1960'a kadar)
I.gürsel hükümeti	27 mayıs 1960 5 ocak 1961	223 gün	Partilerüstü askeri hükümet	300 kişi ⁸⁹
II. Gürsel hükümeti	5 ocak 1961 27 ekim 1961	295 gün	Partilerüstü askeri hükümet	4 kişi ⁹⁰
VIII. İnönü hükümeti	20 kasım 1961 25 haziran 1962	217 gün	Cumhuriyet halk partisi ve adalet partisi	756 kişi ⁹¹

⁸⁸ BCA,(09.02.1960), 30-18-12, 154 78 13. ; BCA,(09.02.1960), 30-18-12, 154 78 14. ; BCA,(08.04.1960), 30-18-12, 154 85 19.

⁸⁹ BCA, (28.06.1960), 30-18-12, 155 5 5.; BCA, (09.08.1960), 30-18-12, 156 11 16.; BCA, (15.08.1960), 30-18-12, 156 12 19.; BCA,(07.11.1960), 30-18-12, 157 24 18.; BCA, (01.12.1960), 30-18-12, 157 30 14. ; BCA,(06.12.1960), 30-18-12, 157 30 20. ; BCA, (06.12.1960), 30-18-12, 157 31 7. ; BCA, (19.12.1960), 30-18-12, 158 34 2.

⁹⁰ BCA,(28.01.1961), 30-18-12, 158 39 18. ; BCA, (03.02.1961), 30-18-12, 160 31 16.

⁹¹ BCA, (12.08.1961), 30-18-12, 161 42 5.; BCA, (12.08.1961), 30-18-12, 161 42 6.; BCA, (13.10.1961), 30-18-12, 162 53 10.; BCA, (26.12.1961), 30-18-12, 163 64 13. ; BCA, (26.12.1961), 30-18-12, 163 64 12. ; BCA, (29.05.1962), 30-18-12, 164 23 10.

**Tablo 2.1. 1960-2000 Yılları Arasında Görev Yapan Hükümetler Döneminde
Vatandaşlıktan Çıkarılmalar (Devamı)**

IX. İnönü hükümeti	25 haziran 1962 25 aralık 1963	1 yıl, 183 gün	Cumhuriyet halk partisi, yeni türkiye partisi ve cumhuriyetçi köylü millet partisi	815 kişi⁹²
X.inönü hükümeti	25 aralık 1963 20 şubat 1965	1 yıl, 57 gün	Cumhuriyet halk partisi ve bağımsızlar	2.984 kişi⁹³
Ürgüplü hükümeti	20 şubat 1965 27 ekim 1965	249 gün	Adalet partisi Yeni türkiye partisi Cumhuriyetçi köylü millet partisi Millet partisi	709 kişi⁹⁴

⁹² BCA, (15.11.1962), 30-18-12, 167 51 15. ; BCA, (15.11.1962), 30-18-12, 167 52 9 . ; BCA, (15.11.1962), 30-18-12, 167 52 15. ; BCA, (16.01.1963), 30-18-12, 168 2 19. ; BCA, (24.01.1963), 30-18-12, 168 5 11 . ; BCA, (11.03.1963), 30-18-1-2, 168 13 16. ; BCA, (11.09.1963), 30-18-1-2, 168 13 18. ; BCA, (08.05.1963), 30-18-1-2, 169 23 14. ; BCA,(07.06.1963), 30-18-1-2, 170 31 9. ; BCA,(07.06.1963), 30-18-1-2, 170 31 13. ; BCA,(09.07.1963), 30-18-1-2, 171 37 3. ; BCA, (09.07.1963), 30-18-1-2, 171 37 4. ; BCA, (18.07.1963), 30-18-1-2, 171 38 13. ; BCA, (26.07.1963), 30-18-1-2, 171 40 7. ; BCA, (19.08.1963), 30-18-1-2, 172 44 12. ; BCA, (26.08.1963), 30-18-1-2, 172 46 16. ; BCA, (30.09.1963), 30-18-1-2, 173 51 6. ; BCA, (31.10.1963), 30-18-1-2, 174 56 1. ; BCA, (31.10.1963), 30-18-1-2, 174 56 2. ; BCA, (15.11.1963), 30-18-1-2, 174 58 8. ; BCA, (29.11.1963), 30-18-1-2,174 60 8. ; BCA, (10.12.1963), 30-18-1-2, 174 63 7.

⁹³ BCA, (10.02.1964), 30-18-1-2, 175 8 14. ; BCA, (10.02.1964), 30-18-1-2, 175 8 17. ; BCA, (30.06.1964), 30-18-1-2, 179 37 6. ; BCA, (06.08.1964), 30-18-1-2, 179 46 1. ; BCA, (06.08.1964), 30-18-1-2, 179 46 3. ; BCA, (06.08.1964), 30-18-1-2, 179 46 8. ; BCA, (28.08.1964), 30-18-1-2, 180 51 1. ; BCA, (14.09.1964), 30-18-1-2, 180 55 18. ; BCA, (14.10.1964), 30-18-1-2, 181 64 1. ; BCA, (07.11.1964), 30-18-1-2, 181 68 8. ; BCA, (21.11.1964), 30-18-1-2, 181 71 13. ; BCA, (07.01.1965), 30-18-1-2, 183 1 9. ; BCA, (12.01.1965), 30-18-1-2, 183 2 17. ; BCA, (30.01.1965), 30-18-1-2, 183 7 15.

⁹⁴ BCA, (03.04.1965), 30-18-1-2, 185 21 6.; BCA, (03.04.1965), 30-18-1-2, 185 21 16.; BCA, (17.05.1965), 30-18-1-2, 186 27 12.; BCA, (12.06.1965), 30-18-1-2, 186 33 2. ; BCA, (24.08.1965), 30-18-1-2, 188 52 6.

**Tablo 2.1. 1960-2000 Yılları Arasında Görev Yapan Hükümetler Döneminde
Vatandaşlıktan Çıkarılmalar (Devamı)**

I. Demirel hükümeti	27 ekim 1965 3 kasım 1969	4 yıl, 7 gün	Adalet partisi	3533 kişi⁹⁵
II. Demirel hükümeti	3 kasım 1969 6 mart 1970	123 gün	Adalet partisi	366 kişi⁹⁶

⁹⁵ . BCA, (30.11.1965) 30-18-1-2, 190 69 3. ; BCA, (09.12.1965). ; BCA, (26.01.1966), 30-18-1-2, 192 5 20. ; BCA, (26.01.1966), 30-18-1-2, 192 6 7. ; BCA, (14.03.1966), 30-18-1-2, 193 18 5. ; BCA, (19.03.1966), 30-18-1-2, 194 21 6. ; BCA, (13.06.1966), 30-18-1-2, 196 41 12. ; BCA, (21.07.1966), 30-18-1-2, 197 52 9. ; BCA, (12.08.1966), 30-18-1-2, 198 54 10. ; BCA, (15.09.1966), 30-18-1-2, 199 64 14. ; BCA, (07.09.1966), 30-18-1-2, 199 65 4. ; BCA, (11.11.1966) 30-18-1-2, 200 78 18. ; BCA, (05.12.1966), 30-18-1-2, 201 83 10. ; BCA, (05.12.1966), 30-18-1-2, 201 83 10 157. ; BCA, (17.12.1966), 30-18-1-2, 201 87 4. ; BCA, (23.01.1967), 30-18-1-2, 202 5 17. ; BCA, (27.02.1967), 30-18-1-2, 203 16 9. ; BCA, (31.03.1967), 30-18-1-2, 205 24 14. ; BCA, (21.04.1967), 30-18-1-2, 205 27 6. ; BCA, (28.04.1967), 30-18-1-2, 206 33 16. ; BCA, (30.05.1967), 30-18-1-2, 207 39 17. ; BCA, (01.07.1967), 30-18-1-2, 208 48 2. ; BCA, (27.07.1967), 30-18-1-2, 209 55 7. ; BCA, (28.08.1967), 30-18-1-2, 210 61 8. ; BCA, (19.09.1967), 30-18-1-2, 211 67 17. ; BCA, (06.10.1967), 30-18-1-2, 211 72 20. ; BCA, (06.11.1967), 30-18-1-2, 213 82 18. ; BCA, (06.11.1967), 30-18-1-2, 213 83 16. ; BCA, (09.12.1967), 30-18-1-2, 213 86 2. ; BCA, (06.01.1968), 30-18-1-2, 214 1 19. ; BCA, (08.01.1968), 30-18-1-2, 214 3 7. ; BCA, (27.01.1968), 30-18-1-2, 215 5 11. ; BCA, (19.02.1968), 30-18-1-2, 215 5 12. ; BCA, (27.01.1968), 30-18-1-2, 215 7 11. ; BCA, (03.02.1968), 30-18-1-2, 215 9 6. ; BCA, (17.02.1968), 30-18-1-2, 216 15 14. ; BCA, (17.02.1968), 30-18-1-2, 216 15 15. ; BCA, (18.03.1968), 30-18-1-2, 216 19 16. ; BCA, (08.04.1968), 30-18-1-2, 218 26 2. ; BCA, (06.04.1968), 30-18-1-2, 218 28 15. ; BCA, (06.04.1968), 30-18-1-2, 218 28 16. ; BCA, (08.04.1968), 30-18-1-2, 218 29 18. ; BCA, (11.04.1968), 30-18-1-2, 218 29 7. ; BCA, (30.04.1968), 30-18-1-2, 219 32 13. ; BCA, (24.04.1968), 30-18-1-2, 219 33 10. ; BCA, (18.05.1968), 30-18-1-2, 219 35 18. ; BCA, (01.06.1968), 30-18-1-2, 220 39 11. ; BCA, (18.06.1968), 30-18-1-2, 221 43 16. ; BCA, (01.07.1968), 30-18-1-2, 221 47 6. ; BCA, (19.07.1968), 30-18-1-2, 223 57 17. ; BCA, (14.08.1968), 30-18-1-2, 223 61 9. ; BCA, (16.08.1968), 30-18-1-2, 223 62 3. ; BCA, (29.08.1968), 30-18-1-2, 224 65 7. ; BCA, (29.08.1968), 30-18-1-2, 224 65 8. ; BCA, (29.08.1968), 30-18-1-2, 224 66 13. ; BCA, (07.09.1968), 30-18-1-2, 224 68 20. ; BCA, (07.09.1968), 30-18-1-2, 225 69 10. ; BCA, (17.10.1968), 30-18-1-2, 226 75 13. ; BCA, (12.11.1968). ; BCA, (04.12.1968), 30-18-1-2, 227 86 9. ; BCA, (09.12.1968), 30-18-1-2, 228 89 4. ; BCA, (29.01.1969), 30-18-1-2, 230 9 17. ; BCA, (14.02.1969), 30-18-1-2, 230 10 17. ; BCA, (14.02.1969), 30-18-1-2, 230 13 7. ; BCA, (03.03.1969), 30-18-1-2, 230 15 4. ; BCA, (03.03.1969), 30-18-1-2, 230 15 17. ; BCA, (28.03.1969), 30-18-1-2, 231 21 6. ; BCA, (28.03.1969), 30-18-1-2, 231 21 7. ; BCA, (02.04.1969), 30-18-1-2, 232 22 5. ; BCA, (02.05.1969), 30-18-1-2, 233 29 20. ; BCA, (03.05.1969), 30-18-1-2, 233 30 20. ; BCA, (16.05.1969), 30-18-1-2, 234 33 17. ; BCA, (19.06.1969), 30-18-1-2, 235 41 11. ; BCA, (20.06.1969), 30-18-1-2, 235 42 14. ; BCA, (18.07.1969), 30-18-1-2, 237 48 14. ; BCA, (28.07.1969), 30-18-1-2, 238 55 14. ; BCA, (06.08.1969), 30-18-1-2, 238 57 16. ; BCA, (24.09.1969), 30-18-1-2, 240 65 6. ; BCA, (21.10.1969), 30-18-1-2, 241 70 15. ; BCA, (21.10.1969), 30-18-1-2, 241 70 16. ; BCA, (07.12.1969), 30-18-1-2, 243 82 20. ; BCA, (18.09.1970), 30-18-1-2, 257 67 13. ; BCA, (18.09.1970), 30-18-1-2, 257 67 14. ; BCA, (23.10.1970), 30-18-1-2, 257 72 9. ; BCA, (24.10.1970), 30-18-1-2, 258 74 19.

⁹⁶ BCA, (16.01.1970), 30-18-1-2, 245 6 8. ; BCA, (14.02.1970), 30-18-1-2, 246 14 13. ; BCA, (27.02.1970), 30-18-1-2, 247 16 3.

**Tablo 2.1. 1960-2000 Yılları Arasında Görev Yapan Hükümetler Döneminde
Vatandaşlıktan Çıkarılmalar (Devamı)**

İn.demirel hükümeti	6 mart 1970 26 mart 1971	1 yıl, 20 gün	Adalet partisi	1.215 kişi⁹⁷
I.erim hükümeti	26 mart 1971 11 aralık 1971	260 gün	Cumhuriyet halk partisi Milli güven partisi Bağımsızlar	829 kişi⁹⁸
İI.erim hükümeti	11 aralık 1971 – 22 mayıs 1972	163 gün	Cumhuriyet halk partisi Milli güven partisi Bağımsızlar Adalet partisi	883 kişi⁹⁹

⁹⁷ BCA, (11.04.1970), 30-18-1-2, 248 24 10. ; BCA, (18.04.1970), 30-18-1-2, 249 27 6. ; BCA, (13.05.1970), 30-18-1-2, 249 31 10. ; BCA, (09.05.1970), 30-18-1-2, 250 33 16. ; BCA, (18.05.1970), 30-18-1-2, 250 35 12. ; BCA, (28.05.1970), 30-18-1-2, 251 38 2. ; BCA, (22.06.1970), 30-18-1-2, 252 43 11. ; (26.06.1970), 30-18-1-2, 252 45 9. ; BCA, (26.06.1970), 30-18-1-2, 252 45 10. ; BCA, (16.07.1970), 30-18-1-2, 253 49 6. ; BCA, (16.07.1970), 30-18-1-2, 253 49 8. ; BCA, (07.08.1970), 30-18-1-2, 255 59 18. ; BCA, (18.09.1970), 30-18-1-2, 256 64 4. ; BCA, 18.09.1970), 30-18-1-2, 256 65 14. ; BCA, (15.09.1970), 30-18-1-2, 256 65 15. ; BCA, (15.09.1970), 30-18-1-2, 256 66 1. ; BCA, (18.09.1970), 30-18-1-2, 257 67 13. ; BCA, (18.09.1970), 30-18-1-2, 257 67. ; BCA, (23.10.1970), 30-18-1-2, 257 72 9. ; BCA, (24.10.1970), 30-18-1-2, 258 74 19. ; BCA, (06.11.1970), 30-18-1-2, 258 78 9. ; BCA, (25.11.1970), 30-18-1-2, 260 86 1. ; BCA, (30.12.1970), 30-18-1-2, 260 90 12. ; BCA, (03.02.1971), 30-18-1-2, 261 7 7. ; BCA, (10.02.1971), 30-18-1-2, 262 9 8. ; BCA, (08.03.1971), 30-18-1-2, 262 14 16. ; BCA, (20.03.1971), 30-18-1-2, 263 18 10.

⁹⁸ . BCA, (21.04.1971), 30-18-1-2, 264 22 20. ; BCA, (02.05.1971), 30-18-1-2, 265 29 9. ; BCA, (04.05.1971), 30-18-1-2, 265 31 1. ; BCA, (17.05.1971), 30-18-1-2, 266 33 6. ; BCA, (31.05.1971), 30-18-1-2, 267 38 4. ; BCA, (07.07.1971), 30-18-1-2, 268 49 15. ; BCA, (31.07.1971), 30-18-1-2, 269 55 1. ; BCA, (19.08.1971), 30-18-1-2, 270 59 4. ; BCA, (19.08.1971), 30-18-1-2, 270 59 16. ; BCA, (13.09.1971), 30-18-1-2, 271 68 16. ; BCA, (02.10.1971), 30-18-1-2, 272 72 13. ; BCA, (07.10.1971), 30-18-1-2, 272 73 12. ; BCA, (18.10.1971), 30-18-1-2, 272 75 9. ; BCA, (15.11.1971), 30-18-1-2, 274 84 3.

⁹⁹ ;BCA, (24.11.1971), 30-18-1-2, 274 86 12. ;BCA, (30.12.1971), 30-18-1-2, 275 92 18. ; BCA, (30.12.1971), 30-18-1-2, 275. ; BCA, (26.01.1972), 30-18-1-2, 277 7 7. ; BCA, (31.01.1972), 30-18-1-2, 277 7 14. BCA, (15.02.1972), 30-18-1-2, 278 10 15. ; BCA, (15.02.1972), 30-18-1-2, 278 10 18. ; BCA, (26.02.1972), 30-18-1-2, 279 18 7. ; BCA, (29.02.1972), 30-18-1-2, 279 20 1. ; BCA, (04.04.1972), 30-18-1-2, 280 27 15. ; BCA, (04.04.1972), 30-18-1-2, 280 27 16. ; BCA, (25.04.1972), 30-18-1-2, 281 36 17. ; BCA, (25.04.1972), 30-18-1-2, 281 36 18. ; BCA, (26.05.1972), 30-18-1-2, 282 43 11.

**Tablo 2.1. 1960-2000 Yılları Arasında Görev Yapan Hükümetler Döneminde
Vatandaşlıktan Çıkarılmalar (Devamı)**

Melen hükümeti	22 mayıs 1972 15 nisan 1973	328 gün	Cumhuriyet halk partisi Milli güven partisi Bağımsızlar Adalet partisi	1.542 kişi¹⁰⁰
Talu hükümeti	15 nisan 1973 26 ocak 1974	286 gün	Adalet partisi Cumhuriyetçi güven Bağımsızlar	1.576 kişi¹⁰¹
İcevit hükümeti	26 ocak 1974 17 kasım 1974	295 gün	Cumhuriyet halk partisi Milli selamet partisi	1.203 kişi¹⁰²
İrmak hükümeti	17 kasım 1974 31 mart 1975	134 gün	Geçici hükümet	326 kişi¹⁰³

¹⁰⁰ BCA, (31.05.1972), 30-18-1-2, 282 43 20. ; BCA, (24.06.1972), 30-18-1-2, 283 48 12. ; BCA, (15.07.1972), 30-18-1-2, 284 51 13. ; BCA, (24.07.1972), 30-18-1-2, 285 54 11. ; BCA, (24.07.1972), 30-18-1-2, 285 54 12. ; BCA, (19.08.1972), 30-18-1-2, 286 64 14. ; BCA, (19.08.1972), 30-18-1-2, 286 64 15. ; BCA, (19.08.1972), 30-18-1-2, 286 64 16. ; BCA, (13.09.1972), 394 kişinin Türk vatandaşlığından çıkarılmaları, 30-18-1-2, 287 68 4. ; BCA, (15.09.1972), 30-18-1-2, 287 71 17. ; BCA, (15.09.1972), 30-18-1-2, 288 72 10. ; BCA, (15.09.1972)30-18-1-2, 288 72 11.; BCA, (23.09.1972), 30-18-1-2, 288 74 3. ; BCA, (23.09.1972), 30-18-1-2, 288 74 20. ; BCA, (14.10.1972), 30-18-1-2, 289 79 3. ; BCA, (14.10.1972), 30-18-1-2, 289 79 4. ; 1053. BCA, (23.10.1972), 30-18-1-2, 289 81 4.; BCA, (18.11.1972), 30-18-1-2, 290 84 20. ; BCA, (20.11.1972), 30-18-1-2, 290 85 8. ; BCA, (20.11.1972), 30-18-1-2, 290 86 9. ; BCA, (04.12.1972), 30-18-1-2, 291 91 17.; BCA, (04.12.1972), 30-18-1-2, 291 91 18. ; BCA, (27.12.1972), 30-18-1-2, 292 98 1. ; BCA, (27.12.1972), 30-18-1-2, 292 98 3. ; BCA, (26.01.1973), 30-18-1-2, 293 3 10. ; BCA, (31.01.1973), 30-18-1-2, 293 5 14. ; BCA, (20.02.1973), 30-18-1-2, 294 13 20. ; BCA, (20.03.1973), 30-18-1-2, 295 14 2. ; BCA, (28.02.1973), 30-18-1-2, 295 16 19. ; 1066. BCA, (28.02.1973), 30-18-1-2, 295 17 17. ; BCA, (12.03.1973), 30-18-1-2, 296 21 14. ; BCA, (27.03.1973), 30-18-1-2, 297 27 15. ; BCA, (27.03.1973), 30-18-1-2, 297 27 16. BCA, (17.05.1973), 30-18-1-2, 299 39 4.

¹⁰¹ BCA, (17.05.1973), 30-18-1-2, 299 39 4. ; BCA, (22.05.1973), 30-18-1-2, 299 40 5.; BCA, (22.05.1973), 30-18-1-2, 299 40 7. ; BCA, (22.05.1973), 30-18-1-2, 299 41 7. ; BCA, (21.06.1973), 30-18-1-2, 301 51 2. ; BCA, (21.06.1973), 30-18-1-2, 301 51 16. ; BCA, (21.06.1973), 30-18-1-2, 301 51 18. ; BCA, (20.06.1973), 30-18-1-2, 302 59 20. BCA, (20.07.1973), 30-18-1-2, 302 60 1. ; BCA, (20.07.1973), 30-18-1-2, 302 60 2. ; BCA, (23.07.1973), 30-18-1-2, 303 64 10. ; BCA, (15.08.1973), 30-18-1-2, 304 67 13. ; BCA, (07.09.1973), 30-18-1-2, 305 76 18. ; BCA, (07.09.1973), 30-18-1-2, 305 76 19.; BCA, (13.10.1973), 30-18-1-2, 306 83 8. ; BCA, (27.11.1973), 30-18-1-2, 307 95 6.; BCA, (27.11.1973), 30-18-1-2, 307 95 14. ; BCA, (07.12.1973), 30-18-1-2, 309 98 6. ; BCA, (07.12.1973), 30-18-1-2, 309 98 7. ; BCA, (15.01.1974), 30-18-1-2, 310 4 3.; BCA, (21.01.1974), 30-18-1-2, 311 5 5.

¹⁰² BCA, (15.02.1974), 30-18-1-2, 311 7 20.; BCA, (18.02.1974), 30-18-1-2, 311 9 5.; BCA, (25.02.1974), 30-18-1-2, 311 12 7.; BCA, (25.02.1974), 30-18-1-2, 312 14 8. ; BCA, (09.04.1974), 30-18-1-2, 312 19 5.

; BCA, (09.04.1974), 30-18-1-2, 312 19 12. ; BCA, (22.04.1974), 30-18-1-2, 313 24 16. ; BCA, (22.04.1974), 30-18-1-2, 313 24 17. ; BCA, (16.05.1974), 30-18-1-2, 314 30 8. ; BCA, (16.05.1974), 30-18-1-2, 314 30 8. ; BCA, (16.05.1974), 30-18-1-2, 314 30 18. ; BCA, (25.05.1974), 30-18-1-2, 315 35 1. ; BCA, (03.06.1974), 30-18-1-2, 316 39 6. ; BCA, (13.06.1974), 30-18-1-2, 317 43 11. ; BCA, (13.06.1974), 30-18-1-2, 317 43 12. ; BCA, (07.08.1974), 30-18-1-2, 318 51 13. ; BCA, (07.08.1974), 30-18-1-2, 318 52 12. ; BCA, (15.08.1974), 30-18-1-2, 318 53 11. ; BCA, (27.09.1974), 30-18-1-2, 320 64 16. ; BCA, (29.06.1974), 30-18-1-2, 320 64 21.

¹⁰³.BCA, (06.01.1975), 30-18-1-2, 324 2 8. ; BCA, (31.01.1975), 30-18-1-2, 325 8 15. BCA, (10.03.1975), 30-18-1-2, 328 19 1.

**Tablo 2.1. 1960-2000 Yılları Arasında Görev Yapan Hükümetler Döneminde
Vatandaşlıktan Çıkarılmalar (Devamı)**

İv.demirel hükümeti	31 mart 1975 21 haziran 1977	2 yıl, 82 gün	Adalet partisi Milli selamet partisi Milliyetçi hareket partisi Cumhuriyetçi güven partisi	3.026 kişi¹⁰⁴
İ.ecevit hükümeti	21 haziran 1977 21 temmuz 1977	30 gün	Cumhuriyet halk partisi	
V.demirel hükümeti	21 temmuz 1977 5 ocak 1978	168 gün	Adalet partisi Milli selamet partisi Milliyetçi hareket partisi	1.319 kişi¹⁰⁵
İn.ecevit hükümeti	5 ocak 1978 12 kasım 1979	1 yıl, 311 gün	Cumhuriyet halk partisi Cumhuriyetçi güven partisi Demokrat parti Bağımsızlar	2.556 kişi¹⁰⁶
Vi. Demirel hükümeti	12 kasım 1979 12 eylül 1980	305 gün	Adalet partisi	838 kişi¹⁰⁷

¹⁰⁴BCA, (22.04.1975), 30-18-1-2, 331 30 11. ; BCA, (24.04.1975), 30-18-1-2, 331 31 11. ; BCA, (23.05.1975), 30-18-1-2, 333 37 8. ; BCA, (20.05.1975), 30-18-1-2, 333 39 11. ; BCA, (11.09.1975), 30-18-1-2, 340 70 19. ; BCA, (28.09.1975), 30-18-1-2, 340 74 16. ; BCA, (18.09.1975), 30-18-1-2, 341 79 5. ; BCA, (13.11.1975), 30-18-1-2, 342 84 5. ; BCA, (23.01.1976), 30-18-1-2, 346 102 16. ; BCA, (28.01.1976), 30-18-1-2, 346 105 18. ; BCA, (26.03.1976), 30-18-1-2, 352 132 14. ; BCA, (26.03.1976), 30-18-1-2, 352 132 15. ; BCA, (20.05.1976), 30-18-1-2, 354 141 12. ; BCA, (16.09.1976), 30-18-1-2, 358 161 9. ; BCA, (16.09.1976), 30-18-1-2, 358 165 14. ; BCA, (12.12.1976), 30-18-1-2, 363 183 10. ; BCA, (28.02.1977), 30-18-1-2, 364 15 9.

¹⁰⁵BCA, (16.08.1977), 30-18-1-2, 366 41 8.; BCA, (16.08.1977), 30-18-1-2, 366 42 16.; BCA, (16.08.1977), 30-18-1-2, 366 42 17.; BCA, (16.08.1977), 30-18-1-2, 366 42 18. ; BCA, (16.08.1977), 30-18-1-2, 366 42 20. ; BCA, (16.08.1977), 30-18-1-2, 366 42 20. ; BCA, (16.08.1977), 30-18-1-2, 366 43 11.

BCA, (19.09.1977), 30-18-1-2, 368 62 6.

¹⁰⁶ BCA, (09.02.1978), 30-18-1-2, 369 88 19. ; BCA, (27.02.1978), 30-18-1-2, 369 90 5. ; BCA, (09.02.1978), 30-18-1-2, 369 90 14. ; BCA, (09.02.1978), 30-18-1-2, 370 93 17. ; BCA, (09.02.1978), 30-18-1-2, 370 101 1. ; BCA, (31.03.1978), 30-18-1-2, 371 114 19. ; BCA, (27.04.1978), ; 30-18-1-2, 372 125 14. ; BCA, (10.05.1978), 30-18-1-2, 372 133 2. ; BCA, (06.06.1978), 30-18-1-2, 373 143 19. ; BCA, (16.07.1978), 30-18-1-2, 374 155 5. ; BCA, (00.07.1978), 30-18-1-2, 374 161 12. ; BCA, (21.09.1978), 30-18-1-2, 376 181 11. ; BCA, (27.11.1978), 30-18-1-2, 377 196 1. ; BCA, (27.11.1978), 30-18-1-2, 377 200 12. ; BCA, (26.12.1978), 30-18-1-2, 377 204 3. ; BCA, (27.12.1978), 30-18-1-2, 377 206 5. ; BCA, (16.02.1979), 30-18-1-2, 377 209 12. ; BCA, (21.02.1979), 30-18-1-2, 377 210 16. ; BCA, (27.02.1979), 30-18-1-2, 378 215 4. ; BCA, (03.06.1979), 30-18-1-2, 379 236 12. ; BCA, (28.05.1979), 30-18-1-2, 380 246 8. ; BCA, (22.08.1979), 30-18-1-2, 380 251 8. ; BCA, (28.05.1979), 30-18-1-2, 380 252 20. ; BCA, (24.09.1979), 30-18-1-2, 381 263 18. ;

¹⁰⁷ BCA, (06.12.1979), 30-18-1-2, 382 273 13. ; BCA, (14.12.1979), 30-18-1-2, 382 279 6. ; BCA, (14.12.1979), 30-18-1-2, 382 279 7.; BCA, (14.12.1979), 30-18-1-2, 382 279 8.; BCA, (19.02.1980), 30-18-1-2, 388 38 5.; BCA, (18.04.1980), 30-18-1-2, 393 74 3. ; BCA, (28.04.1980), 30-18-1-2, 394 80 3. ; BCA, (22.08.1980), 30-18-1-2, 404 152 5.; BCA, (08.10.1980), 30-18-1-2, 407 170 8.

**Tablo 2.1. 1960-2000 Yılları Arasında Görev Yapan Hükümetler Döneminde
Vatandaşlıktan Çıkarılmalar (Devamı)**

Ulusı hükümeti	21 eylül 1980 13 aralık 1983	3 yıl, 83 gün	Partilerüstü-askeri hükümet	2.728 kişi¹⁰⁸
I.özal hükümeti	13 aralık 1983 21 aralık 1987	4 yıl, 8 gün	Anavatan partisi	4.079 kişi¹⁰⁹
II.özal hükümeti	21 aralık 1987 31 ekim 1989	1 yıl, 314 gün	Anavatan partisi	3.811 kişi¹¹⁰
Akbulut hükümeti	9 kasım 1989 23 haziran 1991	1 yıl, 226 gün	Anavatan partisi	3.239 kişi¹¹¹
I.yılmaz hükümeti	23 haziran 1991 20 kasım 1991	150 gün	Anavatan partisi	1.350 kişi¹¹²

¹⁰⁸ BCA, (11.2.1981), 30-18-1-2, 416 236 5. ; BCA, (08.12.1981), 30-18-1-2, 439 399 5. ; BCA, (15.01.1982), 30-18-1-2, 443 419 3. ; BCA, (08.04.1982), 30-18-1-2, 448 455 8. ; BCA, (05.08.1982), 30-18-1-2, 457 513 2. ; BCA, (05.08.1982), 30-18-1-2, 458 518 7. ; BCA, (05.08.1982), 30-18-1-2, 458 518 8. ; BCA, (15.10.1982), , 30-18-1-2, 462 546 2. ; BCA, (26.11.1982), , 30-18-1-2, 465 565 6. ; BCA, (21.01.1983), 30-18-1-2, 470 11 5. ; BCA, (11.03.1983), 30-18-1-2, 473 28 2. ; BCA, (21.04.1983), 30-18-1-2, 478 56 10. ; BCA, (11.04.1983), 30-18-1-2, 479 59 3. ; BCA, (11.04.1983), 30-18-1-2, 479 59 3. ; BCA, (08.06.1983), 30-18-1-2, 482 79 4. ; BCA, (08.06.1983), 30-18-1-2, 482 80 4. ; BCA, (21.06.1983), 30-18-1-2, 483 87 8. ; BCA, (05.07.1983), 30-18-1-2, 484 89 3. ; BCA, (16.11.1983), 30-18-1-2, 496 150 2.

¹⁰⁹ BCA, (02.02.1984), 30-18-1-2, 501, 177, 7. ; BCA, (27.03.1984), 30-18-1-2, 504 195 7. ; BCA, (27.03.1984), 30-18-1-2, 504 195 8. ; BCA, (02.05.1984), 30-18-1-2, 507 213 8. ; BCA, (10.05.1984), 30-18-1-2, 507 217 1. ; BCA, (20.09.1984), 30-18-1-2, 517 265 10. ; BCA, (04.10.1984), 30-18-1-2, 518 271 1. ; BCA, (15.10.1984), , 30-18-1-2, 518 27 7. ; BCA, (03.01.1985), 30-18-1-2, 523 306 3. ; BCA, (15.03.1985), 30-18-1-2, 527 335 8. ; BCA, (20.03.1985), 30-18-1-2, 527 337 4. ; BCA, (12.11.1985), 30-18-1-2, 542 416 1. ; BCA, (18.11.1985), 30-18-1-2, 542 416 8. ; BCA, (18.11.1985), 30-18-1-2, 542 416 9. ; BCA, (18.11.1985), 30-18-1-2, 542 416 9. ; BCA, (26.11.1985), 30-18-1-2, 543 420 9. ; BCA, (03.10.1986), 30-18-1-2, 563 527 10. ; BCA, (08.10.1986), , 30-18-1-2, 563 528 7. ; BCA, (02.02.1987), , 30-18-1-2, 570 565 2.

¹¹⁰ BCA, (05.07.1988), 30-18-1-2, 603 733 6. ; BCA, (20.09.1988), 30-18-1-2, 607 752 8. ; BCA, (20.09.1988), 30-18-1-2, 607 752 8. ; BCA, (14.04.1989), 30-18-1-2, 621 822 8. ; BCA, (08.06.1989), 30-18-1-2, 626 848 4. ; BCA, (08.09.1989), 30-18-1-2, 632 876 4. ; BCA, (08.09.1989), 30-18-1-2, 632 877 5.

¹¹¹ BCA, (26.11.1989), 30-18-1-2, 638 905 8. ; BCA, (12.01.1990), 30-18-1-2, 642 5 9. ; BCA, (19.02.1990), 30-18-1-2, 644 16 8. ; BCA, (08.03.1990), 30-18-1-2, 647 25 7. ; BCA, (18.03.1990), 30-18-1-2, 648, 32, 6. ; BCA, (24.06.1990), 30-18-1-2, 654 62 5. ; BCA, (23.09.1990), 30-18-1-2, 661 96 1. ; BCA, (09.11.1990), , 30-18-1-2, 666 119 7. ; BCA, (20.12.1990), 30-18-1-2, 669, 133, 8. ; BCA, (31.01.1991), 30-18-1-2, 674 148 6. ; BCA, (14.02.1991), 30-18-1-2, 675, 154, 7.

¹¹² BCA, (18.07.1991), 30-18-1-2, 685 206 6. ; BCA, (7.8.1991), 30-18-1-2, 686 209 9. ; BCA, (12.9.1991), 30-18-1-2, 690 225 1. ; BCA, (28.10.1991), 30-18-1-2, 696 243 2. ; BCA, (09.11.1991), 30-18-1-2, 705 275 9.

**Tablo 2.1. 1960-2000 Yılları Arasında Görev Yapan Hükümetler Döneminde
Vatandaşlıktan Çıkarılmalar (Devamı)**

Vn.demirel hükümeti	20 kasım 1991 16 mayıs 1993	1 yıl, 177 gün	Doğru yol partisi sosyaldemokrat Halkçı parti	9.514 kişi¹¹³
I.çiller hükümeti	25 haziran 1993 5 ekim 1995	2 yıl, 102 gün	Doğru yol partisi Sosyaldemokrat Halkçı parti Cumhuriyet halk partisi	21.036 kişi¹¹⁴
I.çiller hükümeti	5 ekim 1995 30 ekim 1995	25 gün	Doğru yol partisi	485 kişi¹¹⁵
İn.çiller hükümeti	30 ekim 1995 6 mart 1996	128 gün	Doğru yol partisi Cumhuriyet halk partisi	5.278 kişi¹¹⁶
İi. Yılmaz hükümeti (anayol hükümeti)	6 mart 1996 28 haziran 1996	114 gün	Anavatan partisi Doğru yol partisi	5.861 kişi¹¹⁷
Erbakan hükümeti (refahyol hükümeti)	28 haziran 1996 30 haziran 1997	1 yıl, 2 gün	Refah partisi Doğruyol partisi	13.454 kişi¹¹⁸

¹¹³ BCA, (10.02.1992), 30-18-1-2, 706 280 9. ; BCA, (10.02.1992), 30-18-1-2, 706 281 6. ; BCA, (05.05.1992), 30-18-1-2, 713 308 5.; BCA, (06.08.1992), 30-18-1-2, 722, 345, 9. ; BCA, (05.05.1992), 30-18-1-2, 713 308 5. ; BCA, (06.08.1992), 30-18-1-2, 722 345 9. ; BCA, (08.10.1992), 30-18-1-2, 728 370 9.; BCA, (08.10.1992), 30-18-1-2, 728 370 9. ; BCA, (09.11.1992), 30-18-1-2, 730 380 9. ; BCA (06.12.1992), 30-18-1-2, 733 395 6.; BCA, (11.12.1992), 30-18-1-2, 734 399 3. ; BCA, (05.03.1993), 30-18-1-2, 741 424 3. ; BCA, (15.02.1993), 30-18-1-2, 741 425 5.; BCA, (18.03.1993), 30-18-1-2, 743 437 3.

¹¹⁴ BCA, (18.05.1993), 30-18-1-2, 747 453 2.; BCA, (23.08.1993), 30-18-1-2, 754 484 10.; BCA, (23.08.1993), 30-18-1-2, 754 484 10.; BCA, (24.8.1993), 30-18-1-2, 755 485 1. ; BCA, (12.10.1993), 30-18-1-2, 759 501 6. ; BCA, (22.11.1993), 30-18-1-2, 762 513 4. ; BCA, (22.11.1993), 30-18-1-2, 762 513 4.

BCA, (29.11.1993),30-18-1-2, 762 514 5. ; BCA, (29.11.1993), 30-18-1-2, 762 514 5. ; BCA, (06.12.1993), , 30-18-1-2, 763 517 8. ; BCA, (06.12.1993), 30-18-1-2, 763 517 8. ; BCA, (30.12.1993), 30-18-1-2, 766 530 1. ; BCA, (03.03.1994), 30-18-1-2, 772 550 8. ; BCA, (31.03.1994), 30-18-1-2, 773 557 9. ; BCA, (18.05.1994), 30-18-1-2, 777 574 5. ; BCA, (18.05.1994), 30-18-1-2, 777 574 9. ; BCA, (30.05.1994), 30-18-1-2, 779 580 9. ; BCA, (30.05.1994), 30-18-1-2, 779 584 5. ; BCA, (17.06.1994), 30-18-1-2, 781 591 2.

BCA, (10.08.1994), 30-18-1-2, 786 608 2. ; BCA, (12.09.1994), 30-18-1-2, 789 619 2. ; BCA, (17.10.1994), 30-18-1-2, 794 635 2. ; BCA, (02.12.1994), 30-18-1-2, 796 643 5. ; BCA, (08.12.1994), 30-18-1-2, 796 643 9. ; BCA, (26.01.1995), 30-18-1-2, 803 668 6. ; BCA, (02.03.1995), 30-18-1-2, 804 674 2. ; BCA, (30.03.1995), 30-18-1-2, 808 686 5. ; BCA, (30.04.1995), 30-18-1-2, 809 695 5. ; BCA, (30.04.1995), 30-18-1-2, 809 695 10. ; BCA, (15.06.1995), 30-18-1-2, 813 713 3. ; BCA, (16.06.1995), 30-18-1-2, 813 714 4. ; BCA, (11.08.1995), 30-18-1-2, 819 735 4.

¹¹⁵ BCA, (20.10.1995), 30-18-1-2, 825 761 6.

¹¹⁶ BCA, (20.12.1995) 30-18-1-2, 834 791 1. ; BCA, (20.12.1995), 30-18-1-2, 834 791 6. ; BCA, (22.01.1996), 30-18-1-2, 837 802 4.

¹¹⁷ BCA, (28.03.1996), 30-18-1-2, 840 815 3. ; BCA, (06.05.1996), 30-18-1-2, 845 834 1. ; BCA, (06.06.1996), 30-18-1-2, 849 853 3. ; BCA, (10.06.1996), 30-18-1-2, 849 853 7.

¹¹⁸ BCA, (11.07.1996), 30-18-1-2, 851 856 1.; BCA, (16.07.1996), 30-18-1-2, 851 857 8.; BCA, (03.09.1996), 30-18-1-2, 856 877 8. ; BCA, (06.09.1996), 30-18-1-2, 856 879 9. ; BCA, (13.12.1996), 30-18-1-2, 866 920 1. ; BCA, (17.02.1997), 30-18-1-2, 870 936 5. ; BCA, (05.03.1997), 30-18-1-2, 874 949 10.

Tablo 2.1. 1960-2000 Yılları Arasında Görev Yapan Hükümetler Döneminde Vatandaşlıktan Çıkarılmalar (Devamı)

İii. Yılmaz hükümeti (anasol-d hükümeti)	30 haziran 1997 11 ocak 1999	1 yıl, 195 gün	Anavatan partisi Demokratik sol parti Demokratik türkiye partisi	69.351 kişi¹¹⁹
Iv. Ecevit hükümeti	11 ocak 1999 28 mayıs 1999	137 gün	Demokratik sol parti	5.726 kişi¹²⁰
V.ecevit hükümeti	28 mayıs 1999 18 kasım 2002	3 yıl, 174 gün	Demokratik sol parti Milliyetçi hareket partisi Anavatan partisi	25.104 kişi¹²¹ (10.12.1999 tarihine kadar olanlar)

Yukarıda verilen tabloda 1960-2000 yılları arasında görev yapan hükümetler ve bu hükümetler döneminde vatandaşlıktan çıkarılanların toplam sayısına ilişkin veriler yer almaktadır. Vatandaşlıktan çıkarılmalarla ilişkin Başbakanlık arşivlerinden yararlanılarak elde edilmiştir. Başbakanlık arşivlerinin büyük bir kısmında vatandaşlıktan çıkarılmalarla ilgili kararnamelerde yalnızca kişi sayısı verilmiş olup kişilerin kim olduğu, vatandaşlıktan çıkarılma nedenleri, vatandaşlıktan çıkarılanların milliyetlerine ilişkin bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu isimler ve isimlerle ilgili detaylı bilgilerin olmaması konunun anlaşılması açısından birtakım sınırlılıkları beraberinde getirmiştir. Ancak bazı kararnamelerde isim, soy isim, doğum yeri, vatandaşlıktan çıkarılma nedenleri ve milliyetlerine ilişkin bilgiler mevcuttur. Tüm kararnamelere bakıldığında vatandaşlıktan çıkarılmaların hangi hükümet döneminde gerçekleştirildiği ve kaç kişinin vatandaşlıktan çıkarıldığı hakkında bilgi edinmek mümkündür. Ayrıca isim listeleri verilen kararnamelerden vatandaşlıktan çıkarılanların büyük birçoğunun azınlıklardan oluştuğu göze çarpmaktadır.

Vatandaşlıktan çıkarılmalar her ne kadar hukuki bir mesele gibi dursa da ya da hukuki bir karar olarak ilan edilse de vatandaşlıktan çıkarılmalar siyasi bir olay olarak

¹¹⁹ BCA, (30.07.1997), 30-18-1-2, 889 5 1. ; BCA, (12.08.1997), 30-18-1-2, 892 14 6. ; BCA, (25.9.1997), 30-18-1-2, 899 40 5. ; BCA, (24.11.1997), 30-18-1-2, 909 73 10. ; BCA, (26.02.1998), 921 109 3. ; BCA, (25.03.1998), 929 140 2. ; BCA, (14.05.1998), 934 163 2. ; BCA, (14.05.1998), 934 163 9. ; BCA, (27.05.1998), 936 170 1. ; BCA, (29.06.1998), 940 189 6. ; BCA, (29.06.1998), 941 193 2. ; BCA, (13.07.1998), 944 202 2. ; BCA, (09.10.1998), 957 252 7. ; BCA, (23.12.1998), 970 292 2. ; BCA, (23.12.1998), 970 298 3. ; BCA, (23.12.1998), 970 299 1. ; BCA, (23.12.1998), 970 299 2.

¹²⁰ BCA, (05.03.1999), 982 332 10. ; BCA, (11.03.1999), 987 340 8. ; BCA, (12.03.1999), 989 342 2.

¹²¹ BCA, (09.07.1999), 1003 392 3. ; BCA, (21.07.1999), 1006 402 2. ; BCA, (22.07.1999), 1006 403 6. ; BCA, (27.08.1999), 1008 411 1. ; BCA, (17.09.1999), 1011 424 6. ; BCA, (17.09.1999), 1011 424 7. ; BCA, (30.09.1999), 1018 449 4. ; BCA, (04.11.1999), 1018 449 5. ; BCA, (04.11.1999), 1022 464 7. ; BCA, (02.12.1999), 1023 467 4. ; BCA, (10.12.1999), 1023 467 5.

ele alınacak kararlardır. Bu nedenle tezimizin ana konusu olan 1960-2000 yılları arasındaki vatandaşlıktan çıkarılmaların dönemin siyasi ikliminden bağımsız düşünmemek gerekir.

Aynı zamanda vatandaşlıktan çıkarılmalar kararını Bakanlar Kurulu almaktadır. Bakanlar Kurulu siyasetin şekillendirdiği ve siyasilerin yer aldığı bir kurum olmakla beraber devletin politikasını en üst seviyede belirleyen bir kurumdur. Türkiye Cumhuriyeti'nde 1960'lı yıllardan başlayıp 2000'li yıllara kadar farklı siyasi görüşlere sahip çok sayıda hükümet görev yapmıştır. Vatandaşlıktan çıkarılma kararlarını bu dönemde görev yapan hükümetler bağlamında ele alıp değerlendirmek daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

Vatandaşlıktan çıkarılmalar çoğu zaman devletin tek başına aldığı bir karardır. Bazen kişinin kendi talebiyle de vatandaşlıktan çıkarılması kararı verilebilir. Burada can alıcı iki soru karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki bir devletin kendisine bağlı olan vatandaşlarını neden vatandaşlıktan çıkarma gibi yaptırıma maruz bıraktığıdır. Devletin böylesine ağır bir yaptırıma götüren nedenler nelerdir? İkinci sual ise bir insanın doğup büyüdüğü, yıllarca acısına mutluluğuna ortak olduğu, aidiyet duyduğu, atalarının yaşadığı toprakları bir sabah terk edip yabancı bir memlekete gitmesine neden olan ekonomik, siyasi, sosyolojik, kültürel ve psikolojik nedenler nelerdir? İnsanın aidiyet duymadığı bir ülkeye gidişi veya kaçmak istemesi gibi insanın hayatını temelden sarsan bir eyleme kalkışmasının şüphesiz birçok gerekçesi vardır. Bu nedenle vatandaşlıktan çıkarılmalar gerek devletin tek başına aldığı bir karar gerekse vatandaşın kendi talebi üzerine alınmış olsun altında yatan nedenleri analiz etmeden konuyu açıklığa kavuşturmak zor olacaktır. Vatandaşlıktan çıkarılanların sayısının fazla olması, vatandaşlıktan çıkarılanların isimlerin çoğu zaman belirtilmemesi ve çıkarılanların çoğunun yabancı bir memlekette olması nedeniyle bu kişilerin kendi tanıklıklarına başvurmak neredeyse imkansızdır. Bu sebepten dolayı analizlerimizi daha çok dönemin siyasi, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel iklimini kavrayarak vatandaşlıktan çıkarılmalarla olan ilişkilerini saptamak durumundayız.

Vatandaşlıktan çıkarılmalarla ilgili kaynakların birçoğu hukuki metinlerdir. Hukuk, vatandaşlıktan çıkarılmaları dönemin hukukuna göre ele alır. Ancak hukukun temel aldığı yasalar sonuçta dönemin siyasi idaresinin yasama yoluyla ortaya koyduğu

normlardır. Bu yasalar hazırlanırken ortaya konan felsefe, o dönemdeki hâkim ideoloji, siyasi kaygılar vb. durumlar dönemin önemli ipuçlarını yansıtmaktadır. Bunun yanında vatandaşlıktan çıkarılmaların sebepleri sadece hukuki sebepler olmadığı gibi ortaya çıkan sonuçları da sadece hukuki sonuçlar değildir. Bu nedenledir ki bu süreçlerin yaşanmasına giden olaylar arasında ilişkiler kurmak, olayın nedenlerini ve sonuçlarını ortaya koymak elzemdir.

Demokrat Parti'nin kurduğu son hükümet V. Menderes hükümeti olarak bilinir. 25 Kasım 1957'de göreve başlayan hükümet 27 Mayıs 1960 yılına kadar görevde kalmıştır. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle birlikte yeni bir hükümet göreve başlamıştır. V. Menderes hükümetinin görev yaptığı sürede yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi toplam vatandaşlıktan çıkarılanların sayısı 150 kişidir. Konuya ilişkin arşiv belgelerine incelendiğinde hükümetin 1960 yılına denk gelen görev süresinde vatandaşlıktan çıkarılmaların gerekçesi belirtilen kararnamelerde uzun süre yabancı bir devlette ikamet edip bunu yetkili Türk makamlarına bildirmeyen vatandaşların vatandaşlıktan çıkarıldığı belirtilmektedir. Bir diğer vatandaşlıktan çıkarılma gerekçesi ise kişilerin kendi isteğiyle böyle bir talepte bulunmasıdır. Demokrat Parti'nin kurduğu son hükümet olan bu hükümet döneminde yaşanan vatandaşlıktan çıkarılmaların isim listeleri yayınlanmamıştır. Sadece kararnameye yer verilmiş olup gerekçe belirtilmiştir. İsimlerin açıklanmamış olması akıllara birtakım sualler getirmektedir.

Devletin vatandaşlıktan çıkarılanlara ilişkin bilgileri sınırlı tutması, vatandaşlıktan çıkarılmaların devletin o dönemki politikalarının bir parçası olduğu ihtimalini akıllara getirmektedir.

Demokrat Parti iktidarını kapsayan dönemde içerde ve dışarıda yaşanan olaylar ile vatandaşlıktan çıkarılmalar arasında bir bağ kurmak oldukça haklı bir çabadır. Demokratik Parti iktidarı öncesinde vatandaşlık anlayışını gelişimiyle paralel olarak konu ele alındığında vatandaşlıktan çıkarılmaların belli bir kesimde yoğunlaşıp cereyan etmesi doğal bir sonuçtur. Demokrat Parti döneminde yaşanan iki önemli gelişme vatandaşlıktan çıkarılmaların altında yatan asıl gerekçeye dair ipuçları içermesi bakımından önem arz etmektedir.

Bir önceki bölümde üzerinde durulan Kıbrıs sorunu ve 6-7 Eylül olayları şüphesiz dönemin en önemli siyasi olaylarından. Her iki olayın da merkezinde azınlıklar

vardır. Kıbrıs meselesinin 1950'lerde gündemde geniş bir yer tutması, EOKA'nın eylemleri Türkiye kamuoyunda bir Türk milliyetçiliğin yükselmesine neden olmuştur. Rumlara yönelik söylem ve uygulamalarda sertleşme görülmüştür. Zaten uzun yıllar boyunca gelgitli olan Türk ve Yunan ilişkileri Kıbrıs sorunuyla daha da gerginleşmiştir. Anadolu'daki Rum kesim bu tartışmalardan psikolojik ve sosyolojik olarak oldukça etkilenmiştir. 1955 yılında meydana gelen 6-7 Eylül olaylarıyla birlikte Rumların ve Yahudilerin başta İstanbul olmak üzere çeşitli yerlerde kendilerini güvende hissetmedikleri bir gerçektir. Bu olaylardan sonra İstanbul'daki Rum ve Yahudilerin nüfuslarının giderek azalması tesadüf değildir. Bu nedenle bu dönemde yaşanan vatandaşlıktan çıkarılmaların çoğunun bu iki kesimle alakalı olması çok güçlü bir ihtimaldir. Ayrıca insanın doğuştan gelen temel duygularından biri olan güven duygusunun sarsılması, kişiyi yaşadığı yerde huzursuz eder. Bu nedenle yaşanan siyasi olayların etkisiyle yaşadıkları ülkeye ve topluma güveni sarsılan grupların kendilerini daha güvende hissedecekleri bir ülke ya da bölgeye hareket etmesi doğal bir tepki olarak anlaşılabilir. Gündelik hayatta kişinin kendisini vatandaş olarak hissetmesi her durumda söz konusu olmayabilir. Vatandaşlık uyuyan bir kimlik olarak vardır. Bu uyuyan kimlik bir karşılaşmada hatırlanmaktadır.¹²²

Vatandaşlıktan çıkmak için azınlıklardan gelen taleplerin böyle bir psikoloji altında gelmiş olma ihtimali güçlüdür. Devletin de bu talepleri uygun bulup vatandaşlıktan çıkmalarına izin vermesi de gerekçe olarak kararnamelerde belirtilmiştir.

27 Mayıs 1960 yılındaki darbenin sonrasında Cemal Gürsel cumhurbaşkanı seçildi. I. Gürsel Hükümeti 27 Mayıs 1960 tarihinde göreve başladı. I. Gürsel Hükümeti 5 Ocak 1961 yılına kadar sürmüştür. 5 Ocak 1961 de II. Gürsel Hükümeti göreve başlamış ve hükümet görevini 21 Ekim 1961 yılına kadar devam ettirmiştir. I. Gürsel Hükümeti döneminde vatandaşlıktan çıkarılıp arşiv belgelerinde yer alan bilgiler göre 300 kişi vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Bu dönemde vatandaşlıktan çıkarılanların sayısı yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere 4 kişidir.

II. Gürsel Hükümeti'nin ardından VIII. İnönü Hükümeti göreve başlamıştır. 20 Kasım 1961 yılında göreve başlayan bu hükümet 25 Haziran'a kadar görevde kalmıştı. VIII. İnönü Hükümeti döneminde vatandaşlıktan çıkarılan ve arşiv belgelerinde yer

¹²² Birol Çaymaz, Türkiye'de Vatandaşlığın İnşası, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2019, s. 136.

almış 756 kişi vardır. Hükümetin görevinin sona ermesinin ardından bu sefer IX. İnönü Hükümeti göreve gelmiştir. Hükümet 25 Haziran 1962 yılından 25 Aralık 1963'e kadar görevde kalmıştır. IX. hükümet döneminde ise vatandaşlıktan çıkarılanların sayısı toplamda 815 kişidir. IX. İnönü Hükümeti'nin ardından X. İnönü hükümeti kurulmuştur. X. İnönü Hükümetinin görev süresi 25 Aralık 1963'ten 20 Şubat 1965'e kadar devam etmiştir. Bu hükümet döneminde vatandaşlıktan çıkarılanların toplam sayısı 2984 kişidir. İnönü'nün bahsi geçen üç hükümeti döneminde vatandaşlıktan çıkarılmaların gerekçesi kendi isteğiyle yabancı bir ülkenin tabiiyetine geçmek ve izin almadan başka bir devletin vatandaşlığına geçmek olarak belirtilmiştir. Alınan kararlardan bazılarında isim listesi kararın ekinde sunulmuştur. İsim listesi verilenler arasında Musevilerin yoğunlukta olduğu görülmektedir.

İnönü'nün bu üç hükümeti döneminde vatandaşlıktan çıkarılmaların sayısı artarak devam etmiştir. Totalde 4 yıla yakın süren İnönü'nün hükümetleri döneminde yaşanan siyasi gelişmelere paralel olarak vatandaşlıktan çıkarılmalar arasında bir bağ kurmak gerekir. İnönü'lü yılların siyasi açıdan çok çalkantılı bir dönem olduğu aşikârdır. 1960 askeri darbesinin sürdüğü bir dönem olan bu yıllar, CHP'nin kendi içerisinde ve hükümet ortakları arasında tartışmaların yoğun olarak yapıldığı bir dönem olmuştur. 1960 askeri darbesinin ardından bu sefer Albay Talat Aydemir'in başını çektiği iki başarısız darbe girişimi meydana gelmiştir.

Türkiye kendi içinde bu sorunlarla uğraşırken dış politikada bu dönemde önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Şüphesiz İnönü'nün hükümetleri döneminde dış politikada meydana gelen en önemli olayların başında Kıbrıs sorunu gelmiştir. Kıbrıs ile ilgili Yunanistan'ın talepleri Türk tarafında ciddi rahatsızlıklar yaratmıştır. ABD'nin başta Türkiye'nin yanında gibi görünmesine rağmen zamanla Türkiye'nin çıkarlarının karşısında yer aldığı düşüncesi, İsmet İnönü'de etkili olmaya başladı. Nitekim İnönü ve ABD Başkanı Johnson arasındaki mektuplaşmada Johnson olası bir Türk müdahalesine karşı çıkıyordu. Savaş söyleminin bile gündeme geldiği Kıbrıs sorunu 1974'te Barış Harekâtı'na kadar farklı düzeyde sorun olarak devam etmiş ve harekât sonrasında yeni bir safhaya geçmiştir. Kıbrıs sorunu gündemde en çok yer edinen konuların başında geliyordu. İnönü'yü en çok uğraştıran meseleydi. Bu sebeple hükümet programında

olan birçok çalışmanın hayata geçmesini engellemiştir. Toprak reformu bu çalışmalardan biridir.¹²³

Ayrıca İnönü'ye ilk suikast girişimi de bu dönemde meydana gelmiştir. 1964 yılının karlı bir günü Mesut Suna adlı bir işçi İnönü'ye kurşun sıkıyordu.¹²⁴

Yunanistan'la yaşanan Kıbrıs Sorunu siyasette ve kamuoyunda Rumlara karşı milliyetçi bir tavrın gelişmesinde etkili olmuştur. Savaş ihtimalinin ortaya çıkması Rum-Türk ilişkilerini gerginleştirmiştir. Böyle bir ortamda Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan Rumların tedirgin olması ve bazılarının Türkiye aleyhinde söylemlerde bulunması gerekçe gösterilerek Rumlara karşı bir tavır gelişmiştir. Geçmişte savaştan iki devletin karşı karşıya gelmesi her iki kesimde milliyetçilik rüzgârları estirmiştir. Dönemin vatandaşlık anlayışını değerlendirirken bu önemli sorunu göz önünde tutmak, olaylara bu pencereden bakmak ve alınan vatandaşlıktan çıkarılma kararlarında karşılıklı yükselen milliyetçilik etkisini göz ardı etmemek gerekir.

İsmet İnönü'nün kurduğu VIII., IX.ve X. hükümetlerinin ardından AP, YTP ve CKMP ortaklığıyla Ürgüplü Hükümeti kurulmuştur. Ürgüplü Hükümeti döneminde 709 kişi vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Koalisyon hükümeti olan bu hükümet 249 gün sürmüştür. Bu döneme ait Bakanlar Kurulu'nun vatandaşlıktan çıkarmalara ilişkin alınan kararlara bakıldığında göze çarpan ilk durum vatandaşlıktan çıkmak isteyen kişilere izin verilmesi suretiyle işlemlerin gerçekleştirilmesidir. Birden fazla kişinin vatandaşlıktan çıkarılmalarına ilişkin kararlarda liste eklerde yer almamaktadır. Vatandaşlıktan çıkarılanların milliyet aidiyetlerine ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak bazı isimlerin azınlık isimlerini andırdığını belirtmekte fayda vardır.

Ürgüplü Hükümeti'nin sona ermesinden sonra Türk siyasi hayatında Süleyman Demirel'in başbakanlık yaptığı I. Demirel Hükümeti, II. Demirel Hükümeti ve III. Demirel Hükümeti dönemleri yaşanmıştır. Demirel'in bu üç hükümeti 27 Ekim 1965'ten 26 Mart 1971'e kadar sürmüştür. Demirel'in hükümetleri döneminde Kıbrıs Sorunu'nun yankıları devam ederken hem ulusal hem de uluslararası arenada birçok

¹²³Şerafettin Turan, "Türk Devrim Tarihi V, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)", Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2019, s.429.

¹²⁴ Can Dündar ve Bülent Çaplı, İsmet Paşa, İstanbul: Can Yayınları, 2015, s.103.

gelişme yaşandığı görülmektedir. Tüm dünyada görülen öğrenci olayları Türkiye’de de etkisini göstermeye başlamıştır.

1968 yılında dünyanın her yerinde ortaya çıkan öğrenci olaylarına paralel olarak Türkiye’de de öğrenci olayları görülmeye başlamıştır. Şiddet olayları sebebiyle toplumsal gerilimin arttığı görülmektedir. Siyasi partilerin de kendi aralarında olumsuz diyaloglar gelişmiştir. Siyasiler arasındaki gerginlik toplumda umutsuzluğu artırmış ve bu ortam 12 Mart askeri müdahalesine giden yolu açmıştır.¹²⁵

Süleyman Demirel’in bu dönemdeki dış politikada birtakım yeni manevralar da yaptığı görülmektedir. ABD’yle olan ilişkilerdeki gerilme, Demirel’i dünyadaki diğer kesimlerle daha fazla münasebet geliştirmeye dönük hamleler yapmaya itmiştir. ABD karşıtı politikalar ABD’ye yönelik birtakım eylemlere de sebebiyet vermiştir.¹²⁶

Demirel’in başbakanlık yaptığı bu dönemde toplamda vatandaşlıktan çıkarılanların sayısı 4980 kişidir. Vatandaşlıktan çıkarılma kararlarının bir kısmında gerekçe olarak kendi istekleriyle vatandaşlıktan ayrılma taleplerinin onaylamasından dolayı gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Aynı zamanda kararların çoğunda vatandaşlıktan çıkarılanlara ilişkin detaylar mevcut değildir.

12 Mart 1971 yılındaki askeri müdahale sonucunda Türk siyasal hayatı yeni bir dönemece girmiştir. 1971 askeri müdahalesi siyasi sorunları çözmedi. Çünkü bu müdahale, arkasında güçlü sosyal veya siyasal bir sınıfın desteği olmaksızın yapılmıştı. 1971 askeri müdahalesini yapanlar gerekçe olarak sosyal reformların hayata geçirilmediğini gösteriyordu. Sırf bu gerekçenin arkasına sığınarak yapılan askeri müdahaleyi meşru göstermeye çalışıyorlardı. Bu tutum ideolojik bir çekişmeye neden olmuştur.¹²⁷

12 Mart 1971 askeri müdahalesinin ardından ordunun istekleri doğrultusunda I. Erim Hükümeti kurulmuştur. I.Erim Hükümeti 26 Mart 1971 tarihinden 11 Aralık 1971 tarihine kadar görevde kalmıştır. I. Erim Hükümeti’nin hemen ardından II. Erim Hükümeti kurulmuştur. II. Erim Hükümeti 22 Mayıs 1972 yılına kadar görev yapmıştır.

¹²⁵Salim Gökçen, “İki Darbe Arası Türk Demokrasisi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı67, (Güz 2020), s.244

¹²⁶ Cemal Fedayi, “Adalet Partisi’nin Birinci Dönemi:1961-1971”, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Cilt 16, No 57,2012, s.140.

¹²⁷ Kemal H. Karpat, Kısa Türkiye Tarihi , s.300.

Erim Hükümetleri döneminde vatandaşlıktan çıkarılan toplam kişi sayısı 1712 kişidir. Önceki dönemlere göre vatandaşlıktan çıkarılmalar bu dönemde daha az olmuştur. Bunda Erim Hükümetlerinin görev sürelerinin uzun bir dönemi kapsamaması da etkili olmuştur. Ayrıca 1971 askeri müdahalesinin hemen sonrasına denk gelen bu dönemde partiler arası ilişkilerin geliştiği ve partilerin orduyla ilişkilerinin ön planda olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemi iç çekişmelerle gündemi meşgul eden siyasal tartışmaların yoğun olduğu bir zaman aralığı olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

Cumhurbaşkanı Sunay 15 Mayıs'ta hükümeti kurma görevini verdiği MGP'li Ferit Melen, basına verdiği röportajda kuracağı hükümetin anarşiyi önleyecek, reformlar yapacak bir partiler üstü hükümet özelliği taşıyacağını söylemiştir.¹²⁸

Melen Hükümeti de Nihat Erim hükümetleri gibi bir geçiş hükümetiydi. Melen Hükümeti 22 Mayıs 1972 tarihinden 15 Nisan 1973 yılına kadar görev yapmıştır. Bu dönemde vatandaşlıktan çıkarılanların toplam sayısı 1542'dir. Melen Hükümeti'nin ardından kurulan hükümet Talu Hükümeti'dir.

Tarafsız başbakan sıfatıyla Talu'nun kurduğu hükümet dönemin son hükümetiydi. Kendisinden önce kurulmuş olan Erim ve Melen Hükümetlerinden farklı özelliklere sahip olan hükümet parlamentoda temsil edilen AP ve CGP'ye dayanarak partiler üstü bir nitelik taşımıştır.¹²⁹

Talu Hükümeti, 15 Nisan 1973'ten 26 Ocak 1974 tarihine kadar görev yapmıştır. Bu görev süresi içerisinde vatandaşlıktan çıkarılanların toplam sayısı 1576 kişidir. Talu Hükümeti partiler üstü bir hükümet olarak 1971 askeri müdahalesinin geçiş hükümetlerinden biridir.

1973 yılında yapılan seçimlerde en çok oy alan parti CHP oldu. Türk siyasal hayatında ender rastlanan olaylarından biri gerçekleşmiştir. Ecevit'in liderliğinde CHP ve MSP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ancak laik bir parti olan CHP ve İslamcı bir parti olan MSP arasında yapılan koalisyon uzun sürmemiştir.¹³⁰

Ecevit'in ilk hükümeti 26 Ocak 1974'ten 17 Kasım 1974'e kadar görevde kalmıştır. Uzun sürmeyen bu koalisyon döneminde 1203 kişi vatandaşlıktan

¹²⁸ Murat Karataş, "Türkiye'de Asker-Sivil Bağlamında 12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Modeli Üzerine Bir Değerlendirme", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, 2019, s.95.

¹²⁹ Karataş, *a.g.m.*, s.96.

¹³⁰ Kemal H. Karpat, Kısa Türkiye Tarihi, , s.206.

çıkarılmıştır. I. Ecevit döneminin ardından Irmak Hükümeti kurulmuştur. Irmak Hükümeti 17 Kasım 1974'ten 31 Mart 1975'e kadar görevde kalmıştır. Irmak Hükümeti döneminde vatandaşlıktan çıkarılanların toplam sayısı 326 kişidir. Burada 1974 yılının Türk siyasi tarihi açısından önemi üzerinde durmak gerekir. Şüphesiz 1974 yılının en önemli olayı Kıbrıs Harekâtı'dır. 1974 Harekâtı şüphesiz Ecevit'in toplumdaki saygınlığını artmıştır. 1974 Harekâtı'nın Türk ve Yunan kamuoyunda milliyetçilik duygularını yükselmesine neden olduğu aşikârdır. Türkiye'de yaşayan Rumların bu olaylardan etkilenmesi bu olayın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Halkın olaya karşı tutumu, siyasetçilerin olaya bakışı ve siyasetin ortaya koyduğu politikalar Rum vatandaşlarla Türk devleti arasındaki ilişkiyi olumsuz etkilemiştir.

Rumların Yunanistan'la olan bağları nedeniyle bu olaydan en çok etkilenen azınlık kesim olmuş ve iki komşu devlet arasından Kıbrıs Harekâtı yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Bu dönemde her iki devlet arasındaki ilişkilerde gerginlik zirve yapmıştır. İlerleyen zamanlarda da iki devlet arasındaki en önemli sorun Kıbrıs olmuş ve uzun yıllar Türk siyasetinin hem içeride hem dışarda izlenen siyasetin en önemli konusu olarak kalmıştır. Böyle bir dönemin yaşandığı Türkiye'de 31 Mart 1975'te IV. Demirel Hükümeti kurulmuştur. Demirel Hükümeti sadece içeride değil dış politikada da büyük sorunlar yaşamaktaydı.¹³¹

IV. Demirel Hükümeti 21 Haziran 1977 tarihine kadar görevde kalmıştır. Bu dönemde vatandaşlıktan çıkarılanların toplam sayısı 3026 kişidir. IV. Demirel Hükümeti'nin ardından II. Ecevit Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet 21 Haziran 1977 tarihinden 21 Temmuz 1977 tarihine kadar görev yapmıştır. Çok kısa süren bu dönemde vatandaşlıktan çıkarılma olmamıştır.

Bir aylık süren hükümetin ardından V. Demirel Hükümeti kurulmuştur. 21 Temmuz 1977'de göreve başlayan hükümet 5 Ocak 1978'e kadar görevde kalmıştır. Bu dönemde toplamda 1319 kişi vatandaşlıktan çıkarılmıştır. 5 Ocak 1978'de III. Ecevit Hükümeti kurulmuş 12 Kasım 1979'a kadar görev yapmıştır. Bu dönemde vatandaşlıktan çıkarılanların toplam sayısı 2556 kişidir. Bu hükümet döneminde vatandaşlıktan çıkarılmalarda bir artış göze çarpmaktadır. III. Ecevit Hükümetinin ardından tekrar Demirel, hükümeti kurma görevini üstlenmiştir. VI. Demirel Hükümeti

¹³¹ Barış Ertem, "12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)", Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt 8, Sayı 14, 2018, s. 657.

olarak anılan bu hükümet 12 Kasım 1979'dan 12 Eylül 1980'e kadar görevde kalmıştır. 838 kişi bu dönemde vatandaşlıktan çıkarılmıştır.

1980 yazı Türkiye için olaylı bir yazdı. Her gün 20-25 kişi sokaklarda vuruluyordu. Farklı gruplar arasında çatışmalar başlamıştı. CHP ve AP arasındaki zıtlasma Fahri Korutürk'ün ardından bir cumhurbaşkanı seçilmesine engel olmuştu. Durumun gittikçe kötüleşmesi üzerine ordunun rahatsızlığı da artıyordu. Halkın talepleri, artan şiddet olayları ve en son MSP'nin düzenlediği gösterilerde de İslami bir düzen taleplerinin yüksek sesle dile getirilmesi gibi durumlar orduda darbe yapmanın gerekliliğine inancı artırmıştı. 12 Eylül 1980'de ordu, müdahale ederek hükümeti devirdi.¹³²

Ecevit ve Demirel Hükümetleri döneminde bir önceki paragrafta yer alan görev tarihleri arasında gerçekleşen vatandaşlıktan çıkarılmalarla ilgili alınan kararlarda ise büyük bir çoğunluğunun gerekçesi belirtilmemiştir. Gerekçesi belirtilen kararlarda gerekçe olarak, kendi isteğiyle başka bir devlet tabiiyetine geçmek ve başka devlet sınırların içerisinde yaşayarak gerekli tarihlerde bildirimde bulunmamak gösterilmiştir. Kararnamelerin ekseriyetinde vatandaşlıktan çıkarılanların bilgilerine yer verilmemiştir. Bu dönemde alınan vatandaşlıktan çıkarılma kararları dönemin siyasi olaylarıyla yakından ilişkilidir. Ancak listelerin açıklanmaması konu hakkında yorum yapmayı zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda listelerin yayımlanmamış olması bazı soruları da beraberinde getirmektedir.

1980 askeri darbesinin ardından siyasi partiler kapatıldı. Siyasi liderler tutuklandı. Ecevit ve Demirel'in tutuklulukları ekim ayında sona erdi. Erbakan ve Türkeş mahkemede yargılandılar. Her iki lider de yargılandıkları davalarda beraat ettiler. Generaller 1980 öncesi Türkiye'ye ait siyasi figürleri ve siyasi arşivleri yok etmeye karar vermişlerdi. Tutuklamalar sadece siyasilerle sınırlı kalmadı. Darbenin 1 yıl öncesinden hazırlanmış şüpheliler listesi vardı. Darbenin hemen ardından ilk hafta 11.500 kişi tutuklandı. 1980 yılının sonuna doğru 30 bin kişi, bir yılın ardından 122 bin kişi tutuklandı. 1982 yılında 80 bin kişi hapisteydi. Bu tutuklamalarla sokak olayları durulmuştu. Ancak bu tutuklamalar birçok toplumsal kayıpla da sonuçlanmıştı. Tutuklananlar arasında önemli kişiler de yer almaktaydı. Siyasetçiler, sendikacılar,

¹³² Kemal H. Karpat, Kısa Türkiye Tarihi, s.209.

hukukçular, gazeteciler ve akademisyenler tutuklananların arasındaydı. Birçok akademisyen işten çıkarılmıştı. İşkence ve kötü muamele oldukça yaygındı. Toplu yargılamalarla Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, DİSK, TİP, Devrimci Sol ve Kürt örgütleri aleyhinde davalar görüldü. Davalar askeri mahkemelerde ve sıkıyönetim altında yapıldı. Darbenin ardından geçen iki yılda 3600 idam cezası verildi. Bunlardan 20'si infaz edildi.¹³³

1980 askeri darbesinin ardından Türk siyasal hayatında yeni bir evreye geçilmiştir. TSK, TBMM'nin yetkisi olan yasamayı MGK kararı gereğince kullanma kararı aldı. Ama bunun yanında yürütme gücünü elinde bulunduracak bir hükümetin kurulması gerekiyordu. Aynı zamanda 24 Ocak kararlarını uygulayacak olan bir uzmanın gerekli olduğu düşünülüyordu. 1960 askeri darbesinin ardından başbakanlık görevi askeri birine verilmişti. 1980 askeri darbesinden sonra ise sivil bir kişinin başbakan olmasının daha uygun olacağı kanaati hâkimdi. Akla gelen ilk sivil GP lideri Turhan Feyzioğlu'ydu. Feyzioğlu, Atatürkçü ve milliyetçi bir görüşe sahip olarak ön plana çıkan bir isimdi. Ancak Turhan Feyzioğlu üzerinde uzlaşma sağlanamadı. Feyzioğlu yerine Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan emekliye ayrılan Bülent Ulusu üzerinde uzlaşıldı. Bülent Ulusu 21 Eylül'de hükümeti kurarak göreve başladı. Ekonominin başına Turgut Özal getirildi.¹³⁴

Bülent Ulusu Hükümeti görev süresi 21 Eylül 1980 ile 13 Aralık 1983 arasındır. Ulusu Hükümeti döneminde 2728 kişi vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Ulusu Hükümeti'nin ardından, Ulusu Hükümetinde ekonomiden sorumlu kişi olan Turgut Özal, hükümeti kurma görevini almıştır. I. Özal Hükümeti olarak anılan bu dönem 13 Aralık 1983'ten 21 Aralık 1987 yılına kadar devam etmiştir. I. Özal Hükümetinin ardından Özal'ın II. Hükümet dönemi başlamıştır. II. Özal Hükümeti de 21 Aralık 1987 tarihinden 31 Ekim 1989 yılına kadar görevini sürdürmüştür. Özal'ın her iki hükümeti döneminde toplamda 7890 kişi vatandaşlıktan çıkarılmıştır. 1980 yılından başlayıp 1990'lı yılların başına kadar olan dönemde vatandaşlıktan çıkarılanların sayısında ciddi bir artış göze çarpmaktadır. 1980 askeri müdahalesinin etkisinin yoğun olarak hissedildiği bu yıllarda vatandaşlıktan çıkarılmaların devletin değişen politikalarına paralel ele alınması daha doğru olacaktır.

¹³³ Zürcher, *a.g.e.*, s.321.

¹³⁴ Turan, *a.g.e.*, s.452

1980 askeri darbesi toplumun her kesiminde derin yaralara yol açmıştır. Türk siyasal hayatında uzun yıllar etkisini hissettirecek olan Türk-İslam sentezi olarak formüle edilecek olan yeni siyasi akım etkili olmaya başlayacaktır.

1970'lerin sonunda bu yeni siyasal akım, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi üzerinde oldukça etkili olmaya başladı. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görevli askerler laik bir anlayışa sahip olmalarına rağmen bu sentezi benimsiyordu. Kenan Evren bu subayların başında geliyordu. Ordu'nun en büyük iki düşmanı ise komünizm ve sosyalizmdi. Katı bir milliyetçilik ile İslami bir karışım okullarda din ve ahlak eğitimi adı altında vatandaşlara ders olarak okutuluyordu. Dini eğitimin içeriği tamamen Sünni içerikliydi. Devlet ve ordu sevgisi dini bir görev olarak tanımlanıyordu.¹³⁵

Türk-İslam sentezi hem 1980 darbesi sonrası kurulan darbe hükümetleri döneminde hem de Özal Hükümetleri döneminde devlet politikalarına ışık tutmuştur.¹³⁶

Türk- İslam sentezinin de etkisiyle her dönemin makbul bir vatandaş anlayışı olduğu gibi bu dönemin makbul vatandaş anlayışı vardı. Bu anlayışta makbul vatandaş göstergesi Türk ve İslami olmaktı. İslam dininin Sünni içeriği ön plana çıkarılmaya başlanmıştı. Devlete bağlılık, orduya bağlılık, Türklük, İslamcılık ve Sünnilik dönemin siyasal anlayışının temel kavramlarıdır. Bu kavramların dışında kalan kesimler ise devletin siyasal ideolojisinin dışında tanımlanmıştır. Bu da beraberinde birtakım toplumsal ve siyasal ayrışmaları getirmiştir. Bu dönemde vatandaşlıktan çıkarılanların devletin yeni ideolojisiyle ters düşen ve bu nedenle kendi isteğiyle yahut kendi isteği dışında vatandaşlıktan çıkarılmaları çıkarımında bulunmak yanlış olmayacaktır. Sol kesim, Aleviler, Kürtler ve azınlıklar hâkim siyasal ideolojinin çizdiği sınırların dışında kalan kesimler olmuştur. İlerleyen yıllarda bu kesimlerle ilgili sorunlar Türkiye gündemini işgal etmeye devam edecektir. Bilhassa Kürt sorunu 80'li yıllardan başlayarak görünür olmaya başlayacak ve 90'lı yıllarda Türk kamuoyunun en çok tartıştığı konulardan bir olacaktır.

¹³⁵ Zürcher, *a.g.e.*, s.329.

¹³⁶ Ahmet Selim Kadioğlu, "Türk-İslam Sentezinin Oluşum ve Gelişim Süreci", Uluslar arası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt 16, Sayı 27, 2020, s.816.

Kürtler arasında önemli iki çizgi var olmuştur. Biri laik-ulusalcı, diğeri ise İslami çizgidir. İslami görüşü destekleyenler kendi kimlikleri korunmak kaydıyla birlikte yaşamaktan yana tavır almışlardır.¹³⁷

Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra başbakanlık koltuğu boş kalmıştı. Başbakanlık görevi için adı geçenlerin aksine o güne kadar ismi duyulmayan TBMM başkanı ve Erzincan milletvekili Yıldırım Akbulut, Özal tarafından görevlendirildi.¹³⁸

Akbulut Hükümeti 9 Kasım 1989 yılından 23 Haziran 1991 tarihine kadar görevde kalmıştır. Akbulut Hükümeti döneminde vatandaşlıktan çıkarılan kişilerin toplam sayısı 3239 kişidir.

Akbulut Hükümeti'nin ardından I. Yılmaz Hükümeti kurulmuştur. I. Yılmaz Hükümeti 23 Haziran 1991 yılından 20 Kasım 1991 yılına kadar görev yapmıştır. I. Yılmaz Hükümeti döneminde vatandaşlıktan çıkarılanların sayısı 1350 kişidir. I. Yılmaz Hükümetinin görev süresi çok uzun olmamıştır. Yılmaz Hükümeti'nin ardından VII. Demirel Hükümeti kurulmuştur. Demirel'in bu hükümeti 20 Kasım 1991'den 16 Mayıs 1993'e kadar görev yapmış ve bu dönemde vatandaşlıktan çıkarılanların toplam sayısı 9514 kişi olmuştur. Demirel'in VII. Hükümeti döneminde vatandaşlıktan çıkarılanların sayısının ciddi bir şekilde arttığı görülmektedir. Demirel'in hükümetin ardından Tansu Çiller'in etkili olduğu yıllar Türk siyasi hayatında başlamıştır. Tansu Çiller'in 3 kez hükümet kurmuştur. I. Çiller Hükümeti, II. Çiller Hükümeti ve III. Çiller Hükümeti olarak isimlendirilen bu dönem 25 Haziran 1993'te başlayarak 6 Mart 1996 yılına kadar devam etmiştir. Çiller Hükümeti döneminde vatandaşlıktan çıkarılanların toplam sayısı 26.799 kişi olmuştur. Çiller dönemindeki vatandaşlıktan çıkarılanların sayısı önceki dönemlerle kıyaslandığında çarpıcı bir şekilde artmıştır.

III. Çiller Hükümeti'nin ardından II. Yılmaz Hükümeti (Anayol Hükümeti) kuruldu. Bu dönemde vatandaşlıktan çıkarılanların sayısı 5861 kişidir. Kısa süren bu koalisyon hükümetinin ardından Erbakan Hükümeti (Refah Yol) görev almıştır. Erbakan Hükümeti döneminde vatandaşlıktan çıkarılanların sayısı 13.454 kişidir. Erbakan Hükümeti'nin ardından III. Yılmaz Hükümeti (Anasol-D) kurulmuştur. III.

¹³⁷ Altan Tan, Kürt Sorunu, İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2011, s.210.

¹³⁸ Erşan Ataş, "Yıldırım Akbulut Hükümeti", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi MÜ, 2019, s.10.

Yılmaz Hükümeti döneminde vatandaşlıktan çıkarılanların sayısı 69.351'dir. Bu hükümet döneminde vatandaşlıktan çıkarılanların sayısı zirveye çıkmıştır. III. Yılmaz Hükümeti'nin ardından 11 Ocak 1999 yılında başlayan ve 28 Kasım 2002 yılına kadar devam eden IV. ve V. Ecevit hükümetleri görev yapmıştır. Tezimizin konusu olan 2000 tarihine kadar olan Ecevit hükümetleri döneminde vatandaşlıktan çıkarılanların toplam sayısı 25.104 kişidir.

Bu dönemde yaşanan bu artışı anlamak ve gerekçelendirmek için 1990'lı yılların genel siyasetini kavramak ve tartışmak gerekir. 1990'lı yılların en önemli gündemi şüphesiz Kürt Sorunu olmuştur.

Kürt Sorunu özellikle 1950'lerden sonra gerikalmışlık olarak görülmüştür.¹³⁹ Kürt sorununa değinmeden yapılacak siyasal değerlendirmeler ve buna bağlı olarak dönemin vatandaşlık yaklaşımını kavramak mümkün gözükmemektedir. Kürt sorununa devletin ve toplumun bakışında zaman içerisinde farklılıklar olmuştur. Kürt sorunu Özal döneminde yeni bir aşamaya geçmiştir.

Her yönüyle farklı bir siyasi duruşu ve kişiliği olan 1983-1989 arasında Başbakanlık ve 1989-1993 yılları arasında cumhurbaşkanı olarak görev yapmış olan Turgut Özal, Kürt sorununda o güne kadar yapılanların aksine birtakım fikirler ortaya atmıştır. Özal köken olarak Kürt'tü. Bunu sürekli dile getirmekten geri durmamıştır. Kürtçe üzerindeki baskıların kaldırılması ve bu konunun tartışılmasının önemli olduğunu vurgulamıştır.

Irak'ta Saddam Hüseyin'in saldırılarından kaçan mülteci Kürtlere kapıları açması, 1991 yılında bazı yasakların kalkması ve Demirel'in Kürt realitesini tanıdığını açıklaması gibi gelişmeler ortaya çıkmıştır. Özal Kürtlerin Batı illerinde sayısının fazla olmasını bir avantaj olarak görüyordu. Kürtçenin okullarda ikinci dil olarak okutulmasından federasyon tartışmalarına kadar birçok konu gündeme gelmiştir. Ancak Özal'ın 1993'teki ölümüyle bu konuşulanlar rafa kalkmıştır.¹⁴⁰

¹³⁹ Mesut Yeğen, Devlet Söyleminde Kürt Sorunu, İstanbul: İletişim, 1999, s. 279.

¹⁴⁰ Taner Zorbay, "Tarihsel Bir Sorundan Uluslararası Bir Meseleye: Kürt Meselesi ve Türkiye", The Journal of Academic Social Science Studies, No 55, 2017, s.482.

Sorunun barışçıl, demokratik yönden Türkiye'nin bütünlüğü içinde çözülme çabaları bugüne kadar çok olumlu, verimli bir noktaya gelmedi.¹⁴¹

Özal'ın hayattayken Kürt sorununa dair söylemleri ölümüyle birlikte rafa kalkmıştır. 1990 yıllarda PKK, saldırılarını artırmış, şiddet olayları iyiden iyiye yükselmişti. Devlet, artan saldırılara karşı sert tedbirler almış ve güvenlikçi politikaları devreye sokmaya başlamıştı. Tansu Çiller'in hükümetleri döneminde devlet, sorunu askeri önlemlerle bastırmaya oldukça kararlıydı.¹⁴²

Güneydoğuda yaşanan olaylar devletin güvenlik stratejisini değiştirmiştir. Tablo 2.1 de görüldüğü üzere bu dönemde vatandaşlıktan çıkarılmalar zirve yapmıştır. Her ne kadar bu dönemde vatandaşlıktan çıkarılmalarla ilgili kararnamelerin çoğunda gerekçeler belirtilmemiş ve vatandaşlıktan çıkarılanlarla ilgili bilgiler yer almasa da bu kararların alınmasında dönemin görevli hükümetlerinin benimsediği politikaların etkili olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. 1980'lerden itibaren Türk siyasetini meşgul eden Kürt sorunu ile vatandaşlıktan çıkarılmalar arasında bir bağ olabileceği konusunda bir fikir oluşmaktadır. Buna kanıt olarak 1990'lı yıllardan itibaren Avrupa ve yurt dışına gitmiş olan bölgeden çok sayıda kişinin olması gösterilebilir. Vatandaşlıktan çıkarılanlar arasında bazı ünlü isimler de yer almaktadır.

12 Eylül döneminin etkilediği bir kesim de sanatçılardır. Sanatçıların kendini ifade etmeleri engellenmiştir. Özellikle muhalif olan sanatçılara ağır bir yaptırım olan vatandaşlıktan çıkarılma gibi muamele uygulamıştır. Bunlardan biri de ünlü sanatçı Cem Karaca'dır.¹⁴³

Cem Karaca'yla aynı gün Türk sinemasını önemli ismi olan Yılmaz Güney de vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Yılmaz Güney ve Cem Karaca'nın vatandaşlıktan çıkarılması muhalif sanatçı olmalarından kaynaklanır. Buradan anlaşılacağı üzere vatandaşlıktan çıkarılma kararı hukuki olmaktan çok siyasi kararlar olup muhalifleri daha çok etkilemiştir. 1990'lı yılların diğer önemli olayı ise 28 Şubat sürecidir.

¹⁴¹ Ruşen Çakır, Türkiye'nin Kürt Sorunu, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s. 150.

¹⁴² Mehmet Ertan, "Türkiye'de Siyasal Merkezin Dönüşümü: 1990'larda Merkez Sağ'ın Bölünmesi ve Düşüşü", Mülkiye Dergisi, Cilt 45, Sayı 4, 2021, s. 981.

¹⁴³ Asuman Özer ve Ürün Yıldırak Önk, "Suskunluk Sarmalı Kuramı Çerçevesinde Türk Basını : Cem Karaca'nın Vatandaşlıktan Çıkarılışı ve Dönüşü Haberleri ", Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi, No 38, 2021, s.423.

28 Şubat 1997’de gerçekleştirilen Milli Güvenlik Kurulu toplantısı’nda, siyasi alanda yükselen İslami söylemleri ve Erbakan’ın yükselişinin önünü kesmek için 20 maddeden oluşan bir bildiri imzalanmıştır.¹⁴⁴

28 Şubat 1997 yılında RP ile DYP hükümeti askerin müdahalesiyle yıkıldı. 1998 yılında Anayasa Mahkemesi Refah Partisi’ni kapattı. Refah Partisi’nin yerine Fazilet Partisi kuruldu. 2001’de Fazilet Partisi de kapatıldı. Sahneye önderliğini Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül’ün yaptığı Adalet ve Kalkınma Partisi çıktı.¹⁴⁵

28 Şubat Türk siyasi tarihinde derin izler bıraktı. Bu dönemin makbul vatandaş olarak görülmeyen kesimi bu sefer dindarlar olmuştu. 28 Şubat’a gidilen süreçte Erbakan ve hükümetinin yaptıkları hala kendisini bu dönemde devletin koruyuculuğunu üstlenmiş kabul eden orduyu rahatsız etmişti. Bu gelişmelerden dolayı dönemin vatandaşlıktan çıkarılma kararlarını ele alırken 28 Şubat sürecini de göz önünde bulundurmakta yarar vardır.

¹⁴⁴ Şükrü Berat Paşa, “*Yeni Türkiye’de Ulusal Kimlik İnşası*”, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi SBE, 2021, s. 176.

¹⁴⁵ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, s.477.

SONUÇ

Vatandaşlık bir kişiye, bir kuruma, ya da devlete bağlılığı ifade eden kavramdır. Devlet siyasi bir organizasyon olup toplumdaki bireylerin ortak iradesine dayanan yapıdır. Bu nedenle devlet soyut bir organizasyon da olsa devletin sınırları içerisinde yaşayan kişilerin devletle arasında hukuki ve siyasi bir bağ oluşur. Bu bağın nasıl olacağı ve hangi kurallara tabi olacağı yasalar yoluyla belirlenmektedir.

Devletlerin yapısı, ilk ortaya çıktığı andan günümüze kadar oldukça farklılaşmıştır. Buna paralel olarak bireylerin devletle olan ilişkileri de değişim göstermiştir. Vatandaşlık olarak anılan, bireyle devlet arasındaki ilişkiyi ifade eden bu bağ da zaman içerisinde farklı anlamlar kazanmıştır.

Vatandaşlık kavramının ilk ortaya çıktığı yer Antik Yunan'dır. Antik Yunan'da şehirli olmayı ifade eden vatandaşlığa sahip olmak için birtakım özelliklere sahip olmak gerekiyordu. Antik Yunan sonrasında dönemde Roma İmparatorluğu kendisi dışında kalan farklı kesimlere kısmi olsa da bir vatandaşlık hakkı tanımıştır. Bu Roma İmparatorluğu'nda bir üst kimlik oluşmasında önemli bir evredir. Roma İmparatorluğu'nun merkezi yönetiminin güçlenmesiyle birlikte hükümdar kişilerin efendisi konumunu elde etmiş ve artık bağlılık doğrudan hükümdara bağlılık haline gelmiştir. Burada bu bağlılığı vatandaşlık kavramından daha ziyade tebaa olarak ifade etmek gerekir.

Orta Çağ'a gelindiğinde Hristiyanlığın etkisiyle vatan kavramı önemini yitirmiş ve vatandaşlık daha evrensel bir anlam kazanmıştır. Orta Çağ'da siyasi dengelerin değişmesiyle beraber ortaya çıkan feodaliteyle vatandaşlık kavramı yeniden şekillenmiştir. Lordlar ve vasalların egemenlik sürdüğü bu dönemde lord tarlalarını süren ve hiçbir ayrıcalığı olmayan serfler, merkezi bir devlet olmadığında tamamen kendi lordlarına bağlıydılar. Lorda bağlılık lordun tebaası olmak demektir.

Vatandaşlık kavramı Aydınlanma Çağı ve Fransız İhtilâli'yle en radikal değişimini yaşamıştır. Fransız İhtilâli'yle birlikte mutlak monarşiler zayıflamaya başlamış ve ulus devlet denilen yeni bir devlet modeli ortaya çıkmıştır. Ulus devletlerin ortaya çıkışı vatandaşlık kavramını yeniden şekillendirmiş ve günümüzdeki anlamını kazandırmıştır. Artık vatandaşlık kavramı tamamen devlete bağlılığı ve devlete karşı sorumlulukları yerine getirmeyi karşılayan bir kavram olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık kavramının temelinde din ayrımı vardı. Millet Sistemi adı verilen bu sistemde toplum Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak ikiye ayrılmıştır. İki kesimin devlet nezdinde sahip olduğu haklar ve sorumluluklar farklıydı. Yani her kesimi kapsayan bir vatandaşlık kavramı söz konusu değildi. Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık kavramı yerine tebaa kavramı kullanılmaktaydı. Osmanlı Devleti'ndeki demokratikleşme adımlarıyla vatandaşlık daha kapsayıcı hale gelmişti.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından bir ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Kuruluşunda milliyetçilik ve milli duyguların rol oynadığı Türkiye Cumhuriyeti'nde vatandaşlık kavramı yeniden ele alınmıştır. Millî Mücadele sonucu kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ana paradigması vatan merkezli bir paradigmaydı. Bu paradigmanın temelinde her şeyin daha fazla milli ve Türk olması vardı. Yeni bir devlet kurulmuştu ve bu yeni devlette eskiye ait olana yer yoktu. Bu nedenle yeni devletin inşası, yeni bir toplumun inşa edilmesini devleti yönetenler açısından zorunlu kılıyordu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde vatandaşlık kavramı Türk kimliği etrafında şekillenmiştir. Fransız Devrimi'nin getirdiği milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki rolü sebebiyle vatandaşlık anlayışının da merkezine oturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde vatandaşlıktan çıkarılmalar da Millî Mücadele'ye destek vermeyenler ve devletin o dönemki politikalarına ters düşen eylemlerde bulunanlar üzerinde yoğunlaşmıştır.

Vatandaşlık her ne kadar hukuki ve siyasi bir kavram olsa da sonuç olarak bir aidiyeti ifade etmektedir. Vatandaşlık, anayasa ve yasalardaki tanımlarının yanında sosyolojik, politik, psikolojik, kültürel, ekonomik neden ve sonuçları olan bir kavramdır. Bu nedenle vatandaşlık kavramını ele alırken bu neden ve sonuçları göz ardı etmemek gerekir.

Tezimin ana konusunu 1960-2000 yılları arasında vatandaşlık kavramının muhtevasının uğradığı değişim, bu dönemde vatandaşlıktan çıkarılma kararları, bu kararların altında yatan nedenler ve bu nedenlerin dönemin siyasal ve sosyal olayları arasında olan ilişkidir. Şunu belirtmek gerekir ki vatandaşlıktan çıkarılma ister devletin kendi tasarrufuyla olsun, isterse kişinin kendi isteği üzerine olsun çok ciddi karardır. Bir

kişinin doğduğu, büyüdüğü aidiyet beslediği, kültürünü benimsediği bir devletin vatandaşlığından çıkarılması ya da kişinin kendisinin devletle arasında bağlılık ifadesi olan vatandaşlık bağını koparmak istemesi üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıktı.

Değerlendirmelerimize göre vatandaşlıktan çıkarılmaların temelinde birkaç yaklaşım vardır. Bu yaklaşımların başında devlet mekanizmasını yöneten siyasi liderler ve onların önderliğinde kurulan hükümetlerin ortaya koydukları politikalar vardır. Her dönem devleti yönetenlerin kendi siyasi ve dünya görüşlerine uygun makbul bir vatandaş anlayışı vardır. Bu anlayış dışında kalanlar ise vatandaşlık tanımının hukuki sınırları içerisinde olsa da dönemin makbul vatandaş sayılmayabilirler. Bu durum zaman zaman bu kesimlerin başka ülkelere göç etmesine ve vatandaşlıktan çıkma taleplerine neden olmuştur. Kimi zaman hukuki tanımın kendisi de toplumun bazı kesimlerinin devlete olan aidiyet duygusunda bir azalmaya neden olmuş olabilir. Bu aidiyet duygusunun azalması zamanla daha radikal bir karar olan vatandaşlıktan çıkmaya kadar gitmiştir. Zaman zaman da devletin hâkim ideolojisinin aksine hareket edenler ve muhalif tavır takınan kişiler tehdit olarak algılanıp vatandaşlıktan çıkarılma işlemine tabi tutulabildiler. Vatandaşlıktan çıkarılmaların altında yatan diğer bir neden ise tarihsel arka plandır. Araştırmamızdan elde ettiğimiz verilere göre 1960-2000 yılları arasında alınan vatandaşlıktan çıkarılma kararlarında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda etkin rol oynayan milliyetçiliğin getirdiği Türk ve Türklük merkezli üst kimlik yaratma fikrinin oldukça etkili olduğudur. Aynı zamanda bu fikre paralel olarak milli ekonomi yaratmak amacıyla ticareti elinde bulunduran gayrimüslimleri zor durumda bırakacak uygulamaların hayata geçirilmiş olduğu da bir gerçektir. Varlık vergisinin çıkarılması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Vatandaşlıktan çıkarılma veya vatandaşlıktan çıkma taleplerinin arttığı dönemlerin öncesinde yaşanan toplumsal olaylarla ilişkisi kayda değer bir diğer sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek olarak 6-7 Eylül olayları sonrasında İstanbul ve diğer illerden Yahudilerin yoğun olarak göç etmesi ve bunun akabinde belli bir süre ülkeye dönmemeleri üzerine vatandaşlıktan çıkarılmaları gösterilebilir. 6-7 Eylül olayları nedeniyle kendisini güvende hissetmeyen Yahudilerin bir kısmı kendi talepleriyle vatandaşlıktan çıkmıştır. Arşiv belgelerinden vatandaşlıktan çıkarılmaların

listesinin verildiği kararlarda Yahudi sayısının fazla olması bu değerlendirmeyi doğrulamaktadır.

Benzer bir örnek de 1980'lerde başlayan 1990'larda artan güneydoğuda yaşanan şiddet olayları sebebiyle bölgede güvenlik kaygısıyla birçok kişinin yurt dışına göç etmesi gösterilebilir. Bölgede yaşayıp kriminal işlere bulaşmış ve kaçmış kişileri devletin o dönemde vatandaşlıktan çıkarma işlemine tabi tuttuğu görölmektedir. 1990'lı yıllarda görev alan hükümetler döneminde vatandaşlıktan çıkarılmalarındaki olağanüstü artış bu değerlendirmemizin en önemli dayanağı olmuştur.

Vatandaşlıktan çıkarılmaların altında yatan bir diğer önemli neden devletler arasında olan sorunlardır. Burada tezimizin ana konusuyla ilgili dönemin en önemli sorunlarından bir Kıbrıs Sorunu olmuştur. Kıbrıs, Yunanistan ve Türkiye Cumhuriyeti arasında bir sorun olmakla beraber aynı zamanda uluslararası bir sorun da olmuştur. Temelde iki ülkenin sorunu olan Kıbrıs sorunuyla beraber iki komşu ülke arasındaki ilişkiler oldukça gerilmiştir. Tarihte de daha önce karşı karşıya gelmiş olan iki ülke arasındaki gerginlik milliyetçiliğin yükselmesine neden olmuştur. Siyasetçilerin bu milliyetçilikten kaynaklı siyasi söylem ve davranışları, Türkiye'de yaşayan Rumlar üzerinde etkili olmuştur. Rumlara karşı söylemler bir kısmının Türkiye'yi terk etmesine ve daha sonra vatandaşlıktan çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Vatandaşlıktan çıkarılmaların bir diğer sebebi ise dünyada meydana gelen gelişmelerin iç siyasete olan etkileriyle ilgilidir. Dünyada esen komünizm rüzgârı tezimizin ana konusu olan dönemde Türkiye'yi de etkilemiştir. Komünizmi aykırı bir fikir olarak gören siyasi anlayış, bu fikirle ilişkili bazı kesimleri vatandaşlıktan çıkarma yoluna gitmiştir. Bazen de kendi fikirleri suç olarak kabul edildiği bir coğrafyada yaşamak istemeyenler kendi kararlarıyla yurt dışına çıkmıştır.

Vatandaşlıktan çıkarılmalar hukuki, siyasal, kültürel, ekonomik, sosyolojik neden ve sonuçları olan kararlardır. Vatandaşlıktan çıkma isteği ve vatandaşlıktan çıkarılmalar dönemin siyasal ve toplumsal olaylarıyla yakından ilişkilidir. Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki temel paradigmanın da vatandaşlıktan çıkarılmalarda etkisi vardır. Bu dönemde homojen bir toplum yaratma ve ulus devlet inşası, vatandaşlık kavramının ele alınışını şekillendirmiştir. Vatandaşlıktan çıkarılmaların

diğer devletler olan ilişkilerden ve dış dünyada meydana gelen gelişmelerden bağımsız olmadığı anlaşılmaktadır.

Son olarak vatandaşlıktan çıkarılmalara ilişkin arşiv belgelerinde yer alan kararname örneklerinin büyük bir kısmında vatandaşlıktan çıkarılanların isim, soy isim, milliyet, cinsiyet ve vatandaşlıktan çıkarılma nedenlerine ilişkin herhangi bir bilgi de yer almamaktadır. İsim listelerinin olmayışı bu kişilere ulaşmayı imkânsız kılmaktadır. İsim listesinde yer alanların hayatta olup olmadıkları bilinmezken çoğunun yurt dışına gittikleri göz önüne alındığında kişilerin kendi tanıklıklarına başvurma durumumuzu da ortadan kaldırmıştır. Bu belirttiğimiz hususlar tezimizin sınırlılıkları arasındadır.

KAYNAKÇA

- BCA , (24.06.1972), 30-18-1-2, 283 48 12.
- BCA, (01.06.1968), 30-18-1-2, 220 39 11.
- BCA, (01.07.1967), 30-18-1-2, 208 48 2.
- BCA, (01.07.1968), 30-18-1-2, 221 47 6.
- BCA, (01.12.1967), 30-18-1-2, 201 87 13.
- BCA, (02.02.1984), 30-18-1-2, 501 177 7.
- BCA, (02.02.1987), , 30-18-1-2, 570 565 2.
- BCA, (02.03.1995), 30-18-1-2, 804 674 2.
- BCA, (02.04.1969), 30-18-1-2, 232 22 5.
- BCA, (02.05.1969), 30-18-1-2, 233 29 20.
- BCA, (02.05.1971), 30-18-1-2, 265 28 20.
- BCA, (02.05.1971), 30-18-1-2, 265 29 9.
- BCA, (02.05.1984), 30-18-1-2, 507 213 8.
- BCA, (02.09.1967), 30-18-1-2, 210 63 5.
- BCA, (02.10.1971), 30-18-1-2, 272 72 13.
- BCA, (02.12.1994), 30-18-1-2, 796 643 5.
- BCA, (02.12.1999), 1023 467 4.
- BCA, (03.01.1985), 30-18-1-2, 523 306 3.
- BCA, (03.02.1968), 30-18-1-2, 215 9 6.
- BCA, (03.02.1971), 30-18-1-2, 261 7 7.
- BCA, (03.03.1969), 30-18-1-2, 230 15 17.
- BCA, (03.03.1969), 30-18-1-2, 230 15 4.
- BCA, (03.03.1994), 30-18-1-2, 772 550 8.
- BCA, (03.04.1965), 30-18-1-2, 185 21 16.

BCA, (03.04.1965), 30-18-1-2, 185 21 6.

BCA, (03.05.1969), 30-18-1-2, 233 30 20.

BCA, (03.06.1974), 30-18-1-2, 316 39 6.

BCA, (03.06.1979), 30-18-1-2, 379 236 12.

BCA, (03.09.1996), 30-18-1-2, 856 877 8.

BCA, (03.10.1986), 30-18-1-2, 563 527 10.

BCA, (04.04.1972), 30-18-1-2, 280 27 15.

BCA, (04.04.1972), 30-18-1-2, 280 27 16.

BCA, (04.05.1971), 30-18-1-2, 265 31 1.

BCA, (04.09.1965), 30-18-1-2, 188 53 16.

BCA, (04.10.1984), 30-18-1-2, 518 271 1.

BCA, (04.11.1999), 1022 464 7.

BCA, (04.11.1999), 1018 449 5.

BCA, (04.12.1968), 30-18-1-2, 227 86 9.

BCA, (04.12.1972), 30-18-1-2, 291 91 17.

BCA, (04.12.1972), 30-18-1-2, 291 91 18.

BCA, (05.03.1993), 30-18-1-2, 741 424 3.

BCA, (05.03.1997), 30-18-1-2, 874 949 10.

BCA, (05.03.1999), 982 332 10.

BCA, (05.05.1992), 30-18-1-2, 713 308 5.

BCA, (05.05.1992), 30-18-1-2, 713 308 5.

BCA, (05.07.1983), 30-18-1-2, 484 89 3.

BCA, (05.07.1988), 30-18-1-2, 603 733 6.

BCA, (05.08.1982), 30-18-1-2, 457 513 2.

BCA, (05.08.1982), 30-18-1-2, 458 518 7.

BCA, (05.08.1982), 30-18-1-2, 458 518 8.

BCA, (05.12.1966), 30-18-1-2, 201 83 10 157.

BCA, (05.12.1966), 30-18-1-2, 201 83 10.

BCA, (06.01.1968), 30-18-1-2, 214 1 19.

BCA, (06.01.1975), 30-18-1-2, 324 2 8.

BCA, (06.04.1968), 30-18-1-2, 218 28 16.

BCA, (06.04.1968), 30-18-1-2, 218 28 15.

BCA, (06.05.1996), 30-18-1-2, 845 834 1.

BCA, (06.06.1996), 30-18-1-2, 849 853 3.

BCA, (06.08.1964), 30-18-1-2, 179 46 1.

BCA, (06.08.1964), 30-18-1-2, 179 46 3.

BCA, (06.08.1964), 30-18-1-2, 179 46 8.

BCA, (06.08.1969), 30-18-1-2, 238 57 16.

BCA, (06.08.1992), ; 30-18-1-2, 722 345 9.

BCA, (06.08.1992), 30-18-1-2, 722, 345, 9.

BCA, (06.09.1996), 30-18-1-2, 856 879 9.

BCA, (06.10.1967), 30-18-1-2, 211 72 20.

BCA, (06.10.1967), 30-18-1-2, 211 73 2.

BCA, (06.10.1972), 30-18-1-2, 289 78 6.

BCA, (06.11.1966), 30-18-1-2, 213 82 18.

BCA, (06.11.1967), 30-18-1-2, 213 82 18.

BCA, (06.11.1967), 30-18-1-2, 213 83 16.

BCA, (06.11.1970), 30-18-1-2, 258 78 9.

BCA, (06.12.1979), 30-18-1-2, 382 273 13.

BCA, (06.12.1992), 30-18-1-2, 733 395 6.

BCA, (06.12.1993), , 30-18-1-2, 763 517 8.
BCA, (06.12.1993), 30-18-1-2, 763 517 8.
BCA, (07.01.1965), 30-18-1-2, 183 1 7.
BCA, (07.01.1965), 30-18-1-2, 183 1 9.
BCA, (07.06.1963), 30-18-1-2, 170 31 13.
BCA, (07.06.1963), 30-18-1-2, 170 31 9.
BCA, (07.07.1971), 30-18-1-2, 268 49 15.
BCA, (07.08.1970), 30-18-1-2, 255 59 18.
BCA, (07.08.1974), 30-18-1-2, 318 51 13.
BCA, (07.08.1974), 30-18-1-2, 318 52 12
BCA, (07.09.1966), 30-18-1-2, 199 65 4.
BCA, (07.09.1968), 30-18-1-2, 224 68 20.
BCA, (07.09.1968), 30-18-1-2, 225 69 10.
BCA, (07.09.1973), 30-18-1-2, 305 76 18.
BCA, (07.09.1973), 30-18-1-2, 305 76 19.
BCA, (07.10.1971), 30-18-1-2, 272 73 12.
BCA, (07.11.1964), 30-18-1-2, 181 71 13.
BCA, (07.11.1979), 30-18-1-2, 381 267 19.
BCA, (07.12.1969), 30-18-1-2, 243 82 20.
BCA, (07.12.1973), 30-18-1-2, 309 98 6.
BCA, (07.12.1973), 30-18-1-2, 309 98 7.
BCA, (08.01.1968), 30-18-1-2, 214 3 7.
BCA, (08.03.1971), 30-18-1-2, 262 14 16.
BCA, (08.03.1990), 30-18-1-2, 647 25 7.
BCA, (08.04.1968), 30-18-1-2, 218 26 2.

BCA, (08.04.1968), 30-18-1-2, 218 29 18.
BCA, (08.04.1982), 30-18-1-2, 448 455 8.
BCA, (08.05.1963), 30-18-1-2, 169 23 14.
BCA, (08.06.1983), 30-18-1-2, 482 79 4.
BCA, (08.06.1983), 30-18-1-2, 482 80 4.
BCA, (08.06.1989), 30-18-1-2, 626 848 4.
BCA, (08.09.1989), 30-18-1-2, 632 876 4.
BCA, (08.09.1989), 30-18-1-2, 632 877 5.
BCA, (08.10.1980), 30-18-1-2, 407 170 8.
BCA, (08.10.1986), 30-18-1-2, 563 528 7.
BCA, (08.10.1992), 30-18-1-2, 728 370 9.
BCA, (08.10.1992), 30-18-1-2, 728 370 9.
BCA, (08.12.1981), 30-18-1-2, 439 399 5.
BCA, (08.12.1994), 30-18-1-2, 796 643 9.
BCA, (09.01.1971), 30-18-1-2, 260 90 20.
BCA, (09.02.1960), 30-18-1-2, 154 78 14.
BCA, (09.02.1978), 30-18-1-2, 369 88 19.
BCA, (09.02.1978), 30-18-1-2, 369 90 14.
BCA, (09.02.1978), 30-18-1-2, 370 101 1.
BCA, (09.02.1978), 30-18-1-2, 370 93 17.
BCA, (09.04.1974), 30-18-1-2, 312 19 12.
BCA, (09.04.1974), 30-18-1-2, 312 19 5
BCA, (09.05.1970), 30-18-1-2, 250 33 16.
BCA, (09.07.1963), 30-18-1-2, 171 37 3.
BCA, (09.07.1963), 30-18-1-2, 171 37 4.

BCA, (09.07.1999), 1003 392 3.

BCA, (09.10.1998), 957 252 7.

BCA, (09.11.1990), 30-18-1-2, 666 119 7.

BCA, (09.11.1991), 30-18-1-2, 705 275 9.

BCA, (09.11.1992), 30-18-1-2, 730 380 9.

BCA, (09.12.1965), 30-18-1-2, 191 75 14.

BCA, (09.12.1967), 30-18-1-2, 213 86 2.

BCA, (09.12.1968), 30-18-1-2, 228 89 4.

BCA, (10.02.1964), 30-18-1-2, 175 8 14.

BCA, (10.02.1964), 30-18-1-2, 175 8 17.

BCA, (10.02.1971), 30-18-1-2, 262 9 8.

BCA, (10.02.1992), 30-18-1-2, 706 280 9.

BCA, (10.02.1992), 30-18-1-2, 706 281 6.

BCA, (10.03.1975), 30-18-1-2, 328 19 1.

BCA, (10.05.1978), 30-18-1-2, 372 133 2.

BCA, (10.05.1984), 30-18-1-2, 507 217 1.

BCA, (10.06.1996), 30-18-1-2, 849 853 7.

BCA, (10.08.1994), 30-18-1-2, 786 608 2.

BCA, (10.12.1963), 30-18-1-2, 174 63 7.

BCA, (10.12.1966), 30-18-1-2, 201 84 9.

BCA, (10.12.1999), 1023 467 5.

BCA, (11.03.1963), 30-18-1-2, 168 13 16.

BCA, (11.03.1983), 30-18-1-2, 473 28 2.

BCA, (11.03.1999), 987 340 8.

BCA, (11.04.1968), 30-18-1-2, 218 29 7.

BCA, (11.04.1970), 30-18-1-2, 248 24 10.
BCA, (11.04.1970), 30-18-1-2, 248 25 20.
BCA, (11.04.1983), 30-18-1-2, 479 59 3.
BCA, (11.04.1983), 30-18-1-2, 479 59 3.
BCA, (11.07.1996), 30-18-1-2, 851 856 1.
BCA, (11.08.1995), 30-18-1-2, 819 735 4.
BCA, (11.09.1963), 30-18-1-2, 168 13 18.
BCA, (11.09.1975), 30-18-1-2, 340 70 19.
BCA, (11.11.1966), 30-18-1-2, 200 78 18.
BCA, (11.12.1992), 30-18-1-2, 734 399 3.
BCA, (11.2.1981), 30-18-1-2, 416 236 5.
BCA, (12.01.1965), 30-18-1-2, 183 2 17.
BCA, (12.01.1990), 30-18-1-2, 642 5 9.
BCA, (12.02.1964), 30-18-1-2, 175 11 20.
BCA, (12.03.1973), 30-18-1-2, 296 21 14.
BCA, (12.03.1999), 989 342 2.
BCA, (12.06.1965), 30-18-1-2, 186 33 1.
BCA, (12.06.1965), 30-18-1-2, 186 33 2.
BCA, (12.08.1966), 30-18-1-2, 198 54 10.
BCA, (12.08.1997), 30-18-1-2, 892 14 6.
BCA, (12.09.1994), 30-18-1-2, 789 619 2.
BCA, (12.10.1993), 30-18-1-2, 759 501 6.
BCA, (12.11.1968), 30-18-1-2, 227 82 1.
BCA, (12.11.1985), 30-18-1-2, 542 416 1.
BCA, (12.12.1976), , 30-18-1-2, 363 183 10.

BCA, (12.9.1991), 30-18-1-2, 690 225 1.

BCA, (13.01.1972), 30-18-1-2, 276 1 20.

BCA, (13.05.1970), 30-18-1-2, 249 31 10

BCA, (13.06.1966), 30-18-1-2, 196 41 12.

BCA, (13.06.1974), 30-18-1-2, 317 43 11.

BCA, (13.06.1974), 30-18-1-2, 317 43 12.

BCA, (13.07.1998), 944 202 2.

BCA, (13.09.1971), 30-18-1-2, 271 68 16.

BCA, (13.09.1972), 30-18-1-2, 287 68 4.

BCA, (13.10.1973), 30-18-1-2, 306 83 8.

BCA, (13.11.1975), 30-18-1-2, 342 84 5.

BCA, (13.12.1996), 30-18-1-2, 866 920 1.

BCA, (14.02.1969), 30-18-1-2, 230 10 17.

BCA, (14.02.1969), 30-18-1-2, 230 13 7.

BCA, (14.02.1970), 30-18-1-2, 246 14 13.

BCA, (14.02.1991), 30-18-1-2, 675, 154, 7.

BCA, (14.03.1966), 30-18-1-2, 193 18 5.

BCA, (14.04.1989), 30-18-1-2, 621 822 8.

BCA, (14.05.1998), 934 163 2.

BCA, (14.05.1998), 934 163 9.

BCA, (14.08.1968), 30-18-1-2, 223 61 9.

BCA, (14.09.1963), 30-18-1-2, 174 58 8.

BCA, (14.09.1964), 30-18-1-2, 180 55 18.

BCA, (14.10.1964), 30-18-1-2, 181 64 1.

BCA, (14.10.1972), 30-18-1-2, 289 79 3.

BCA, (14.10.1972), 30-18-1-2, 289 79 4.

BCA, (14.12.1979), 30-18-1-2, 382 279 6.

BCA, (14.12.1979), 30-18-1-2, 382 279 7.

BCA, (14.12.1979), 30-18-1-2, 382 279 8.

BCA, (15.01.1974), 30-18-1-2, 310 4 3.

BCA, (15.01.1982), 30-18-1-2, 443 419 3.

BCA, (15.02.1972), 30-18-1-2, 278 10 15.

BCA, (15.02.1972), 30-18-1-2, 278 10 18.

BCA, (15.02.1974), 30-18-1-2, 311 7 20.

BCA, (15.02.1993), 30-18-1-2, 741 425 5.

BCA, (15.03.1985), 30-18-1-2, 527 335 8.

BCA, (15.06.1995), 30-18-1-2, 813 713 3.

BCA, (15.07.1972), 30-18-1-2, 284 51 13.

BCA, (15.08.1973), 30-18-1-2, 304 67 13.

BCA, (15.08.1974), 30-18-1-2, 318 53 11.

BCA, (15.09.1966), 30-18-1-2, 199 64 14.

BCA, (15.09.1970) , 30-18-1-2, 256 65 15.

BCA, (15.09.1970), 30-18-1-2, 256 66 1.

BCA, (15.09.1972), 30-18-1-2, 287 71 17.

BCA, (15.09.1972), 30-18-1-2, 288 72 10.

BCA, (15.09.1972), 30-18-1-2, 288 72 11.

BCA, (15.10.1982), , 30-18-1-2, 462 546 2.

BCA, (15.10.1984), 30-18-1-2, 518 27 7.

BCA, (15.11.1962), 30-18-1-2, 167 51 15.

BCA, (15.11.1962), 30-18-1-2, 167 51 15.

BCA, (15.11.1962), 30-18-1-2, 167 52 15.
BCA, (15.11.1962), 30-18-1-2, 167 52 9.
BCA, (15.11.1971), 30-18-1-2, 274 84 3.
BCA, (16.01.1963), 30-18-1-2, 168 2 19.
BCA, (16.02.1979), 30-18-1-2, 377 209 12.
BCA, (16.05.1969), 30-18-1-2, 234 33 17.
BCA, (16.05.1974), 30-18-1-2, 314 30 18.
BCA, (16.05.1974), 30-18-1-2, 314 30 8
BCA, (16.05.1974), 30-18-1-2, 314 30 8.
BCA, (16.06.1995), 30-18-1-2, 813 714 4.
BCA, (16.07.1970), 30-18-1-2, 253 49 6.
BCA, (16.07.1970), 30-18-1-2, 253 49 8
BCA, (16.07.1978), 30-18-1-2, 374 155 5.
BCA, (16.07.1996), 30-18-1-2, 851 857 8.
BCA, (16.08.1968), 30-18-1-2, 223 62 3.
BCA, (16.08.1977), 30-18-1-2, 366 41 8.
BCA, (16.08.1977), 30-18-1-2, 366 42 17
BCA, (16.08.1977), 30-18-1-2, 366 42 18.
BCA, (16.08.1977), 30-18-1-2, 366 42 20.
BCA, (16.08.1977), 30-18-1-2, 366 42 20.
BCA, (16.08.1977), 30-18-1-2, 366 43 11.
BCA, (16.09.1976), 30-18-1-2, 358 161 9.
BCA, (16.09.1976), 30-18-1-2, 358 165 14.
BCA, (16.11.1983), 30-18-1-2, 496 150 2.
BCA, (17.02.1968), 30-18-1-2, 216 15 14.

BCA, (17.02.1968), 30-18-1-2, 216 15 15.
BCA, (17.02.1972), 30-18-1-2, 278 13 5.
BCA, (17.02.1997), 30-18-1-2, 870 936 5.
BCA, (17.05.1965), 30-18-1-2, 186 27 12.
BCA, (17.05.1971), 30-18-1-2, 266 33 6.
BCA, (17.05.1973), 30-18-1-2, 299 39 4.
BCA, (17.05.1973), 30-18-1-2, 299 39 8.
BCA, (17.06.1994), 30-18-1-2, 781 591 2.
BCA, (17.09.1999), 1011 424 6.
BCA, (17.09.1999), 1011 424 7.
BCA, (17.10.1968), 30-18-1-2, 226 75 13.
BCA, (17.10.1994), 30-18-1-2, 794 635 2.
BCA, (17.12.1966), 30-18-1-2, 201 87 4.
BCA, (18.02.1974), 30-18-1-2, 311 9 5.
BCA, (18.03.1968), 30-18-1-2, 216 19 16.
BCA, (18.03.1990), 30-18-1-2, 648, 32, 6.
BCA, (18.03.1993), 30-18-1-2, 743 437 3.
BCA, (18.04.1970), 30-18-1-2, 249 27 6.
BCA, (18.04.1980), 30-18-1-2, 393 74 3.
BCA, (18.05.1968), 30-18-1-2, 219 35 18.
BCA, (18.05.1970), 30-18-1-2, 250 35 12.
BCA, (18.05.1993), 30-18-1-2, 747 453 2.
BCA, (18.05.1994), 30-18-1-2, 777 574 9.
BCA, (18.05.1994), 30-18-1-2, 777 574 5.
BCA, (18.06.1968), 30-18-1-2, 221 43 16.

BCA, (18.07.1963), 30-18-1-2, 171 38 13.
BCA, (18.07.1969), 30-18-1-2, 237 48 14.
BCA, (18.07.1991), 30-18-1-2, 685 206 6.
BCA, (18.09.1970), 30-18-1-2, 256 64 4.
BCA, (18.09.1970), 30-18-1-2, 256 65 14.
BCA, (18.09.1970), 30-18-1-2, 257 67 13.
BCA, (18.09.1970), 30-18-1-2, 257 67 14.
BCA, (18.09.1975), 30-18-1-2, 341 79 5.
BCA, (18.10.1971), 30-18-1-2, 272 75 9.
BCA, (18.11.1972), 30-18-1-2, 290 84 20.
BCA, (18.11.1985), 30-18-1-2, 542 416 9.
BCA, (18.11.1985), 30-18-1-2, 542 416 8.
BCA, (18.11.1985), 30-18-1-2, 542 416 9.
BCA, (19.02.1968), 30-18-1-2, 215 5 12.
BCA, (19.02.1980), 30-18-1-2, 388 38 5.
BCA, (19.02.1990), 30-18-1-2, 644 16 8.
BCA, (19.03.1966), 30-18-1-2, 194 21 6.
BCA, (19.06.1969), 30-18-1-2, 235 41 11.
BCA, (19.07.1968), 30-18-1-2, 223 57 17.
BCA, (19.08.1963), 30-18-1-2, 172 44 12.
BCA, (19.08.1971), 30-18-1-2, 270 59 16.
BCA, (19.08.1971), 30-18-1-2, 270 59 4.
BCA, (19.08.1972), 30-18-1-2, 286 64 14.
BCA, (19.08.1972), 30-18-1-2, 286 64 15.
BCA, (19.09.1967), 30-18-1-2, 211 67 17.

BCA, (19.09.1977), 30-18-1-2, 368 62 6.

BCA, (20.02.1973), 30-18-1-2, 294 13 20.

BCA, (20.03.1971), 30-18-1-2, 263 18 10.

BCA, (20.03.1971), 30-18-1-2, 263 18 9.

BCA, (20.03.1973), 30-18-1-2, 295 14 2.

BCA, (20.03.1985), 30-18-1-2, 527 337 4.

BCA, (20.05.1975), 30-18-1-2, 333 39 11.

BCA, (20.05.1976), 30-18-1-2, 354 141 12.

BCA, (20.06.1969), 30-18-1-2, 235 42 14.

BCA, (20.06.1973), 30-18-1-2, 302 59 20.

BCA, (20.07.1973), , 30-18-1-2, 302 60 1.

BCA, (20.07.1973), 30-18-1-2, 302 60 2.

BCA, (20.09.1984), 30-18-1-2, 517 265 10.

BCA, (20.10.1995), 30-18-1-2, 825 761 6.

BCA, (20.11.1972), 30-18-1-2, 290 85 8.

BCA, (20.11.1972), 30-18-1-2, 290 86 9.

BCA, (20.12.1990), 30-18-1-2, 669, 133, 8.

BCA, (20.12.1995) 30-18-1-2, 834 791 1.

BCA, (20.12.1995), 30-18-1-2, 834 791 6.

BCA, (21.01.1974), 30-18-1-2, 311 5 5.

BCA, (21.01.1983), 30-18-1-2, 470 11 5.

BCA, (21.02.1979), 30-18-1-2, 377 210 16.

BCA, (21.04.1967), 30-18-1-2, 205 27 6.

BCA, (21.04.1971), 30-18-1-2, 264 22 20.

BCA, (21.04.1983),30-18-1-2, 478 56 10.

BCA, (21.06.1973), 30-18-1-2, 301 51 16.
BCA, (21.06.1973), 30-18-1-2, 301 51 18.
BCA, (21.06.1973), 30-18-1-2, 301 51 2.
BCA, (21.06.1983), 30-18-1-2, 483 87 8.
BCA, (21.07.1966), 30-18-1-2, 197 52 9.
BCA, (21.07.1999), 1006 402 2.
BCA, (21.09.1978), 30-18-1-2, 376 181 11.
BCA, (21.10.1969), 30-18-1-2, 241 70 15.
BCA, (21.10.1969), 30-18-1-2, 241 70 16.
BCA, (21.11.1964), 30-18-1-2, 181 71 13.
BCA, (22.01.1996), 30-18-1-2, 837 802 4.
BCA, (22.04.1965), 30-18-1-2, 186 25 9.
BCA, (22.04.1974), 30-18-1-2, 313 24 16.
BCA, (22.04.1974), 30-18-1-2, 313 24 17.
BCA, (22.04.1975), 30-18-1-2, 331 30 11.
BCA, (22.05.1973), 30-18-1-2, 299 40 5.
BCA, (22.05.1973), 30-18-1-2, 299 40 7.
BCA, (22.05.1973), 30-18-1-2, 299 41 7.
BCA, (22.06.1970), 30-18-1-2, 252 43 11
BCA, (22.07.1999), 1006 403 6.
BCA, (22.08.1979), , 30-18-1-2, 380 251 8.
BCA, (22.08.1980), 30-18-1-2, 404 152 5.
BCA, (22.11.1993), 30-18-1-2, 762 513 4.
BCA, (22.11.1993), 30-18-1-2, 762 513 4.
BCA, (23.01.1967), 30-18-1-2, 202 5 17.

BCA, (23.01.1976), 30-18-1-2, 346 102 16.

BCA, (23.05.1975), 30-18-1-2, 333 37 8.

BCA, (23.07.1973), 30-18-1-2, 303 64 10.

BCA, (23.08.1993), 30-18-1-2, 754 484 10.

BCA, (23.08.1993), 30-18-1-2, 754 484 10.

BCA, (23.09.1972), 30-18-1-2, 288 74 20.

BCA, (23.09.1972), 30-18-1-2, 288 74 3.

BCA, (23.09.1990), 30-18-1-2, 661 96 1.

BCA, (23.10.1970), 30-18-1-2, 257 72 9.

BCA, (23.12.1998), 970 292 2.

BCA, (23.12.1998), 970 298 3.

BCA, (23.12.1998), 970 299 1.

BCA, (23.12.1998). 970 299 2.

BCA, (24.01.1963), 30-18-1-2, 168 5 11.

BCA, (24.04.1968), 30-18-1-2, 219 33 10.

BCA, (24.04.1975), 30-18-1-2, 331 31 11.

BCA, (24.06.1990), 30-18-1-2, 654 62 5.

BCA, (24.07.1972), 30-18-1-2, 285 54 11.

BCA, (24.07.1972), 30-18-1-2, 285 54 12.

BCA, (24.08.1965), 30-18-1-2, 188 52 6.

BCA, (24.09.1969), 30-18-1-2, 240 65 6.

BCA, (24.09.1979), 30-18-1-2, 381 263 18.

BCA, (24.10.1970), 30-18-1-2, 258 74 19

BCA, (24.11.1971), 30-18-1-2, 274 86 12.

BCA, (24.11.1997), 30-18-1-2, 909 73 10.

BCA, (24.8.1993), 30-18-1-2, 755 485 1.

BCA, (25.02.1974), 30-18-1-2, 311 12 7.

BCA, (25.02.1974), 30-18-1-2, 312 14 8.

BCA, (25.03.1998), 929 140 2.

BCA, (25.04.1972), 30-18-1-2, 281 36 17.

BCA, (25.04.1972), 30-18-1-2, 281 36 18.

BCA, (25.05.1974), 30-18-1-2, 315 35 1.

BCA, (25.11.1970), 30-18-1-2, 260 86 1.

BCA, (25.9.1997), 30-18-1-2, 899 40 5.

BCA, (26.01.1966), 30-18-1-2, 192 5 20.

BCA, (26.01.1966), 30-18-1-2, 192 6 7.

BCA, (26.01.1972), 30-18-1-2, 277 7 7.

BCA, (26.01.1973), , 30-18-1-2, 293 3 10.

BCA, (26.01.1995), 30-18-1-2, 803 668 6.

BCA, (26.02.1972), 30-18-1-2, 279 18 7.

BCA, (26.02.1998), 921 109 3.

BCA, (26.03.1976), 30-18-1-2, 352 132 14.

BCA, (26.03.1976), 30-18-1-2, 352 132 15.

BCA, (26.05.1972), 30-18-1-2, 282 43 11.

BCA, (26.06.1970), 30-18-1-2, 252 45 10.

BCA, (26.06.1970), 30-18-1-2, 252 45 9.

BCA, (26.07.1963), 30-18-1-2, 171 40 7.

BCA, (26.08.1963), 30-18-1-2, 172 46 16.

BCA, (26.11.1982), , 30-18-1-2, 465 565 6.

BCA, (26.11.1985), 30-18-1-2, 543 420 9.

BCA, (26.11.1989), 30-18-1-2, 638 905 8.

BCA, (26.12.1978), 30-18-1-2, 377 204 3.

BCA, (27.01.1968), 30-18-1-2, 215 5 11.

BCA, (27.01.1968), 30-18-1-2, 215 7 11.

BCA, (27.02.1967), 30-18-1-2, 203 16 9.

BCA, (27.02.1970), 30-18-1-2, 247 16 3.

BCA, (27.02.1978), 30-18-1-2, 369 90 5.

BCA, (27.02.1979), 30-18-1-2, 378 215 4.

BCA, (27.03.1973), 30-18-1-2, 297 27 15.

BCA, (27.03.1973), 30-18-1-2, 297 27 16.

BCA, (27.03.1984), 30-18-1-2, 504 195 7.

BCA, (27.03.1984), 30-18-1-2, 504 195 8.

BCA, (27.04.1978), 30-18-1-2, 372 125 14

BCA, (27.07.1967), 30-18-1-2, 209 55 7.

BCA, (27.08.1999), 1008 411 1.

BCA, (27.09.1974), 30-18-1-2, 320 64 16.

BCA, (27.11.1973), 30-18-1-2, 307 95 14.

BCA, (27.11.1973), 30-18-1-2, 307 95 6.

BCA, (27.11.1978), 30-18-1-2, 377 196 1.

BCA, (27.11.1978), 30-18-1-2, 377 200 12.

BCA, (27.12.1972), 30-18-1-2, 292 98 1.

BCA, (27.12.1972), 30-18-1-2, 292 98 3

BCA, (27.12.1978), 30-18-1-2, 377 206 5.

BCA, (28.01.1976), 30-18-1-2, 346 105 18.

BCA, (28.02 1973), 30-18-1-2, 295 17 17.

BCA, (28.02.1973), 30-18-1-2, 295 16 19.

BCA, (28.02.1977), 30-18-1-2, 364 15 9.

BCA, (28.03.1969), 30-18-1-2, 231 21 6.

BCA, (28.03.1969), 30-18-1-2, 231 21 7.

BCA, (28.03.1996), 30-18-1-2, 840 815 3.

BCA, (28.04.1967), 30-18-1-2, 206 33 16.

BCA, (28.04.1980), 30-18-1-2, 394 80 3

BCA, (28.05.1970), 30-18-1-2, 251 38 2.

BCA, (28.05.1979), 230-18-1-2, 380 252 20.

BCA, (28.05.1979), 30-18-1-2, 380 246 8.

BCA, (28.07.1969), 30-18-1-2, 238 55 14.

BCA, (28.08.1964), 30-18-1-2, 180 51 1.

BCA, (28.08.1967), 30-18-1-2, 210 61 8.

BCA, (28.09.1975), 30-18-1-2, 340 74 16.

BCA, (28.10.1991), 30-18-1-2, 696 243 2.

BCA, (29.01.1969), 30-18-1-2, 230 9 17.

BCA, (29.02.1972), 30-18-1-2, 279 20 1.

BCA, (29.06.1974), 30-18-1-2, 320 64 21.

BCA, (29.06.1998), 940 189 6.

BCA, (29.06.1998), 941 193 2.

BCA, (29.08.1968), 30-18-1-2, 224 66 13.

BCA, (29.08.1968), 30-18-1-2, 224 65 7.

BCA, (29.08.1968), 30-18-1-2, 224 65 8.

BCA, (29.11.1963), 30-18-1-2, 174 60 8.

BCA, (29.11.1993), 30-18-1-2, 762 514 5.

BCA, (29.11.1993),30-18-1-2, 762 514 5.

BCA, (30.01.1965), 30-18-1-2, 183 7 15.

BCA, (30.03.1995), 30-18-1-2, 808 686 5.

BCA, (30.04.1968), 30-18-1-2, 219 32 13.

BCA, (30.04.1995), 30-18-1-2, 809 695 10.

BCA, (30.04.1995), 30-18-1-2, 809 695 5.

BCA, (30.05.1967), 30-18-1-2, 207 39 17.

BCA, (30.05.1994), 30-18-1-2, 779 580 9.

BCA, (30.05.1994), 30-18-1-2, 779 584 5.

BCA, (30.06.1964), 30-18-1-2, 179 37 6.

BCA, (30.07.1997), 30-18-1-2, 889 5 1.

BCA, (30.09.1963), 30-18-1-2, 173 51 6.

BCA, (30.09.1999), 1018 449 4.

BCA, (30.11.1965), 30-18-1-2, 190 69 3.

BCA, (30.12.1970), 30-18-1-2, 260 90 12.

BCA, (30.12.1971), 30-18-1-2, 275 92 18

BCA, (30.12.1971), 30-18-1-2, 275 92 19.

BCA, (30.12.1993), 30-18-1-2, 766 530 1.

BCA, (31.01.1972), 30-18-1-2, 277 7 14.

BCA, (31.01.1973), 30-18-1-2, 293 5 14.

BCA, (31.01.1975), 30-18-1-2, 325 8 15.

BCA, (31.01.1991), 30-18-1-2, 674 148 6.

BCA, (31.03.1967), 30-18-1-2, 205 24 14.

BCA, (31.03.1978), 30-18-1-2, 371 114 19.

BCA, (31.03.1994), 30-18-1-2, 773 557 9.

BCA, (31.05.1971), 30-18-1-2, 267 38 4.

BCA, (31.05.1972), 30-18-1-2, 282 43 20.

BCA, (31.07.1971), 30-18-1-2, 269 55 1.

BCA, (31.10.1963), 30-18-1-2, 174 56 1.

BCA, (31.10.1963), 30-18-1-2, 174 56 2.

BCA, (7.8.1991), 30-18-1-2, 686 209 9.

BCA, 30-18-1-2, 286 64 16.

BCA, 30-18-1-2, 373 143 19.

BCA,(27.07.1967), 30-18-01, 209 55 7.

BCA,(16.08.1977), 30-18-1-2, 366 42 16.

BCA,(20.09.1988), 30-18-1-2, 607 752 8.

BCA,(20.09.1988), 30-18-1-2, 607 752 8.

BCA,(27.05.1998), 936 170 1.

Akşam, 25 Ağustos 1955.

Akşam, 23 Eylül 1955.

Yeni Asır, 17 Aralık 1942.

Akbulut, Kerem, “11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisine Bir Bakış”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*”, Sayı 27, 2005.

Akçam, Taner, “*Hızla Türkiyeleşiyoruz, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*”, Nuri bilgin (hzl), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1997.

Akıncı, Abdulvahap, “Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Nisan 2014.

Ataş, Ersan, “*Yıldırım Akbulut Hükümeti*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi SBE. 2019.

Ayhan İzmirli, Lale, “Çözölemeyen Problem ; Cemaat (Azınlık) Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmesi” , *TEMAS Akademi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Ocak 2018.

- Balcı, Deniz, “*Türk Anayasalarında Yurttaşlık Kavramı*”, (Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi SBE, 2016.
- Batur, Bülent, “*Türkiye Cumhuriyeti’nde Vatandaşlıktan Çıkarma ve Vatandaşlığa Kabul (1923-1950)*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi TİTE, 2014.
- Belge, Murat, “Yeni Birlik Biçimleri ve Azınlıklar” *Birikim Dergisi*, Sayı: 71-72, Mart-Nisan 1995.
- Bora, Tanıl, “*Cereyanlar, Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*”, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Bulut, Nihal, “Türkiye’de Temel Hak Ve Özgürlüklerin Gelişimi Açısından 1909 Anayasa Değişikliklerinin Önemi” *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1-2, 2008.
- Çakır, Ruşen, *Türkiye’nin Kürt Sorunu*, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.
- Çaymaz, Birol, *Türkiye’de Vatandaşlığın İnşası*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2019.
- Dündar, Can ve Çaplı, Bülent, *İsmet Paşa*, Can Yayınları, İstanbul, 2015.
- Düzenli, Kubilay, “*Yerel Yönetimler, Kent Ve Çevre Çalışmaları Bilim Dalı*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, 2020.
- Erhan, Çağrı ve Kızılırmak, Burça (ed.), *Kıbrıs Sorunu: Hukuksal İnceleme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2009.
- Ertem Barış, “12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri, (1971-1974)”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 14, 2018.
- Ertan, Mehmet, “Türkiye’de Siyasal Merkezin Dönüşümü: 1990’larda Merkez Sağ’ın Bölünmesi ve Düşüşü”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 45, Sayı 4, 2021.
- Fedayi, Cemal, “Adalet Partisinin Birinci Dönemi: 1961-1971”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Cilt 16, Sayı 57, 2012.
- Gökçe, Emrah Utku, “1974 Kıbrıs Krizinde CHP-MSP Koalisyon Hükümetinin Karar Alma Süreci” *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2018.

- Gökçen, Salim, “İki Darbe Arası Türk Demokrasisi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Dergisi*, Sayı 67, Güz 2020.
- Gökçen, Salim, “İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980)” , *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 67, 2020.
- Gürbüz, Âdem, “İbrahim ulvi yavuzun çalkantı ve korkunun bedeli romanlarında 1980 Öncesi Toplumsal Olaylar”, *Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 13, 2018.
- Kadioğlu, Ayşe, *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- Kadioğlu, Ahmet Selim, “Türk-İslam Sentezinin Oluşum ve Gelişim Süreci”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, Sayı 27, 2020.
- Karataş, Murat, “Türkiye’de Asker- Sivil Bağlamında 1971 Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Modeli Üzerine Bir Değerlendirme”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2019.
- Karpat, Kemal H., *Kısa Türkiye Tarihi*, Timaş Yayıncılık, İstanbul, 2021.
- Karpat, Kemal H., *Türk Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021.
- Kasaba, Reşat (ed.), *Modern Türkiye Tarihi 1839-2010*, Kitap Yayınevi, İstanbul,
- Kızılkaya, Ahmet, “1934 Olayları Bağlamında Yahudi Azınlık Sorunsalı”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 54, Sayı 1, Mart 2021.
- Kili, Suna ve Gözübüyük, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- Koca, Oğuzhan, “Ulus Devletin Kültürel Dışlayıcılığı: Anayasal Yurttaşlık Bağlamında Alevilerin Eşit Yurttaşlık Taleplerine Yönelik Bir Saha Araştırması”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, 2020.
- Korkut, Levent, “Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye’de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Yıl 2015.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye ’nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2021.

- Mumyalmaz, Alper (ed.), *Darbeler Tarihi Siyaseti Sosyolojisi*, Orion Yayınları, İstanbul, 2020.
- Nalbant, Fatma, “Türkiye’de Vatandaşlık Anlayışının Gelişimi”, *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi*, Bildiriler Kitabı I, 2014.
- Okutan, M. Çağatay, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul, 1995.
- Osmanağaoğlu, Cihan, “*Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyyetinin (vatandaşlığının) Gelişimi*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, 2004.
- Özalper, Mehmet, “Kıbrıs Meselesi’nin Yerel Basına Yansımaları (1950-1960): Vansesi Gazetesi Örneği”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı Van Özel Sayısı, 2021.
- Özer, Asuman ve Yıldırak Önk, Ürün, “Suskunluk Sarmalı Kuramı Çerçevesinde Türk Basını: Cem Karaca’nın Vatandaşlıktan Çıkarılması ve Dönüşü Haberleri”, *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 28, 2021.
- Paşa, Şükrü Berat, “*Yeni Türkiye’de Ulusal Kimlik İnşası*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi SBE, 2021.
- Polat, Ezgi Güzel, “*Anayasal Vatandaşlık*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, 2010.
- Pehlivan, Yavuz, “*Arap- İsrail Savaşlarının Türk Kamuoyuna Yansımaları (1948-1967)*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi AİİTE, 2006.
- Polat, Ezgi, “Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı,” *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 3, 2011.
- Sertoğlu, Mithat, “Osmanlı İmparatorluğunda Azınlık Meselesi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı, 32, Ekim 1987.

- Şaar, Cemil “*Vatandaşlık Kavramının ve Özellikle Gerçek Bağ Teorisinin Tarihi, Karşılaştırmalı ve Eleştirel Bir İncelemesi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, 2021.
- Şimşek, Halil, “Çanakkale Bağlamında 1934 Trakya Yahudi Olayları”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, Bahar 2009.
- Şimşir, Bilal N., “*Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*”, *C.I (Kasım 1922-Şubat 1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- Tan, Altan, *Kürt Sorunu*, Timaş Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2019.
- Türk Vatandaşlığı Kanunu, (1312 S.K.), *Resmî Gazete*, 11638, 11 2 1964.
- Üstel, Fisun, “*Makbul Vatandaşın Peşinde*”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Vahap Coşkun, “Cumhuriyet Anayasalarında Vatandaşlık”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı, 4, 2009.
- Vatansever, Müge, “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 12 Özel Sayı, 2010.
- Yeğen, Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim, İstanbul, 1999.
- Yılmaz, Duygu ve Konya Didem, “Cumhuriyet’in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu Ve Uygulamaları”, *Belgi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 17, 2022.
- Zorbay, Taner, “Tarihsel Bir Sorundan Uluslararası Bir Meseleye: Kürt Meselesi ve Türkiye”, *The Journal of Akademik Social Science Studies*, Sayı 55, 2017.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

EKLER

Ek 1: Vatandaşlıktan çıkarmaya ilişkin kararname örnekleri¹⁴⁶

T. C.
BASVEKALET
KANUNLAR VE KARARLAR
Yerlik Dairesi
Karar Sayısı
4
12717

KARARNAME

1

Bencebi bir memlekette mukim oldukları halde baş sereden fazla bir maddet Türk konsolosluklarında kendilerini tescil ettirmemiş olan illigik listede hüviyetleri yazılı (23) kişinin Türk vatandaşlığından askat edilmeleri; Dahiliye Vekâletinin 2/2/1960 tarihli ve 73111/06/2852-2205 sayılı yazısı üzerine, 1312 sayılı kanunun 10 uncu maddesine göre, İcra Vekilleri Heyetince 9 / 2 / 1960 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR VEKİLİ

[Signature]

Başvekele	Devlet Vekili ve Başv. Yardımcısı	Devlet Vekili	Devlet Vekili	Devlet Vekili
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
Adliye Vekili	Min. Müdafa	Dahiliye Vekili	Harbiye Vekili	Maîne Vekili
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
Mazir Vekili	Nafia Vekili	Ticaret Vekili ve ASKAR V. V.	Sa. ve İc. Naz. Vekili	Gün. ve Şah. Vekili
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
Ziraat Vekili	Misaklı Vekili	Çalışma Vekili ve Baş-Y. ve T. V.	Savnet Vekili	Baş-Y. ve T. Vekili
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
İmar ve İcra Vekili	Koordinasyon Vekili			
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>			

Değer No :
15-51
156

030 18 01 02 156 78 13

¹⁴⁶ BCA,(27.07.1967), 30-18-01, 209 55 7. ; BCA, (09.02.1960), 30-18-1-2, 154 78 14. ; BCA, (06.11.1966), 30-18-1-2, 213 82 18.

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ

KARARNAME

Sayı: 6/ 8584

Eld

İlişik listede kimlikleri yazılı 63 (altmış üç) kişinin Türk Vatandaşlığını kaybettikleri; İçişleri Bakanlığının 24/6/1967 tarih ve 3.73111/00-3.3136 sayılı yazısı üzerine, 11/2/1964 tarih ve 403 sayılı Kanunun 25 inci maddesinin (a) bendine göre, Bakanlar Kurulunca 27/7 /1967 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

030 18 01 202 55 7

Dosya No:

15-70

1101

Başbakan

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

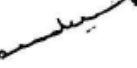
Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Adalet Bakanı

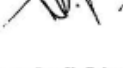
Millî Savunma Bakanı

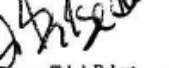
İçişleri Bakanı

Dışişleri Bakanı

Maliye Bakanı

Millî Eğitim Bakanı

Bayındırlık Bakanı

Ticaret Bakanı

Sağ. ve Sos. Y. Bakanı

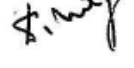
Gün. ve Tekel Bakanı

Deniz Bakanı

Ulaştırma Bakanı

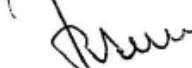
Çalışma Bakanı

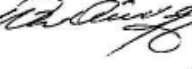
Sanayi Bakanı

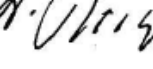
Enerji ve Tabii Kay. Bakanı

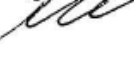
Turizm ve Tansım. Bakanı

İmar ve Taki. Bakanı

Köy İşleri Bakanı

/ 1967 T.C. RİHİLİ VE 6// SAYILI KARARNAMESİ KİDİR.

Kadın Başkonsolosluğuna

403 SAYILI KANUNUN 26 NİSİ MADDESİNİN (a) bendine göre

Vatandaşlığı Kaybettirme Listesi

Sıra No.	K Ü N Y E					NÜFUS KAYITLI OLDUĞU YER				Milleti	Oturduğu Yer	Doğum No.	Emniyet G. Md. Tarih ve No.	Konsolosluklar Tarih ve No.
	Adı ve Soyadı	Babasının Adı	Anasının Adı	D O C U M		İ l ç e	Mahalle	Sokak	Ev Kilit No. Sayfa					
1	Luna Nomer (Anatol)	Maziyeh	Gamla	Bursa	1928	İstanbul	Patib, Pınar	Hacıpaşa Mahallesi, 48/3-45R kütüğün 7 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.		Musevi	Kudüs	7811/823	22/6/1967 42144/13051 58784	11/10/1966 1656/828
2	Ayram Balandı	Harun	Masalto	İzmir	1946	Manisa	Milaz, Merkez, Musevi Mahallesi, 6/84 kütüğün 24 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1945	12/5/1967 42144/13134 65456	19/1/1967 4/8-67
3	Mese İsrail	Davi	Sinba	"	1913	İzmir	Güzelçay Mahallesi, 119/128 kütük, 304 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1926	6/4/1967 42144/12889 37820	9/9/1967 4/1468/792
4	David Ovadiya	Idya	Klara	İstanbul	1933	İstanbul	Patib, Karagözü, Karşıyaka'ı atik ali paşa Mahallesi, 24/155-156 kütük, 28 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1944	22/7/1966 1050/534	22/7/1966 1050/534
5	Hayin Viktor Yuda Maten	İlyas	Sara	Kunguncuk	1989	İstanbul	Kunduz, Kunguncuk Mahallesi, 7/12 kütüğün 9 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1933	22/7/1966 42144/12889 19414	4/10/1967 4/1058/574
6	Meyir Rikubay (Bahar)	Besiyon	Zefira	İstanbul	1946	İstanbul	Bayoğlu, Hasköy, Piri Mehmet paşa Mahallesi, 62/144 kütüğün ve 159 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1182	13/3/1967 42157/3380 87952	6/2/1967 4/21-67
7	Parla Vakıl	Yako	Rahel	"	1941	İstanbul	Bayoğlu, Hasköy, Kiremitçi Ahmet çelebi Mahallesi, 87/37 kütüğün, 614 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1181	13/3/1967 42144/12885 27850	28/7/1966 1158-643
8	Alağri Salem (Ball) Hayin	Dolea	"	İzmir	1928	İzmir	İstiklal Mahallesi, 114/83 kütük, 104 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1213	6/4/1967 42144/12895 37893	11/8/1966 1322-720
9	Maka Kakinazi	İsrail	Girayya	İzmir	1938	İzmir	İstiklal Mahallesi, 130/128 kütük, 467 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1221	6/4/1967 42144/12895 37893	4/7/1966 687/442
10	Moge Kakinazi	İsak	Rahel	"	1935	İzmir	Güzelçay Mahallesi, 119/80 kütük, 402 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	"	"	"
11	Ester Haphezeiler	Hayin	Sunbul	"	1930	İzmir	İsaçık Mahallesi, 130/265 kütük, 348 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1243	7/4/1967 42144/13070 36313	28/10/1966 1596/838
12	Kaden Bucuk	Mose	Ragel	"	1938	İzmir	Güzelçay Mahallesi, 119/128 kütük, ve 503 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1234	7/4/1967 42144/12864 36305	4/7/1966 4/888-443
13	İsidor İlgezdi	Migon	Kaden	"	1934	İzmir	Tire, Yahudi Mahallesi, 41/40 kütük, 315 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	"	"	"
14	Rafael Tahumi	Nesim	Parla	"	1935	İzmir	Güzelçay Mahallesi, 117/146 kütük, 180 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1237	7/4/1967 42144/12821 36295	27/7/1966 4/1151-612
15	Kevork Magerian	Channas	Horuma	Karabük	1930/1906	Aydın	İğneci Mahallesi, 5/41 kütük, 91 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	781	6/10/1966 41929/260 117049	8/5/1967 4/168-67
16	Yako Rahamin Uluğar	Ayram	Romola	İzmir	1926	İzmir	İstiklal Mahallesi, 130/2 kütüğün ; 337 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	813	7/4/1967 42144/12855 36311	22/9/1966 4/1530-222
17	Migon Yakosi	Chil İsrail	Dudu	İstanbul	1931	İstanbul	Bayoğlu, Hasköy, Hacıgazi Mahallesi, /Abaçlar sokak, 34/19 kütüğün 50 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	995	7/4/1967 42157/1333 36316	11/8/1966 4/1382/137
18	Laya Hakan Tekin (Domna)	Rafael	Merkada	"	1930	İstanbul	Bayoğlu, Hasköy, Şaban Mahallesi, Paray Arçık sokak, 8/1 yeni 137 kütüğün 56 sayılı evinde kayıtlıdır.			"	"	1205	31/3/1967 42157/1250 36333	22/3/1967 4/205-67
19	Mısır Rukhbeasani Nesim	Vida	"	"	1939	İstanbul	Hacıpaşa, Çarşı, Şekerçioğlu Mahallesi, 15/67 kütüğün 9 sayılı evinde kayıtlıdır.			"	"	1281	5/6/1967 42144/13101 64579	7/12/1966 4/1728/884
20	Rafika Katen	Ayram	Domna	"	1921-1919	İstanbul	Bayoğlu, Hasköy, Şurucu Mahallesi, Abacı sokak, 7/4 yeni 115 kütüğün 6 sayılı evinde kayıtlıdır.			"	"	1187	20/3/1967 42134/12850 31333	24/5/1967 4/22-67
21	Sultane Kutlu	Hayin	Coya	Tire	1927	İzmir	Tire, Yahudi Mahallesi, 33/27 kütüğün 38 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1189	20/3/1967 42144/12847 31394	23/8/1967 4/210/67
22	Rosa Büberoğlu	Şimşil	Rikaga	Çanakkale	1928	İzmir	Çanakkale, Merkez, Musevi Mahallesi, 1/110 kütüğün 2 sayılı evinde kayıtlıdır.			"	"	1186	12/3/1967 42144/12847 31394	24/5/1967 216/67
23	İsak Bonfis	Sabatay	Ester	Manisa	1939	İzmir	Manisa, Musevi Mahallesi, 19/3 kütüğün 4 sayılı evinde kayıtlıdır.			"	"	"	"	"
24	İsak Zaima	Sintov	Esterya	İstanbul	1927	İstanbul	Bayoğlu, Hasköy, Şaban Mahallesi, /Abaçlar sokak, 44/88 kütüğün 11 sayılı evinde kayıtlıdır.			"	"	1260	16/5/1967 42157/2228 42302	28/3/1962 140/60
25	Yako Büberoğlu	Manabim	Masalto	Tire	1926	İzmir	Tire, Yahudi Mahallesi, 14/44 kütük, 96 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	5476	12/5/1967 42157/14042 58493	22/8/1966 700/403
26	Ester Levi (Damiyel) Ayram	Masalto	İstanbul	1934-1932	İstanbul	Manisa, Çarşı Mahallesi, 42-1/430 kütüğün 102 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.				"	"	1373	24/3/1967 42144/12850 58385	11/8/1966 gün 1316/724
27	Ayram Bitren	Yasef	Ester	İstanbul	1938	İstanbul	Manisa, Çarşı Mahallesi, 42-1/430 kütüğün 102 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1374	24/3/1967 42144/12850 58385	3/5/1966 303/335
28	Viktorya Kart	Yako	Kaden	İzmir	928	İzmir	Tire, Yahudi Mahallesi, 14/51 kütük, 114 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1091	16/5/1967 42157/2228 42302	4/8/1966 4/1151-612
29	Veresal Akgeti	Aron	Klara	İstanbul	1938	İstanbul	Patib, Pınar, Hollanda, Trampetci sokak, 50/6125 kütüğün 1 sayılı evinde kayıtlıdır.			"	"	1371	28/5/1967 42144/12861 58785	22/7/1966 1081/566
30	Vida Kahan	Ayram	Domna	"	1930	İstanbul	Manisa, Çarşı Mahallesi, 42-1/430 kütüğün 102 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1365	22/8/1967 42144/12850 58385	22/7/1966 1081/566
31	Sara Franko	David	Klara	"	1938	İstanbul	Manisa, Çarşı Mahallesi, 42-1/430 kütüğün 102 sayılı evi üzerine kayıtlıdır.			"	"	1366	22/8/1967 42144/12850 58385	1/7/1966 1158/643

Doğruşu...

1964 D.M.D. İ. Mathem

/ / 1967 tarihli 6/ sayılı kararname ekidir.

Vatandaşlığı Kaybettiirme Listesi

403 sayılı kanunun 35 nci maddesinin (a) bendi
uyarınca

Sıra No.	K U N Y E			D O C U M		NÜFUSA KAYITLI OLDUĞU YER				Milleti	Onduğu Yr	Doğm No.	Emniyet G. Md. Tarih ve No.	Konsolosluklar Tarih ve No.
	Adı ve Soyadı	Babasının Adı	Anasının Adı	Yeri	Tammi	İ l l e	Mahalle	Sokak	Ev Kurum No. Sayfa					
32	Yegua Hâbîp Levi	Migon	Perla	İstanbul	1340	İstanbul, Beşiktaş, Ortaköy, 651 sokak, 14/21 kütüğün 34 sayılı evi	Üsküdar			Musevi	Kudüs	73111/1454	12/5/1967 42144/13107 55478	14/11/1966 B-4/1947/854
33	Sünbül Sigura (Kurudo)	Isak	Greasya	İzmir	1332	İzmir, Güzelçay, Mahallesi, 117/101 kütüğün 108 sayılı evinde				"	"	1332	12/5/1967 42144/12870 55478	20/1/1967 B-4/8-67
34	Deniyel Çokduyan	Avram Çukureleşke	Reyna	Bursa	1931	Bursa ili, Daire 12, 38/8 kütüğün 16 sayılı evinde				"	"	1388	5/6/1967 42144/13148 64593	2/2/1967 B-4/65-67
35	İlyaszer Haligva (Brink g)	Sameel aali tahsh Sami	Viktorya	İstanbul	1938	İstanbul, Beyoğlu, Hasköy, bucağı, Kiremitçi Ahmet Çelebi Mahallesi, Karvi Sığmen sokak, 27/22 kütüğün 114 sayılı evi	Musevi, tahsh İslam,			"	"	1390	5/6/1967 42144/10887 64593	16/11/1966 576/281
36	Günaydın Ragıp	Mahmet Ragıp	Fatma Leman	"	1926	İstanbul, Beşiktaş, Akmerutköy, Mahallesi, 40/97 kütük, ve 30 sayılı evinde	"			"	Ş i K A G	73116/698	6/4/1967 42144/13114 yasığma yok	21/1/1967
37	Mahmet İrfan Görevin	İbrahim Cevdet	Fatma Mediha	"	1941-1339	İstanbul, Eyyup, Fethiye Mahallesi, 16/1-11 kütüğün 23 sayılı evi	"			"	"	596	" " "	7/4/1967 216/125
38	Masif Yavruyan	Ayşak	Yeremmi	"	1989	İstanbul, Beşiktaş, Akmerutköy Mahallesi, 31/91 kütüğün 7 sayılı evi	"			"	"	73111/297	12/5/1967 42144/13114 55478	17/1/1967 30/125
39	Rahmi Soyuganç	İsmail	Ayşe	Pazarlık	1931	Eskişehir, Merkez, Arifiye Mahallesi, 19/71 kütüğün 12 sayılı evinde	İslam			"	"	73116/588	Em.ile yasığma yok	20/3/1967 177-88
40	Todora Peterson	Yorgi	Evdokiya	İstanbul	1927	İstanbul, Kadıköy, Rıhtım, Mahallesi, 13/3 kütüğün 2/5 sayılı evi	Rum-O;			"	"	73111/1283	" "	20/3/1967 176/97
41	Şenat Ali Turgut Uluğ	Mahmut Ragıp	Zahne Fehide	"	1335/1333	İstanbul, Beşiktaş, Beşiktaş, Akmerutköy Mahallesi, 19/71 kütüğün 12 sayılı evinde	İslam			"	"	73116/593	15/4/1967 51131/138 42293	18/5/1967 534-382-888
42	Şenat Ali Turgut Uluğ	Ali Şenat	Nozhat	Yığılköy	1935	İstanbul, Beşiktaş, Valide Fatik Mahallesi, Tökke Çm Sokak, 30/1-11 kütüğün 8 sayılı evinde	"			"	"	613	Em.ile yasığma yok	14/4/1967 223/129
43	Vakıf Arslan	Malla Şenat	Ümmü Kamal	Kobe	1941	İstanbul, Eminönü, Kobe Konsoloslugu, 7/6 kütüğün 10 sayılı evinde	"			"	"	593	" "	20/3/1967 194-108-3658
44	Enriye Arslan	Miracah Mecit	Katice	Yokyo	1931	aynı hamde kayıtlıdır.	"			"	"	"	" "	" "
45	Cemil Paşalınmaz	Zekerriya	Verdi	Mardin	1940	Mardin, Nispetin Mahallesi, 19/7 kütüğün 96 sayılı evi	Şirvanî Kadın			"	Halap	73111/1141	Em.ile yasığma yok	27/2/1967 gün ve 322/61
46	Hanna Kebek	Abdullahat	Nazliye	"	1941	Mardin, Şer Mahallesi, 21/215 kütüğün ve 10 sayılı evi	Ölidanî			"	"	1390	" "	27/2/1967 322/61-30
47	Rafael Karako	Yako	Sarina	Aydın	1335	İzmir, Güzelçay, Mahallesi, 134/75 kütüğün, 378 sayılı evi	Musevi			"	Kudüs	1314	6/4/1967 42144/13140 37894	9/5/1967 171/67
48	Niyama Karako	Mehmetim	Benevida	Çanakkale	1926	aynı hamde kayıtlıdır.	"			"	"	"	" "	" "
49	Pirag Alaluf	Bensiyon	Kaden	İzmir	1327	İzmir, Güzelçay, Mahallesi, 117/200 kütük, ve 303 sayılı evi	"			"	"	1220	6/4/1967 42144/12808 37522	10/5/1967 181/67
50	Klara Alaluf	Yako	Rahel	İzmir	1322	aynı hamde kayıtlıdır.	"			"	"	"	" "	" "
51	Yako Ksreil	Mose	Keterula	"	1941	İzmir, Güzelçay, Mahallesi, 119/133 kütük, 508 sayılı evi	"			"	"	2340	17/4/1967 42144/13063 38309	9/5/1967 173/67
52	Rosa Benyeg	Zaher	Kaden	"	1933	İzmir, Güzelçay, Mahallesi, 124/71 kütüğün 877 sayılı evinde	"			"	"	1311	6/4/1967 42144/12863 37815	9/5/1967 178/67
53	İbrahim Alber Saon	Elivart	Korina	Barut	1948	İstanbul, Beyoğlu, Hasköy, Abdülmecid Mah. 44/17 kütüğün 110 sayılı evinde	"			"	Barut	1261	Em.ile yasığma yok	11/4/1967 111
54	Onmas Vart Manukyan	Bağdasar	Marmik	İstanbul	1329	İstanbul, Akmerutköy, Mahallesi, 7/67 kütüğün 11 sayılı evinde	Ermeni			"	Vashington	1331	3/5/1967 42137/3458 50199	Vashington ile yasığma yoktur
55	İspiro Sahridis	Kosti	Denna	"	1929	İstanbul, Samatya, Şarhar İlyasbey Mah. 1/69 kütüğün 51 sayılı evinde	Rum O.			"	New-York	1351	12/5/1967 42159/830 42159	2/11/1961 1539/631-6206
56	Kadriye Uygun	Şenat	Atiye	"	1344-1313	İstanbul, Şehremini, Şenat Mahmut Mahallesi, 12-3/63 kütüğün 7 sayılı evi	İslam			"	Ş i M	73116/683	Em.ile yasığma yok	7/4/1967 gün 382/100
57	Salahattin Hantgözü	Yusuf	Fatma	Urfa	1927	Urfa, Merkez, Çamliköy Mahallesi, 3/64 kütüğün 61 sayılı evinde	İslam			"	Stokholm	417	3/6/1967 12512/4066 64016	8/5/1967 310/163
58	Agavni Giritlioğlu	Mardiros	Ebruhi	Bursa	1328	İstanbul, Eminönü, Kumkapı, Behram Çavuş Mahallesi, 103/61 kütüğün 3 sayılı evinde	Ermeni			"	Moskova	73111/1341	16/5/1967 41994/102203 62289	Em.ile yasığma yok
59	Meryem Çamkılıyan	Migon	Takahi	Bahçeçik	1299	Kocaeli, Bahçeçik, Fehdika Mahallesi, 41/66 kütüğün 166 sayılı evinde	Ermeni			"	Burgaz	6289	24/3/1967 69580	15/4/1963 82/8
60	Muammer Suha Eray	Mahmet Mirit	Fatma Hamide	İstanbul	1931	İstanbul, Beşiktaş, Şirvanî Mahallesi, Akmerutköy sokak, 43/38-40 sayılı evi	İslam			"	Ottawa	73116/446	Em.ile yasığma yok	1/12/1966 359/330
61	Albert Filosof	Manoel	Keter	"	1937	Ermenî, Musevi, İnciçavuş Mahallesi, 4/70 kütük, 70 sayılı evi	Musevi			"	Helsinki	1336	Em.ile yasığma yok	26/4/1967 178/17-67
62	Yusuf Zetari	Mahmet Ali	Hava Ferhunde	Hayraklı	1944	İzmir, İ. C. Karantina Mahallesi, 196/91 kütüğün 406/960 sayılı evinde	İslam			"	Stuttgart	668	5/6/1967 42157/3406 64597	5/10/1966 41/21 25/2/1965 243/95
63	Bedkr Tosun Bayraktaroğlu	Dursun	Salih Afife	İstanbul	1927/1928	İstanbul, Kızılköy, Akmerutköy Mah. 25/1-30 kütüğün 7 sayılı evi	İslam			"	Newyork	2785	Em.ile yasığma yok	2/1/1961 1539/631-6206

¹⁴⁷ Akşam, 25 Ağustos 1955.

¹⁴⁸ Akşam, 23 Eylül 1955.

¹⁴⁹ Yeni Asır, 17 Aralık 1942.